

АВ 2.204

16.03.00
616-000000

С. А. АМЧ-ПЬХА

АПЬСУА-АБАЗА
БЫЗШЭАКУА
РЛЕКСИКА

АКУД - 1984

С. А. АМЧ-ПҮХА

Монтреельский экземпляр

АРСУА - АБАЗА
БЫЗШӘАҚУА
РЛЕКСИКА

АШОҚУТЫЖЫРТА „АЛАШАРА“
АКУА — 1984

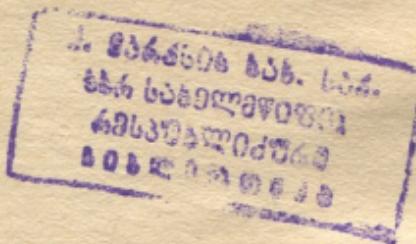
1. 2nd day from off
2. 2nd day from off

Аусумта апшәен абаза бышәен рлектика еңेырғышын аттаара иазкыуп. Хыла, абаза бышәа ашәуа диалекти, апшүса бышәа адиялекктүеи ржәар еңеырғышуп. Иазгуатоуп адиялекктүа рұны иеивгоуи иеиңшүи ажәартә гүпкүа. Гүп-циыпхъаза хазы наарбоуп азеиңш жәар. Иалкаауп егымырт абызшәақүа рқынтын наалалаз Алексика, апшәен абаза быш-шәен рдиялекктүа урт шрыдырыкыла.

Аусумта аңсу-адыгъа быйшәакуа ртцааңә, артцаңә, астудеңтәә, иара убас абышәа назәлымхай рхы надырхуар рылшоит.

Аредактор — академик Қ. ЛОМДАТИЗЕ

AB 2 204

A **360200000** M623(06)84-095-84

Ашәкүтыхырта «Алашара», 1984

АВТОР ЛҚЫНТӘ

Абаза бызшәа ашәуа диалект алектика акыр шықуса нахтах-
цауаз ақынты аусумтаң агуцаракра зызу нара абрин адиялеккт
ажәар ауп. Уи апъсуа бызшәа ажбыуатән бзыптән адиялекктқуа
лексика нағырьшуп.

Енха инартбааны нахъттаау аусумтақуа ахықоу азын ҳавсунент
абаза бызшәа ашхарауатән адиялеккт алектика.

Айсшәен абаза бызшәен рдиялекктқуа ржәар чыдала инагзаны
нахъттаам ақынты, урт рлексикологиятә зщааракуа зегзы ртак, хә-
рада, ари аусумта наизықатом, настыры ара иркьеуп анализ, аил-
лиустрация, атцааратә литература, уб. ит.

Аусумта аңыа наидылтаз азы, итабуп ҳәа ласхәонт уи напхара
азызуаз академик Къ. В. Ломтатизе, нара убас егырт ацхыраара
сызтаз зегзы.

АЛАГАЛА

Апъсуа племиакуа (жәлар гүпкүа) инхит Нхыт-Кав-
казы. Иахъазы урт компактла инхит Ставрополь атэй-
лағацә инатәу Карабач-Чарқастан автономтә област ақ-
ны. «Иалаңсақуан уағы ипълоит Аедыгытә автономтә
области Қабардатән автономтә республикеи рұны»¹.

Нхыт-Кавказ инхит апъсуа племиакуа зегзы неидкы-
ланы «абазакуа» ҳәа рхы иашытоуп. Егырт ажәлар-
куағын ирыпъхояит.

Апроф. А. Н. Генко ишипъхоязо ала, арт агупкүа
(аплемиакуа) аурысшәен ақабарда бызшәен ражә-
хархуара анырралоуп «абаза» ҳәа рхы изахъзыртқо
(ишахъзыртқо)².

Атермин «абаза» — жәйтәуп. Апроф. А. Н. Генко
игуаанагарала уи зынза ижәйтәзоу акоуп. Раъхъаза уи
уағы ипълоит (иалаңаажәоуп) 1800 шықуса раъхъа
(хашыкус құхъазара алагамтаз)³.

Атермин «абаза», аизкратә, аидкыларатә тақы
аман. Апъсуа племиакуа зегзы (аубыхқуағы алатсаны)
убас ирышытан ачарқаңацә. А. Н. Генко ишихәо ала,

¹ Къ. Ломтатизе. Ашхарауатән адиялекти уи атыпъи егырт апъ-
суа-абаза диалектқуа рыбжыра. Қарт, 1954, ад. 8 (кырт бызшәала).

² А. Н. Генко. Абазинский язык. Грамматический очерк наре-
чия тапанта. М., 1955, ад. 7.

³ А. Н. Генко. Иарбоу аусумта, ад. 7.

XVIII ашәышыкusa инаркны, Нхыт-Кавказ инхоз шәэ зхы назырхудз (аҧсшәа бызшәас инықузгоз), аҧсшәа уа племиакуа раар҃шраз, ишьакугылт аурый термин⁴ абазакуа (абазины, абазинцы).

«На основании этого-то черкесского термина — абаза (суммарно равнозначащего такому современному определению: Западно-кавказский горец не черкесско-адыгского языка и культуры) возник и с XVIII в. упрочился русский термин — абазины (абазинцы) в специальном значении абхазоязычных племен Северного Кавказа» (А. Н. Генко, иарбоу иусумта, ад. 8).

Аетнограф С. Басария идырракуа рыла, аҧсылман жәларкуа зегы, хыла атыркуцәа, Кавказгы Ҭыркутәылагы инхо аҧсуа племиакуа зегы «абаза» ҳәа ирыштоуп⁵.

Апроф. Қь. Ломтатизе, атермин **абаза**, адыгъя-тыркуа ажәоуп ҳәа илыгъхъазоит. Хыла Нхыт-Кавказ инхо аҧсуа племиакуа рыхъзыс ахархуара анаиоуз наха аас-кьюуп, XIX ашәышыкusa антәамтаз аахыс ауп⁶.

Амшиң Еиқуа аәықу ақынтәи Нхыт-Кавказка аҧсуа племиакуа риасра (рцара) аамтеи уи єытгас иамаз зыхъязи аспециалистцәа нахъа уажәраанза инагзаны ирымтазац. Еиуеипъшым авторцәа рѣкны нахълоит еиуеипъшым агуаанагаракуа.

Абарт ихадараз аетникатә гүпъкуа Нхыт-Кавказка рцара асоциал-экономикатә єытгакуа макъанагъ инагзаны иткам⁷.

Рапъхъаза аҧсуа племиакуа (хыла ашәкуа зхылтызы) архахъ рылбаара аамтә апроф. А. Н. Генко XII—XIII ашәышыкускуа ирыдиҳәалоит. Уи ашәкуа акаршәракуа рахъ илбаант ҳәа ипъхъазоит, Кавказ ашъхақуа адахътәи-мраташәарахътәи атыпъкуа рѣкынтәи.

Апроф. Қь. Ломтатизе ишылхәо ала, ашәуа племиаа ари атерриториаे, хымъада, XVII ашәышыкусанза инеихъазар акун (иарбоу лусумта, ад. 4).

Аттцаафцәа зегъ еицәакны ирхәоит аҧсуа племиакуа рахъынта Нхыт-Кавказка ашъхаруаа рааста аҧхъа ашә-

⁴ С. Басария Абазинский аул в Малокараачаевском округе. Избранные сочинения. Akya, 1967, ад. 93.

⁵ Қь. Ломтатизе. Аҧсуа бызшәа тапантатәи адиалект. Карт, 1944, ад. 3, (қырт бызшәала, арезинуме — урысшәала).

⁶ Очерки истории Абхазской АССР. I ахута, Akya, 1966, ад. 97.

куа шиасыз (Генко, Лавров⁷, Ломтатизе).

«Ашъхаруаа наха ааигуа XVIII—XIX ашэышыкса-
куа рзын ауп ианцаз Аңснытәи (үи агура уағы игоит
усқантәи аамтастәи анықуацә рдыррақуа рыла). Ашэ-
қуа ракузар, урт Нхыт-Қавказ наха ижәйтәзоу инх-
цоуп»⁸.

Нхыт-Қавказ инхо аңсуа племиакуа ۋ-гۇپۇكны
ишоит. XVIII ашэышыкса затәи атتاафцә-анықуацәагы
убас иршон. Иара ари атерриториакы аңсуа хылтшь-
тра змоۇ ۋ-племиак инхоит: **ашъхаруааи ашэқуеи**
(ашэуааи). Аихарафык ашэуаа роуп.

Ашъхаруаа азиаскуа Инцықъ дуи Инцықъ чкуни рې-
куқуа рکны иштоу پىش-қытак рکны инхоит: Хуажә ду,
Хуажә хучы, Аңсуа, Абазакыт.

Ашъхаруа маңара адагы аңсуа ҳәагы рхы иашь-
тоуп. Ашэкуа урт ашъхаруа, апсаяа иаваргыланы —
хуажәа (**хъвазәгIа//хъвзә**) ҳәагы рархәоит.

Абазакуа рхыпۇخъазара неидкылан 30-нызкъык
ыкоуп⁹. Урт рхы нахъзыртоит ашъхаруаагь даргы ир-
зенпىшу, ендизкыло атермин «абаза»; хыла рхататә-
къя — ашэуа (**асәуа//асәквә**) ҳәа. Ашъхаруаагь урт —
асәквә//асәуаа, таңанта ҳәа ирыштоуп. Иахъя шытә
имаçуп атермин «тапанта»¹⁰ ахархуара.

Апроф. А. Генко ишышъакуиргылаз ала, ажәа «та-
панта» аиран (ауаңс) хылтшьтра амоуп. Иаанағоит
«акаршәраә инхо», «аиашартан инхо» (А. Н. Генко, иа-
рбоу иусумта, ад. 8).

Ашэуа племиакуа рыхъзкуас аллитератураә нахъзы-
лоит алти-кесес абаза — ф-хутакны икоу абаза. Апроф.
А. Н. Генко ишентеиҳәо ала, ари ахъз рыхъзызтаз ана-
зеңкүа роуп (иарбоу иусумта, ад. 8).

Апроф. Қ. Ломтатизе, ажәа «таңанта» тырку хызы-
ны илыпۇخъазоит (иарбоу лусумта, ад. 5). Иаха наскъа
XVIII ашэышыкусанза иқазаарын бешь-кесек ҳәагы,
«ху-хутакны еилоу». Арт атерминкуа хытхыртас иры-

⁷ Л. Лавров. Обезы русских летописей. — Советская этнография № 4, 1946, ад. 163—164.

⁸ Қ. Ломтатизе. Аңсуаа зусун, рыххарта атыңи рэтцаарақуа рзы. (П. Ингороква иусумта «Георги Мерчул» изы. (Ажурн. «Минатоби», 1956, № 12, ад. 138, (қырт быйшәала).

⁹ Абазинско-русский словарь. М., 1967, ад. 5.

¹⁰ Атермин «тапанта» рыйздырам Аахыт-Қавказ инхо аңсуаа. — С. А.

ман абаза гуپқуа, усқан хадара зуаз ауаа рыжәлакуа:
Лоу, Дударықуа, Қлыч, Бибард, Цъантемир, Гъачлъашоршоу.

* * *

Иахъа ашәқуа ахъынхо·акытакуа азиасқуа Кубани,
Инцықь-дуи, Инцықь-чкунни, Гумеи рпъшаҳәакуа (рөы-
кууа) рѣкны ишътоуп.

Урт ақытакуа:

1. Кубина — пыыхъа-Лоқыт (Лоовско-Кубанский),
Лақыт-хара ҳәа изыштыз. Азиас Кубан армараҳытәи
апъшаҳәәы ишътоуп.

2. Ельбурган — абазала Ельбырган, пыыхъа-Бибар-
дқыт, (урисшәала — Бибердовский), икоуп азиас Ин-
цықь-чкун армараҳы.

3. Инцықь-чкун — пыыхъа Лоқыт-чкун, Лоқыт-ар-
гуан, абазала — Инджикі-Чіківны (Лоовско-Зеленчук-
ский). Икоуп азиас Инцықь-чкун арбъараҳытәи апъша-
ҳәәы.

4. Җсауча-даха — ажәйтә Клыч-қыта, (Клычев-
ский). Азиас Инцықь-чкун армараҳытәи апъшаҳәәы.

5. Җсыж — пыыхъа Дарықуа-қыт ҳәа иашътан.
(урисшәала Дударуковский). Азиас Кубан армараҳы-
тәи апъшаҳәәы икоуп, Черкесск ақалақъ иазааигуоуп.

6. Красныйвосток//Крастывосточни — пыыхъа Лоқыт,
Гумлоқыт (урисшәала — Кумско-Лоовский ҳәа иашъ-
тан), ак. Кисловодск азааигуара, азиас Гум//Гума арм-
араҳала икоуп.

7. Қара-пъагуа — Кубан азиас армараҳала икоуп.

8. Тапанта — Ерсакон араионағ икоуп.

9. Абазаҳабла//Абазаҳабль.

10. Қуайдан — пыыхъа Абазинка ахъзын.

11. Малоабазинск.

Абарт ажәеиза қыта рѣкынтәи иаҳа ихадароуп фба:
Инцықь-чкун, Кубина, Ельбурган, Җсыж, Җсауча-да-
ха, Краснывосток. Егырт иаҳа ааскъа абарт ихадароу
акытакуа ирөйтىز роуп. Иаҳхәәап, атыпъантәи адырр-
акуа ишырхәо ала, енүеипъшымыз ашықускуа рзын ақыта
хүчкуа, Тапантеи (1928 — 1929 шықускуа рзы) Абаза-
ҳаблеи. 922 — 1923 шықускуа рзы) ақыта Ельбурган
иаңытىны Ерсакон ҳәа иахъашътоу араион ахъ ииасит.

Ақыта Малоабазинск (1925 — 1926 шықускуа рзы)
Инцықь-чкун иаңытит, убригъ Ереакон араион ахъ
ицент. Ақыта ду Краснывосток иаланхоз рхутак рөйтүн,

Қуанданқа иңеит. Қубина ақыта нағытцит Қара-Дағуар гы (1925 — 1926 шықускұра рзы).

Аңсұа-абаза бызшәатә еилазаара иахъа лингвистикалапәкъя қызы-диалекткны ишоит. Урт раҳытә ғба — абаза диалекткуа (ашхаруатәи ашәуатәи) Нхыт-Кавказ иахъылоит, аңсұа-абаза диалекткуа ғба — абжүуатәи бзыптәи адиалекткуа Аахыт-Кавказ иҳамоуп. Арт рыбжъара икоу адиалект еиңшымзаарақуа рацәоуп. Урт ақыраамта аконтакт рцэызын икан, бызшәала аимадара ырмамызт. Еиҳарак аивгарапуа рацәоуп ашәуа диалекти егъырт адиалекткүеи рыбжъара. Ашәуа диалект ақыр абызшәатә қаларакуа ыла егъырт адиалекткуа иреиңшым, ирәғылоит. Уи ақыр аамтаза ирқутхәйт (ирцэызит) егъырт аңсұа племиакуа. Иахъа уағы ипъилоит аханатә аахыс иамаз аиңшымрақуеи, аштыхъ ахала аәниара иқанатази, насты егъырт абызшәакуа рнырра иахъяз аивгарапуеи. Убас шакуугыны, иахъанза иамырзит, иааннакылт егъырт, аңсұа-абаза диалекткуа ирзенішшу аграмматикатә шъакуғылашьеи азениш шыагут лексикатә фонди. (Қ. Ломтатизе, Ашхаруатәи адиалект, ад.'8).

АБАЗА БЫЗШЭА АЦАРА АДОУРЫХ АҚЫНТӘ

Атқаара аганахъала, егырт Қавказтәи абызшәакуа рааста, аԥсуа-абаза бызшәакуа наңа азәлымчара, агу-царакра рымоуп.

Аԥсшәеи абаза бызшәеи рграмматикакуа бзианы итоуп аспециалистцә дукуа русумтақуа рәкны (П. Услар, Н. Марр, А. Генко, С. Іванашвили, Қ. Ломтатизе, уб. ит.).

Адиалекткуа ракузар, урт нахъя хаз-хазы монографиала итоуп. Абаза бызшәа адиалекткуа монографиала иртцеит апрофессорцә. А. Генкои Қ. Ломтатизеи. Академик Қ. В. Ломтатизе лмонографиакуеи зхырхъазара рацәазоуп егырт лусумтақуеи (лстатиақуа) рәкны итаулазан итылтаауеит абаза бызшәа афонетика, аморфология, асинтаксис, Алексика. Ирөлүрпүшүеит егырт аԥсуа-адыға бызшәакуа. Абаза бызшәа адиалекткуа ирыз-кууп нара убас ахәаанырцәтәи ацарауаа К. Боуден Ү. Алени русумтақуа.

Иахъазы аԥсуа-абаза бызшәакуа рграмматика бзиан итоуп ҳәа ухәар қалоит. Аха ус ҳазхәом арт абызшәакуа рлексиказ, уи макъана инагзатәкъян итам. Алексикографиатә усумтақуагы азхартә икам.

Хаз-хазы адиалекткуа рлексика штам. еипш, итам нара убас урт еиेырпүшүнгү. Абаза диалекткуа рлек-тика рапхъазатәи антамтақуа XVIII, XIX ашәышыкұсақуа рзы иқатдан. Урт анырцеит академикцә И. Гиульденштедти И. Клапроти. Еиуенпүшым атагылаашьакуа ирыхъяны арт антамтақуа агхақуа рымоуп.

XX ашәышыкұса 30-тәи ашықұсқуа рқынза, ацарауаа абазакуа ргенезиси, егырт Қавказтәи ажәларкуеи дарен реизықазаашьи рганахъала акун ишрызнеиуаз. Хыла адиалекткуа ртара ианалагаз 30-тәи ашықұсқуа инадыркны ауп.

Аиेырпүшра атакы змоу абызшәатә материал аагоуп аԥсуа тарауа С. Басария иусумтағы. Аматериал ра-цәам, аха аиेырпүшра қазшы амоуп, ҳара ҳтәала, иша-нтоугы агура үағы игартә икоуп.

Наукала раъхъазатэй абаза диалекткуа рлексикатэ
материал аницент акад. С. Н. Цънанашыя.

Адиалекткуа рлексикатэ материал еиҷырпъшны иаагу
роуп апрофессорцэа А. Генкои, Қь. Ломтатизеи
рмонографиакуен хазтэй русумтакуен рҶынгы.

Абаза жәапъкақуен ацуфарақуен еизганы итижит
абаза тарауаф Т. Табулов¹.

* * *

Абаза литературатэ бызшәала иахъа иҶио ицоит ашэ-
күфыра. Аллитературатэ бызшәа шъатас ашэуа диалект
амоуп. Абаза бызшәала иахъа итыцуент артага шэкү-
куа, асахъаркыратэ, убас хкырацәала еиуеиъшым али-
тература, итыцуент агазет «Акоммунизм алашара». Аба-
за бызшәа рцоит ашколкуен Қарачаевсктәи артцафратә
институт афилологиатэ факультети рҶны.

* * *

Хыхъ ишаҳхәаз еипъш, апъсуа-абаза диалекткуа рлек-
тика еиҷырпъшны ицазам. Абри аусумта хықуқыс иамоуп
ашэуа диалект Алексика абжъуватэй бзыпътәи адиалект-
куа рлексика иаҷырпъшны, урт ирзеипъшуи излеивгоуи
ртәи азгуатаны атара. Ихадароуп ҳәа иҳаپъхъазоит
ашэуа диалект Алексика иахнагаз апъсахракуа; урт афа-
кткуа егъырт адиалекткуа рлексика ишазыкоу. Хыла
харзаатғылоит еипъшым аилазаашъа змоу ашъатакуа,
уб. ит. Ишдыру еипъш, ашэуа диалект егъырт адиалект-
куа рааста наҳа хара игылоуп. Ирацәоуп излакоу ацы-
даракуа, аипъшымзаракуа. Ара уафы ипъылоит аханатә
аахыс адиалекткуа рыбжъара иқаз аипъшымракуа.
Икоуп, ашътахъ ахала аәниара ианалага, егъырт даеа
бызшәақуак рныррала иқалаз аивгаракуа, уб. ит.

Ашэуа диалект Алексика өион, аәаپъсах'ун иара
ахъақүшәаз атыпъантәи атагылазаашъа ишатсанакыша,
ишақунагахаша ала. Ишдыру еипъш, абызшәаөы Алексика
зегъ реиха ирласны, имарианы аәаپъсах'уент. Уи
аңстазаара иацтоит, ихатәаауент ажәар, аилазаара
пъхъяқа рцара, рәниара аазырпъшуа аматәаху өыц ала.

¹ Т. Табулов. Абазинские загадки и пословицы. Труды Черкесского НИИ. Черкесск, 1954.

Аамта ца-цыпхъаза, иқалоит, ишъакұғылоит ажәлар
рынхашәа-чашәа, ркультуреи рекономикеи құйылда
ра, анаукеи атехникеи реңара аазырпышыша Алексика.

Аусумта Қарачы-Чарқазтәи автономтә област енүен-
шым абаза қытакуа рұны еизаагаз аматериал ала
ишъакұғылоуп, уи адагы изгутауп апроф. Қ. Ломта-
тизе еизылгахъаз адиалект текстқуа, нара убас абаза
сахъаркыратә литература ақынтар иаагоу аматериал.

* * *

Аусумта зегы гүлкүаны нақшоит, агулкүа рұны ап-
хъа изгутаҳтоит (семантикала, фонетикала) изакузза-
лак акала аиңшымзаара, аивгара змоу ашьатакуа. Уи
ашьтахъ гүл-цыпхъаза нацахттоит «адиалектқуа рұны
иенішү ашьатакуа». Ара иалаҳтоит, ҳара ҳтәала, адиа-
лекктқуа рұны еиңшү, акоуп ҳәа ихапхъазо Алексемакуа
зегы. Нара абра иалаҳтцеит нара убас нахъазы фонети-
кала мачк еивгошәа, еиңшымшәа нубо ашьатакуағы. Уи
ағыза афонетикатә еивгара афонетикатә система
аиңшымзаара қаздю ракумзар. Иаҳдәап: аспиранткуеи
аидкысларатәкүеи рлабиалтә-делабиалтә вариантқуа:
дә, тә, тә, ңә, тә//ң, ө, ң, ң, ҹ, ҹ //сә, зә, ш, ж, афар-
галтә спирантқуа: гI, гIв, адагуакуа х, ху, хъ, хъв, на-
гы ақышә-хәпшүтә спирантқуа: в, ф, ф, (з, ң, ң), уб-
ит.

Алексемакуа рышьатакуа реңेирпышраан, ишаадыр-
уа ҳрылакысызом аредукция зыхызы аформақуа, ахккуа,
акуғубуара аиңшымзаракуа, избан акузар уи еиңшым
аинтенсивра аманы адиалектқуа зегь рұны нахъы-
лоит.

Абызшәақуа рұны хазы ҳарзаатғылом еиңшыны еицах-
пшыло, амрагыларахътәи абызшәақуа иртәу (базар,
қарул, хуаңы) реңпш иқакуо ажәақуа. Иахъауа наха-
рбоит итегъ иуарла-шәарлоу (уи ақара идырым) иала-
лаз ажәақуа ахынтааагоу уи излалалаз амғеи.

Аматериал анализ аан, апхъа ихаштыует ашьагут
лексика иатәу ҳәа нахаңхъазо ихадароу агулкүу; урт-
рышьтахъ наагоуп ақатпарбатә шьатакуа ргул, нацах-
ттоит хыла даға гүлк ахъ иатсанамк'уа наабаз, еилаңсоу
Алексика агул. Атыхутәанза наагоит аматериал зегь
аихшьала.

Хәарада, ари аусумта хүчү ақны иагъылшом, хәа-
гъазаң'ум апъсшәен абаза быйшәен рлектика атарағы
иқоу аздаара дукуа ртак ақатара. Иаңа имачуп аусум-
та ахықуы: абаза быйшәа ашәуа диалект аилаазашь-
ла апъхъаф еиликаар ҳтахыуп апъсшәен абаза быйшәен
ршыагут лексика акзаареи адиалекткуа рлектика иаа-
нарпыша ачыдарақуеи.

АЛФАВИТ

Аусумтағы ахархуара змоу апъсшәен абаза быйшәен
рұнны нахъа рхы надырхуо алфавиткуа роуп, ҶСАХРДА.

Цъара-цъара бзып'зи адиалект аштыбыжь чыда-
тәкъя раарпъшразы наагонт урт рзын анбан чыда-
куа: «сэ—зә аспиранткуа шә, жә рцынхурас: з', с' —
з, с ртыпъ ақны; ӡ, ҷ, ҭ' — аффрикаткуа ӡ, ҷ, ҭ ртыпъ
ақны; афарингалтәкуа х, ҳә — х, ху рзын, үб. ит.

Абаза бызшәа алфавит	Апъсшәа алфавит	Абаза бызшәа алфавит	Апъсшәа алфавит
а	а	дз	з
б	б	(дзв)	зә
в	в	е	е
г	г	ж	ж
ғ	ғу	жв	жә
ғь	ғь	(зв)	(зә)
ғъ	б	жъ	жъ
ғъв	бу	з	з
ғъъ	бъ	и	и
ғl	(аа)	й	й
ғlв	(ә)	к	к
д	д	ків	ку
		къ	к
дж	ң	къв	қу
джв	ңу	къ	қъ
къ	қъ	хI	х
кl	к	хІв	хә
кlв	ку	ң	ң
къ	қъ	ңI	ң
л	л	ч	ч

Лъ	—	ЧІ	
М	М	ЧІв	
Н	Н	ш	ш
О	О	шв	шэ
П	Пъ	ши	е
ПІ	П	щ	шь
Р	Р	ъ	(к)
С	С	ы	ь
(СВ)	(сə)	ь	ы
Т	Т	—	(з')
ТЛ	—	—	(с')
ТШ	е	—	(з')
ТИ	т	—	(и')
У	у	—	(у')
Ф	Ф	—	(х)
Ф̄	Ф̄	—	(хə)
Х	Х	СВ	(с̄)
ХВ	ХУ	ЗВ	(сə)
ХЪ	(Х)	—	(зə)
ХЪВ	(ХЭ)	—	
ХЬ	ХБ	—	
'Х	—	—	

I. А҆СТӘҚУА РЫХЪЗҚУА

ашәуа — ашъаса//ашъасса
 абжыуатә — апъсаса
 абзыптә — апъсас'а

Асхъан ашъамакъи ашъаси ашъхъа ихъалит¹ (Куб.).
 Ашъамақеи апъсасеи ашъха ихалоит.

Иҳамоуп еилоу ашъатакуа. Ашәуа диалект ақны шъаса ашъатағ шъа ашъапы аанагонт, са — асса. Абжыуатәи бзыптәи адиалектқуа рѣны апъсаса, излашъакүглоу апъхъатәи ахута — пъса//пъсы иаанагозароуп апъстәы, афбатәи ахута са, с'а — асса.

ашә. — тлахва
 абж. — ачах
 бз. — ачах

Апъсуа диалектқуа рвариант (ачах) — ачара, акрыфара ашъата иадхәалазароуп.

ашә. — набгъашв
 абж. — > аркұдтәы
 бз. —

Ауат набгъашв еичівак¹ рыланта, сыхънахын, аціхъва санамтәс, атчынгыз сіларнагад¹. Урт рұкудтәы наңтәак рылан, сыхънахын (исгуаапъхан), атыхуа санамтәс, амшын саарнагеит.

Ашәуа диалектағ иҳамоу аформа адыгъа бызшәақуа рұқынтыи иалалаз ажәоуп (аедыгъ бызшәағе наббасо) (Қь. Ломтатизе, иарбоу лусүмта, ад. 211).

Абжыуатәи бзыптәи адиалектқуа рформақуа дара иртәуп: зырқудра ааиз, зырқудра наамтоу аетыс.

ашә. — къвнан//къвнана
 абж. — > ажъатә
 бз.

¹ Қь. Ломтатизе. Апъсуа бызшәа ашәуа диалект, ад. 108. (қырт бызшәала).

АчІкІвнгы дыгвыргъан икъвнан (а) йитат¹ (Ельб.)
Ачкун дгуръан, ибжъатә иицент. Къвнан(а)² ашәуа
диалект аќны иалалаз ажәоуп. Амрагыларахътәи³ (атыр-
куа, араб) бышшәакуа рѣкны къвнан — ғышықуса зхы-
туа аеы⁴. Акабарда бышшәаे къвалан — аеы бра⁵.

ашә. — дунажына, къвнаджына
абжъ. > амархуац
абз.

Ашәуа диалект авариант иалалаз ажәазароуп. Апъ-
шәаे ахатә ажәа ҳамоуп: а-ма-рхуа-ц.

ашә. — къдыр
абжъ. > агужь
бз.

Ауат агІвтшык⁶ якыт шабгүгъы араса ирыпъхъун:
амахтши акъдыри («Ком. алаш»). Урт аф-еык ақыта
зегъы ус ирыпъхъон: амакеи агужыи ҳәа.

Ашәуа диалект авариант амрагыларахътәи абызшәа-
куа иртәуп (атыркүшәаे katir⁷). Уи адигъа бышшәа-
куа рымфала иалалазароуп ашәуа диалект ахь. (Иаәшә:
аедыгъеи акабардеи рѣкны къыдыр).

Акад. С. Цъанашына ажәа қыдыр ататар бышшәа
ақынтәи иааует ҳәа ипъхъазоит⁸.

ашә. — наль//нал
абжъ > аеимаа, аеиха
бз.

...Аналь ирхIазыртI, итшы анальқуа ацланцIатI.. дыд-
звыквлитI (къво). Аеимаа ирхиент, иеы аеимаакуа
ацентент, ддэйкүлсит.

Адигъа бышшәакуа рымфала иалалаз тәым ажәоуп
иhamоу ашәуа диалект аќны (атыркүшәаे nali, nal)
аедыгъ бышшәаен акабарда бышшәаен — нал).

Абжъуатәи бзыпътәи адиалекткуа рѣкны зшъата еи-
лоу ажәа ҳамоуп: аеы-аймаа — аеимаа; аеы-айха —
аеиха.

¹ Сакиев М. М. Тюркская и арабская лексика в Кабардино-Черкесском языке. Труды Карабаево-Черкесского НИИ. Черкесск, 1959, ад. 114.

² Къ. Ломтацизе. Иарбоу лусумта, ад. 212.

³ С. Цъанашына. Апъшәа атоурых ақынтә. Иусумтакуа. З ат.
ад. 219, (қырт бышшәала).

ашә. — бгъарычІва
абжь. — аш҃ырха
бз. — аеңырха//аш҃ырха

АчІкІвынabora дыталын, бгъарычІва-гъарычІвалаигайта тышкI гIатыидатI (Ельб.). Ачкун аетра дталан, еңырхала, тыхутцадла еибытаз ёык аатигеит.

Адыгъа бывшәакуа рқынтә иалалаз ажәа ахы инаархуоит ашәуа диалект. Иаөшә.: ақаб. бывшәаे бгъарысIа (Къ. Ломтатизе, иарбоу лусумта, ад. 208).

Аахыттәи адиалекткуа рварианткуа еилоу шъатакуоуп: а-е-пъы-р-ха//а-шпъы-р-ха.

ашә. — гъарычІва//гъарыцІва
абжь. — атыхутцад
бз. — атыхтцад

Иара йапшдзата дызквчІву атшгъы бгъарыцІва гъарыцІвалаигайпI (Ашә. диал. ад. 8). Дзыкутәоу аегы иара иениш ипшзоуп, еңырхала, тыхутцадла еибытоуп.

Ашәуа диалект ахы инаархуоит адыгъа бывшәакуаражәа (рышьата). Қабарда бывшәала джъарысIа (Къ. Ломтатизе, иарбоу лусумта, ад. 209).

Абжыуатәи бзыптәи адиалекткуа рварианткуа еилоу шъатакуоуп: а-тыху-тцад — а-тыхуа-атца.

Ашә. — тшкъара, квеичІва, къара
абжь. — аеенкуа//аенкуа
бз. — аеенкуа

АчІкІвын данбзиха хIаваджъа тшкъарапI йтатI (Ельб.) Ачкун даныбзиаха, өеинкуак хуацъа иитет.

Ажәа апъхатәи ахута тшы//аेы еиңшуп адиалекткуа ркны. Иенишым афбатәи ахутакуа. Ашәуаे ихамоу ашьата къара иалалаз ажәоуп (тыркүшәала къара — аикуацәа). Абжыуатәи бзыптәи адиалекткуа рформа аикуа//аикуа хатә ажәоуп. Ажәа квеичІва аеы апъштәи аарпъшыгас (иаҳа имачны) иадыреит ашәуа диалектгъы.

Ашә. — чарахса
абжь. — аеыз, ахъпъштәала//ахъпъшшәала
бз. — аеыз, ахъпъштәала

...Данпъшы, зымІва къапшыла дгIвычата, тшчарахсакI даквчІва, адунеи ирцIысуа тшыгІвкI дгIайуа ді-

батI (Аб. т., ад. 42). Данъышы, дахынаゾ қаңшыла
деилаҳәаны, өызк дақутәаны, адуиен ғыхыл-хыуа (ир-
тысу) өыуафык даауа дәбент.

Атарауаа ргуаанагарала (М. Андроникашвили) ажәа
рахс (raxs) цъам быйшәала аеыз, ахъпъшшәала хәэ
аанағоит.

Еилкаам ажәа айхъатәи ахуҭ — ча (өы).

Аахыттәи адиалектқуа рвариантқуа: аеыз//аеызар-
дагъ (зыпштәи уиакара еилкаам) ицәышкуакуа-цы-
қапъшшәа икоу аеы.

Ағбатәи ажәа — ахъпъштәала//ахъпъшшәала еилоу
шьатоуп: ахъ+пъштәи-ала.

ашә. — швыр

абжъ.

бз. > ағыгшәыг

Иғтаужвылуа абна швырква... йушыныI, уара иучI-
выныI (Аб. т., ад. 17). Иаужәло абна илоу ашәарахқуа,
ағыгшәыгқуа... ишы, уара иутәуп.

Ашәуа диалект аформа аахыттәи адиалектқуа рәкны
семантиқала ҭакыла иақунагоит ағыгшәыг. Формала
иақунаго ашьата — ашәарах уи атқакы даеакыуп.

ашә. — шварах

абжъ.

бз. > абаңацә, аеаңацә (ашәарах)

Ашәуа диалект ақны ажәа шварах пүстәи затәык
(аеаңацә, абаңацә) азыноуп ахархуара замоу. Айсуа диа-
лекктқуа рәкны ашәарах ажәа атқакы ҭбауп. Уахъ иала-
нак'уеит абнатә пүстәқуа (ағыгшәыгқуа ракумкуа)
жұмы роф зегъы.

ашә. — къапльан

абжъ. — абжъас

бз. — абжъас'

Уъаңауа апны, айнызә, аслын, акъапльянквада йаъаб
(Ашә. д., ад. 82). Уахъ уахъцо, адауы, аслан, абжъасқуа
иқоуп.

Иалалаз ажәа ҳамоуп ашәуа диалект ақны. Үиркү-

шэала kaplan — абжъас⁴. — Адыгъа бызшэақуа рымфала иалалазароуп уи ашэуа диалект ақны (иаешэ.: аедыгъ бызшэаф қъаплъан, ақабардаф — қъаплъан — абжъас)

ашэ. — аслъан// аслъан
абжъ. — алым
бз. — алым

Аслъан ахъвла шьвпIата, ацIыхъва цIата йаъаб (Ельб.). Алым ахуда шэпаны, ацыхуа паны икоуп.

Афыцъаргъ хаз-хазы абызшэақуа рымфала иалалаз ажэақуа ҳамоуп.

Ашэуа диалект авариант амрагылараҳътәи абызшэақуа иртэуп. Тыркушэала aslan — алым. Абаза бызшэаф иаазар қалоит адыгъа бызшэақуа рымфала. Аедыгъын ақабарда бызшэақуен ркны аслъан — алым.

Апъсуа диалектқуа рвариант — алым ақырт бызшэа амфала иалалазар қалбит.

ашэ. — пыль
абжъ. > аслан
бз.

Апъиль апъхартаква рпны ибзазитI (Абаза букварь, ад. 106). Аслан атэыла ңхаракуа ркны икоуп.

Афыцъаргъ иалалаз ажэақуа ҳамоуп. Амрагылараҳътәи абызшэақуа ражәа⁵ адыгъа бызшэақуа рыла иалалеит ашэуа диалект ақны. (Иаешэ: адыгъа бызшэаф пыл, ақабардаф — пыл—аслан).

ашэ. — тен
абжъ. — аиаш
бз. — аиаша

Азджъара абнакIвтIу гIайырхIитI, азджъаргы атен ГаишьитI. (АдиктIантIквә разкIира, ад. 6). Цьара абнакуты иршәоит, үзаргы аиаш ишьует.

Ашэуа диалект авариант нара нахатәым, иалалаз ажэазар ҳәа иҳацхъаңоит.

* А. Е. Бескровный. К вопросу о социальной основе и путях некоторых лексических заимствований в адыгейском языке дореволюционного периода. Труды Карабаевского пединститута, 6 ат., Краснодар, 1937, ад. 57.

⁵ Атыркушэаатэ бызшэақуа ркны рI -аслан ацъам бызшэаф пыл-аслан. Шэаху.: Шагиров А. К. «Очерки по сравнительной лексикологии адыгских языков», Нальчик, 1962, ад. 190.

ашэ. — къвундуз//къвндуз
 абжь — аңслы
 бз. — аңслы

Ауди къвндуз хұва йапхынты, ахъвы пшкапт, аштыхъ
 шыаптқа айшысдзапт (Қуб.). Уи аңслы ҳәа наштыоу,
 ахуы ңышқоуп, аштыхъ шыапкуа къаңуп.

Тырқушәала қып дуз — аңслы. Уи ашьатоуп иҳамоу
 адигъя бызшәақуа рқынгъы. (Ақабарда бызшәаे қъун-
 дуз — аңслы).

Еиллу ашьаты аңслы (а-ңс-лы//а-ңс-ла) хатә ажәоуп
 аңсшәаे.

ашэ. — шұуб//шұублаш
 абжь. — ағаслампыр//ағымсарапыр//аңаламсарапыр
 бз. — ағаламсапыр//аңаламсапыр

Иғғыышвауа тұуб ашьтала идзывкывлт (Ельб.)
 Ифғышшәуа ағасламныр ашьта ихылт.

Ашәуа диалект ахы ианархуо ажәа адигъя бызшәа-
 куа рқынты иалалазар ҳәа ҳгу иаанагоит. (Иаңшә.: ақа-
 барда бызшәае шұуб — ағыслампыр).

Аңсуа диалектқуа ражәа дара ирхатоуп (иамоуп еи-
 үеиңшым афонетикате варианты):

ашэ. — чыр
 абжь. — аңшқа//аңшқа, ахуычы
 бз. — аңшқа, ахуычы

Адигъя бызшәақуа рқны (аедыгъ — шыр//шыр аң-
 стәе аңа, аңшқа, ахуычы (Қ. Ломтатизе, иарбоу лусум-
 та, ад. 213). Ашәуа диалект ақны чыр ашьаты ахархуа-
 ра амоуп иарбанзаалак аңстәе ахша аңшқа аңаказы.
Иаххәап: мшвчыр—амшәхәыс, бағачыр—абга ласба, жы-
 чыр—ажъа ңшқа, хұва чыр—ашышь, гвачвышь чыр—
 ажъа ңшқа, хұва чыр — ашышь, гвачвышь чыр —
 акуакушь күчар, къас чыр — ақыз күчар, уб. ит.

Иеиңшү ашьатакуа адиалектқуа рқны

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
бгұвы	абағ	абғ
бага	абга	абга
багадза	абғыз	абғыз
биңдікъма	абнаңъма	абнаңъма
бнаңғы	абнаңғуы	абнаңғуы
гди	агыд//агды	агыд//агды

твартा,	агуарта	агуарта
рахглывча	агуабанра/	—,,—
гвабанра	игуабанует	адомбей//
(игвабанитI)	адомбей//домбе	адумпей
домпIе//домбе		—,,—
дамыгъа	адамыңа//	
	адамың	
жвы//зэы	ажә	азә
жвхIыс//	ажәхәыс	азәхәыс
зәхIыс		
ты	аты	—,,—
тыгъь	атыңь	—,,—
кIамбашь	акамбашь	—,,—
кIьапа	акъаңа	—,,—
кIвдыр	акуадыр	—,,—
кIвдырхъчы	акуадырхч	—,,—
кIвдырблIв//	акуадырбағ	—,,—
кIвадырблIв	акъахь	
тахтыр	атахтыр, ахышт	—,,—
(а) ла	ала	ала
ласпа//аласпа	аласба	алас'ба
ламцIаур,	аматцуар	—,,—
шварац (а)	алашәрыца	
гала		
лаша	алаша//алаша	—,,—
лардж,	аларць,	—,,—
ларджь,	аеларць	
махъа	амаха, акуадыр- маха	акуадырмаха
махтша	амахе	—,,—
мсэы (мшвы)	амшә	—,,—
мимул//маймун	амаамын	—,,—
нахвта	анахута	—,,—
жвгIыс//	ажәөыс	азәтцыс'
зәшIыс		
жвгIва//	атәры, аға (ажәға)	—,,—
гIважв		
жъа//ажъа	ажъа	—,,—
рахвы	араҳу	—,,—
сыс	асыс	ас'ыс'
сысшIша	асыстща	ас'ыс'тща

уаса	аяаса	—, —
квдъжма	акуцьма	—, —
квашт	акуашт	акуашта
пърыцв	апърыцэ	—, —
гъвра	аўура	—, —
къамчы	акамчы	аканчы// акамчы
шамаќ//	ашъамаќы	ашъамаќа‘
шамаќъы		
щахла,	ашъаҳага,	абыркъыл
хныщахIага,	апъдын,	
тышщахIага	ахнышхаҳага	—, —
швапла	асупал	—, —
шъкъила	ашъкъыл	—, —
чы//ач	ачыргу, ач, ачцәа	ачаргу
тшаба	аеаба//алаша	аеаба
тшан	аеан	—, —
тшишчиыс//	аेңциыс	аेңциыс‘
тшишчиыс		
атша,	аеа, атша	аеа, атша
ацIша		
тшымгвархъа	аेымгуырха, амгуырха	аеымгуырха
тшуапIа,	аеопа,	аеуапа
тшуапIа,	аеоптаршэ	
царьсы		
тшыбжъа	аеыбжъа	—, —
тшада	аеада	—, —
цвы (чвы)	ацә	—, —
чвагъыы//	ацәаь	ацәаь//ацәбъ
чвгъыы-		
чвишIыс//	ацәөыс	ацәңциыс‘
чвишIыс		
чвхIыс	ацәхъыс	ацәхъыс‘
цгвы	ацгүы	—, —
цгвлапс	ацгупъс	—, —
цгвлаба	ацгуаба	—, —
дзысы	азыс	азыс‘
дзхIынап	азхэйнаң	—, —
чIвгIвазхъу	тәфазхоу	тәфазхагылоу
цIыгъ	ацыб	ацыб
цIыхъва	атыхуа	атыхэа

II. АЦИААКУА РЫХЪЗКУА

ашэ. — лагвырчIымыгъ

абжь. — афстаа игуил, абнагуил

Ацайквада лагвырғымыгъ хөвшвара ашхъа хіхъалтI (Къарч). Ахучкуа ҳацны абнагуил ақушәараз ашхъа ххалеит.

Ағыңарагъ еилоӯ (ихыренаау) ашъатакуа ҳамоуп.

ашэ. — кац

абжь. — алакациа

бз. — алакациа

Абант (абант) адукуа иғылоу каңпI хәзлапхъо (Ельб.). Абант адукуа иғылоу, алакация ҳәоуп ҳашрыштыу.

Афыңарагъ иалалаз ажәакуа ҳамазароуп. Ашәудиалект авариант адыгъа бызшәакуа рымғала иалала-зароуп. (Иаөшә.: адыгъа бызшәа ё акац).

* Ашэүа диалект ажны гэвээдээ ауаа рзынгын ирхэоинт.

Аԥсуа диалектқуа рформа ағыршәа амфала иалаза зар қалоит. (Иаөшә.: ағыршәаे лакациа//лекациа)

© НАУКА
© А. ГЕНКО

ашә. — виноград
абжъ.
бз. > ажъ

«Ера I» виноградкви ашвырцлакваи хъвшвы рыквичвитІ (Ком. алаш.). «Ера I» ажъқуен ашэыркуен ахушә рықунатәоит.

Ашәуа диалект ахы ианаархуоит аурысшәахъынта иалаз ажәа — виноград.

Аԥсуа диалектқуа рформа дара иртәуп¹.

ашә. — виноград цІла
абжъ. — азахуа
бз. — азахәа

Ашәуа диалект ә-ажәак рыла иаанарпъшует ажәа «азахуа» атакы. Урт рахъынта апъхъатәи ажәа «виноград» аурысшәа ақынтыи иалалеит, «цІла» иара ахатә ажәоуп. Ажәа «виноград цІла» ахархуара уиақара итбаазам, уиақара иалатәазам².

Аԥсуа диалектқуа рвариант еилоуп: — аза-хуа.

ашә. — ҭрасса
абжъ.
бз. > акакан

Сара абначвыцІа сыцІабта, грасса сфауа сныкъвитІ (Ашә. т., ад. 71). Сара абна цэыттара сытоуп, акакан ыфо (сныкъоит) ссоит. Ари атдзы аъара инадзарын саб СогІым иғІаигыз грасса (Ельб.). Абри афы аку ақынза ифазон саб Ақуантә иааигаз акакан. Грасса аурыс бышшәаётәи аформа «грецкий орех» иаेырпъшуп ҳәа хгүи иаанагоит³.

¹ Къ. Ломтатизе. «Ажъ» ашьата ридылхәалоит ақыртуа шьатакуа — жъоло, бжъоло, б-жъола. К вопросу об окаменелых экспонентах грамматических классов в именных основах абхазского языка. Сообщения акад. наук ГССР, ат. 26, № 1 1961, ад. 119.

² Аурыс-абаза жәар ақны даәа шьатоуп иаагоит: (лоза-база, ад. 215. Уи хара ҆ыаргы нахъымлац (С. А.).

³ Апроф. А. Н. Генко ашәуа диалект азынгыы иааигоит акаканты «акІакІана» — греческий орех (из груз. — А. Генко. Абазинский язык. — Ад. 88). Уи нахъа хара ҆ыаргы нахъымлеит. — С. А.

Аңсуа диалектқуа рформақуа рқынтың а-ка-кан
аңгуа иалалаз шъатазар қалоит. Аңсуаң ижәйтәү шѣг
гут ажәатәкъоуп — ара: иалалаз ажәа — акакан (үи
хымъада, иалалазар) ашьата армачзар қалоит, иарт-
шәазар ауент ажәа ара атакқуа. Ашьата ара ҳамоуп:
ара-цла, ара-шы, ара-са, ара-гуапъшь ухәа реиңш икоу
ажәелилатақуа рұнды.

ашә. — хІвасабаба

абжъ.
бз. > атама

Хіваса, хІвасабаба цІлата иаладыргылитІ, асад дук-
ва гылапІ асовхоз ирчІвыпІ (Куб.). Ахәаса, атама зегы
тлақуаны ентархант, абаҳча дукуа гылоуп, үи зегы
асовихаракуа иртәуп.

Еилоу ашьата ҳамоуп ашәуағ⁴: — ахәаса-баба, атак
иашала — аху зқуу ахәаса. Атакы ентарсны — атама.

Аңсуа диалектқуа рвариант ҳамоуп ақыртшәатә
бызшәакуа зегь рқынгы. Иара уақагъ даеа бызшәакуак
рқынты иалалазар ҳәа игүи иаанагоит акад. А. Чикоба-
ва⁵.

ашә. — авишна

абжъ.
бз. > аца

Атлақва амароз иаган, ачІваква, авишнаква аашьа-
квхатІ (Ельб.). Атлақуа (абаҳча) атсаа иаган, атәа-
куа, ацақуа аанхеит.

Иалалаз аурыс ажәа вишня ахы ианаархуоит ашәуа
диалект, ахатә ажәа — аца ызыхъеит.

ашә. — абркос

абжъ.
бз. > атәатама

СынчІва абркос ахъта йагатІ (Ельб.). Ахъта иагеит
сынты атәатама. Ажәа «абркос»⁶ аурысшәа ақынты

⁴ Аурыс-абаза жәар ақыны иаагоуп ажәа атама, ад. 324. Ашәуа
диалект ақыны үи ашьата ҳұмылмент ұяргы. Атама ажәа здыруа
ашьхаруатән адиалект ауп.

⁵ А. Чикобава. Ачоу-агыршәа, ақыртшәа реиңмұрпышратә жәар.
Карт., 1938, ад. 122 (қырт бызшәала).

⁶ П. Сердиученко наанго ажәакуа — кърымхІваса, хІваса — ха-
ра иахұмылмент. Шәаху.: Сердиученко Г. П. «Язык абазин.» Изв.
АПН РСФСР, № 67, 1955, ад. 53.

иалалеит ашәуаң. Апъсуа диалектқуа ражәа дара ирхан тәуп, ашьата еилоуп (аңәа-тама), жәйтә ажәоуп.

- ашә. — зары
абжъ. — абызар//абызыр
бз. — бғызыр

Хиара абна заргара хіцүшті (А. Генко, иарбоу иусумта, ад. 195). Хара абнахъ бғызыр аагара ҳсоит. Хаджъат лхъаціа дадылгалті, азар лаба хъачымпітігыныма ддызвықвылті (Аб. т.). Ҳаңыат лхатца деибылтент, абызыр лаба хамчұтгы иманы ддәықулеит.

Ашәуа форма — зары, адығыа бызшәақуа рформа иадхәалазар ауенг ҳәа ҳгуы иаанагоит. (Иаөшә.: ақабарда бызшәаң за, аедыгъ бызшәаң зае — абызыр).

Апъсуа диалектқуа рышьата ә-ажәақрыла еилоуп (абга-зар); уи ағбатәи ахута — зар//зыр ашәуа-адығыа бызшәақуа рформеи (зары) акы акузар қалоит.

- ашә. — жвумпі//зәумпі
абжъ. > аңыцындра
бз.

Зны ауат жвумпі къвшвара ицаті (Аб. л., ад. 159). Зны урт ҭыцындра қүшәра ицент. Жвумпі ашьата ағыръышы аедыгъ бызшәаңтәи ашьата цумпа—аңыцындра.

Апъсуа диалектқуа рформа дара иртәзызароуп:

- ашә. — гвадз
абжъ. — ачакакал, ача, ачараз
бз. — ачакакал, ача

Счвагъванпі иласціапі гвадзгы натрыхгы (Ашә, т., ад. 50). Сцәауап, иластап ачагы, апъшгы.

Гвадз — ақабарда бызшәа ақынтыи иалалаз ажәоуп. Қабарда бызшәала гуадза ачакакал. Җа ашыагут тәымзам ашәуа диалект азынгы, хыла ачакакал ачаказы иқам, иарзит акумзар. Иҳамоуп ажәақуа ркны час-ачыс — чхъа — ачха, ча-ра — акрыфара, уб. ит.

- ашә. — нартыхв
абжъ. — апъш
бз. — аңықуреи

Ауахъла машаквкі нартыхв тата иғылан (Куб.). Уа
та азәәк аңш ҭаны иғылан. Иалалаз ажәа ҳамоуп
ашәуа диалект ақны. Иаңшә: ауаңс бывшәаे нартхор
(С. Цынашына, иарбоу ашәкуы, ад. 219), аедыгь быв-
шәае нартыф — аңш, ақабарда бывшәае нартыхв —
аңш (Қ. Ломтатизе, иарбоу лусумта, ад. 211). Бзыптәи
адиалект авариантгъы алалазар хәа иҳаңхъазоит.

ашә. — хуан//хыун

абжь. — ашынка

бз. — амкүбыр

...Хаңш чватшыра змоу ахуанкв абгъы гъагъак-
ва ирылата иғважъдза иубитI (Адикт. разк. ад. 27).
Ахьеңш аңштәи змоу ашынкакуа абжы қақъакуа
ирлышуа иғежъза иубоит.

Аңсуа-абаза диалекткуа рәни иҳамоу аварианткуа
иалалаз ажәакуазар қалап. **Хыун** ақабарда бывшәа-
еы иҳамоул. Уи атыркүшәа ақынтәи иаант хәа илып-
хъазоит Қ. Ломтатизе (иарбоу лусумта, ад. 214). Ажәа
ашынка ағыршәағы иҳамоул (бзыптәи адиалект
авариант **амкүбыр**, ахылтшытра макъаназ еилкаам).

ашә. — швхы//сәхы

абжь. > аңәрымаңс//атурнеңс, амаркоф

бз.

Капустаква анырцIгIаягIан сәхы аларцIит (Куб.).
Акапуста андыртәуа атурнеңсгъы алартсоит.

Ашәуа **швхы-и**, аедыгь-қабарда **пхыы-и** акоуп хәа
иҳаңхъазоит. Иқалоит урт рәкынта иалалазар. Аңсуа
диалекткуа рформа ахархуара мачны иамоун.
Хабызшәақуа рәни ахызтәекъа иашан иамам хәа хгүү
иаанағоит. Иахъа шытә ибзиан ахархуара аиоухъеит ау-
рыс ажәа «морков».

ашә. — чыбцы//чыбцы

абжь. — апырпыл

бз. — апарпыл//апырпыл

Нхарала иғIагхаз ачыбджы тшыт, ацха ацIкIыс-
рыцIа ихъагIапI. (Ажәапәка). Цыбаала иаауго (иаау-
рых'уа) апырпыл ацха аткыс ихаауп.

Иалалаз ажәа ахы инаархуоит ашәуа диалект
(иңшә: аедыгь щыбжыи, ақабарда щыбжий—апыр-
пыл).

«Апырпыл еиқуатцә» атаказы ашәуа диалекттеги
ианархуот атыркуа-ататар ажәа бурч. (Абаев, Лопа-
тинский, Бескровный).

Апсыза диалекткүа рвариант — апырпыл ақыртшәэтә
бызшәакуа рқынгы иhamоуп. Аматәар ақашшы наңыр-
шәшәа нахызызтазар қалонт.

ашә. — хұврапшдза//хъагIара
абжь. > акакац//акакацъ, ашәт
бз.

Иаъмыз датша хұврапшдзаквакIғыи рбитI, апхала
ауат гъаъамызтI. (Адикт, разк., ад. 59). Икамыз даеа
шәтқуакгы рбоит ғыхъа урт ықағамызт.

Хұвра-пшдза — өилоуп ашьата, — хұвра ашьата
аҳаскын атаказы иамоуп ашәуа диалект. Ажәа-жәала
наанагоит аҳаскын пшзә, атакы еиңарсны — ашәт.

ашә.. — папаратникI
абжь. — атырас, арас
бз. — атырас

Аурыс ажәа **папаратник** ҳамоуп ашәуаә. Уигъ ахар-
хуара маңуп. Атиаа ахатагы здыруа маңфуп.

ашә. — хъварп//къварп, напIырхтыга
абжь.
бз. > акукубаа

Хъварп ғагра абна сыршыттI (Цри бызшәа, ад. 12).
Акукубаақушәара абнахъ срышытт. Ашьатакуа реила-
заашшы ҳара ҳзы еилкаам.

ашә. — тшрыгIвбгъ
абжь. — ахурбъыц
бз. — ахуррабъыц//ахурбъыц

Уальай тшрыгIвбъыгъ ишарбзихауа мчыбжыкI ала.
(Ельб.). Алаҳ иныс, ахурбъыц мчыбжык ала ишбзиа-
натәуа.

Еилоу ашьатакуа ҳамоуп (**ахура-бъыц**). Еиңшуп
урт ағбатәи рыхутакуа (аббы); еилкаам ашәуаә актәи
ахута — тшрвгIв.

Адиалектқуа рѣны иеипѣшү ашъатакуа

Ашәуа	абжынуатәи	бзыпѣтәи
алчівы (ал//лы)	ал	ал
аджъчівы	аць	—, —
бжынцы	абжынц	—, —
бамби	абымба	—, —
жвла	ажѣла	—, —
кѣартлаф	акартош	—, —
кѣамбыста	акапуста	—, —
лагівыдж	алаҳәагуаңа, ашынцәкынцә	—, —
мхы	амхы	—, —
мкъвыба	амкұба	—, —
мбата//	атәамба	—, —
чвамбата		
магъреиква	амаахыр	—, —
мыгъ//амгъ//	амаб//амыб	—, —
мгъы		
нычва	аныцә//аныцәа	—, —
наша	акынтыр	анаша
раса	араса	—, —
швyr	ашәыр	—, —
уатра	аутра	—, —
удабгъь	аудаббъ	—, —
пъсыгъ	аңса	—, —
прунджъ	абрынц	—, —
пасал	аңасал	—, —
кыды	акды	—, —
къаб	ақаб	—, —
къвыд	ақуыд	—, —
швчівы	ашә	ашә//асә
чамха	ачамха	—, —
чархына	ачархана	ачырхана
тшгівра	аेыфра	—, —
шырдза	ашырз	—, —
цица	аңыца	—, —
чвачівы	атәа, атәатла	—, —
ціла	атла	—, —
іва	атәа	—, —
бначіва	абнатәа	—, —
івахъаңа	атәеихаңа	атәахаха

хIаца//гъаса	ахъаца	ахъаца, амбозыл аьз
хырбыз	аҳабырзакъ	акырпыхжэ
хъваца	ахуац//ахуыц	ахәц
хъвдзы	ахуыз	ахәз
джымшы	ацымшы	—, —
джыш	ацыш	—, —
хIа	аҳа	—, —
хIаиаша,	аҳаша	—, —
хIампа	аҳампә,	
	аҳачча	
бнахIа	абнаха	—, —
хIваса	аҳәаса	апхәаса, аҳәаса
хIвра	аҳаскын, аҳәра	аҳацкын
гIымсага//	афымсаг//	аумсаг//
гIымсарга	аҳәымсаг	аимсаг

III. АФАТЭ-АЖЭТЭҚУА РЫХЪЗҚУА

ашә. — джыкIахбаста
абжъ.
бз. > ачеицыка

ИджыкIахбаста шьардәгIвы иршIан (Ельб.) Ичен
цыка азәырғы ирфахъан.

Адиалектқуа рәкны еилуо ашъатакуа ҳамоуп. Афы
цъарагъ ирзеипшуп ашъата ацыка, еипшзам егыры
ахутакуа, — ашәуағ — баста, апсуа диалектқуа рәкны-
а-ча; еипшым реиштәгылашъакуагы.

ашә. — хъгIара
абжъ. — ахаара, агъама
бз. — ахаара, агъам, азла

ФачIв Гайша зымфас цха **ахъгIара** шидыра
(ажәапжка). Афатә аша зымфац, ацха агъама (ахаара
издырам. **Ахаа-и агъама-и аф-такык** рзынгы ашәу
диалект иамоу ажәак ауп — **ахъгIара**.

ашә. — чIахъва
абжъ.
бз. > ача

АпхIвыс ачIахъва табала йылрыдзын (А. Генко, Абаз. яз. ад. 190). Апхъыс адырган ала ача лзит.

Чахъва ақабарда бышәа ақынтәи наалаз ажәаза¹ роуп ашәуа диалект ақны. (Иаөшә.: ақабарда бышәа² щIакхъуа — ача).

Апхуса диалекткуа рвариант ача, ашьата ашәуа диалект ақны наанханы иҳамоуп еилоу ажәакуа а-чашв, а-ча-с, чы-хчIва, а-ча-ра ухәа ркны.

Арн. Чикобава ача атакала Кавказтәи абышәакуа ркны нахпъло ашьатақуа: ақаб. — чахъва, апхъша — а-ча, ақыртшәатә бышәакуа ркны м-ча-д, ч-киди, ауар бышәа³ — че-д, алак бышәа⁴ — чат — реимадара, ауент хәа ипхъазоит¹.

ашэ. — лакъым, багына
абжь. — аачамыта
бз. — аачамыта//ачамчамыта

Мама исызрыдз лъакъым, шьең гаршы (Ашэ. диал., ад. 53). Сан, аачамыта сзызы, ачай сзырши.

Амрагыларахътәи абышәакуа ражәа ақабарда бышәа амфала наалан иҳамоуп ашәуа диалект ақны. Аедыгъ бышәа⁵: баджына — афатә бзия.

ашэ. — жыы
абжь. — акуац, ажы
абз. — акуац, ажы

ИгIауымшыс ашварах ажы уымшан (ажәапъка). Иумшыц ашьабыста ажы умшан. Арая Батыр ауат жы баста агъиква ритын, йыргат¹ (Аб. л., ад. 22). Ара Батыр урт акуац абыста ухәа риңан акрырөентент. Ажы ажәа рыңатәымзам апхуса диалекткуағы. Иҳамоуп: ацәеи-ажыи, ижы ицеит, ажыпшәала, ажәжь, акутыжь, ацымажь, ауасажы, уб. ит². Ажы ааста акуац ажәа наха иңыцзар қалоит. Уи зынзагы наздырам ашәуа диалект.

ашэ. — хъкIы, чат
абжь. — ахчат, ачафыр
бз. — ахчат, ахырцэыхчат

¹ Арн. Чикобава. Ачуу-агыршәа, ақыртшәа реиेырпъшратә жәэр, Карт. 1938, ад. 174 (кырт бышәала).

² Ажәа ажы «мясо» ҳәа хазы ажәангы цаагоуп апхуса Анбан ақны. Шәаху.: Бартоломеи. Абхазский букварь. Апхуса нбан, Тифлис, 1865, ад. 106.

АдзыхъчІвачІва хъкІы глахънкінти (ажәапъка). Аз
хъшәашә ахчат хих уеит.

Енпъшым ажәакуа рхы надырхуоит адиалектқуа. Ур
ажәйтәан енпъшыз ажәакуазар акун.

Ашәуа чат апъсуа ах-чат (афбатәи ахута) ирзеинпъш
ны ирымазароуп адигъя бызшәакуен дареи. (Иаөшә.
аед. чат).

ашә. — чаджых

абжъ.

бз. > ахъацъа

Ачаджых жвпІан (Куб.). Ахъацъа жәпан.

Еилуо ажәакуа ҳамоуп. Ҳара ҳзын зынзатцәкъа еил
каам ашәуа вариант ча-джых-х аилазаашъа. Апъсуа диа-
леккткуа рварнаң, ашьата еилазароуп: ах-цъацъа
хәа.

ашә. — хIакІва

абжъ. — ацха цәала, ацәала, асаранцъ

бз. — асаранцъ, ацәала, ацха цәала

Амартан хча цха хIакІва дукI глахIыйтын, ихIии-
рыфтI (Куб.). Ашъымзахъча ацха цәала (асаранцъ)
хантан, нахේенцеит.

Аедигъя бызшәакуа рѣкынтәи иалалазароуп ашәуа
диалект ақны хIакІва ажәа. (Иаөшә.: аедигъ шфо
хъакIа; ақаб. шъоу хъакIуа — ацха цәала).

ашә. — чваба

абжъ. — ацәа, ацәабажә

бз. — ацәа

Ачваба исрыратыз атуба ыахъийщtI (Куб.). Исыр-
татиз ацәа адигран ианишылт.

Ашәуа диалект ақны ихамоу ашьата — чваба, аб-
жьюатәи адиалект ақны аформа иакунаго ашьата ацә-
бажә акузароуп, аха уи семантикала даеакыуп иаанаго
(«ацәа бааңс»). Цәаба ашьата уағы ипълоит афоль-
клор ақны¹.

ашә. — фачыгIв

абжъ.

бз. > ашъакар

ФачыгIв ашәуа диалект иалалеит адигъя бызшәакуа

¹ Шыхымза мгуацәа цәаба кышә. — Шәаху: Д. Гулиа, Х. Бба-
жәба. «Апъсуа жәлар риосези», Ақуа, 1941, ад. 69.

рұқынтай, Қабарда бызшәала фошығыу «ашъақар. Ажәа ашъақар амрагыларажтәи абызшәақуа рұқынтай иада^{АДА} гоуп, ұзам бызшәала sokar тыркүшәала Seker.

ашә. — аркъя//аркъя
абжъ. — ауатка
бз. — ауатқа

Аркъя — амрагыларажтәи абызшәақуа иртәуп: ақабарда бызшәа амфала иаазароуп ашәуа диалект ақны. (Енешә: ақабарда бызшәағ аркъя — ауатка).

ашә. — ғівадза, ғагілар//ғагілыр
абжъ. > ағы
бз.

НартғІа иржвуан гвадза (Ельб.). Нартaa ағырыжәуан. Ажәа ғівадза ажәлар рәңғыц ҳәамтакуа рұны ауп иаанханы иаҳықоу.

Ғагілыр — атыркүшәа ақынтай иааз ажәоуп. Ажәа ағы ашәуа диалект иаҳызы иацәйзуп.

ашә. — джузум//джузым
абжъ. — ажырға, атыркуажъ
бз. — ажырыға

Джузум — амрагыларажтәи абызшәақуа ражәа ақабарда бызшәа амфала иалалеит ашәуа диалект.

Ирзеипшүшү ахъзкуа адиялеккткуа рұны

ашәуа	абжыуа	бзыптәи
баста	абыста	—, —
бахсыма	абағсма	—, —
дқыла// дқыл	адқыла	—, —
тубар, наквыль	атубар	—, —
тутын	атытын	—, —
қіарафара	акрыфара	—, —
мла	амла	—, —
мғважв	амгуажә, амтә	—, —
мжва	амажәа	—, —
мғъал	амғыал	—, —

мыгІвнифа//	амғаныфа	амғаныфа
быгІвнифа//		амминыфа
гІвнифа		зәсүлділік
шысә	ажыыш	—,,—
жъеидза	ажааза	ажааза
фачІвы,	афатә	—,,—
разкы		
тъыла	аңсыла	—,,—
кврпІа	акурпа	—,,—
квтІужъ	акутыжъ	—,,—
кІвтІагъ	акутаңь	—,,—
шыла	ашыла	—,,—
(а)шви	ашә	аш//асә
час	ачыс	ачас
чара	ачара, акрыфара	—,,—
чашв	ачашә, ахаачапыр	ачасә
чамыква	ачамықуа, аилаңь	—,,—
чыджъха	ачыңъха	—,,—
щха	ацха	—,,—
щхадзы	ацхазы, ацхазфа	—,,—
дзы	азы	—,,—
дзыша	азба, азыш	азышра
дзца	азырца	—,,—
цІгІа	аңаа	—,,—
чІван	атәан	—,,—
шІацІа	аңаңа	—,,—
хъгІара	ахаа, ахаара	—,,—
хъгІара —	ахаа-мыхаа	—,,—
мгІара		
хъвы	ахуы	ахәы
хъыхъв,	ахыху	ахыхә
самб	аңырча	аңарч
хши	ахш	—,,—
хрчІвы	ахыртәы	ахартәы
хызы	ахыз	—,,—
хвша	ахуша	—,,—
шша	ашша	—,,—
*хъвахъ-дзыхъ	хуен-зи	хәен-зи
джыкІа	аңыка	—,,—
хІампал	ахампал	—,,—

хালъуа
къахтай
къвыд

аҳалуа
акаҳуа
ақуд

аҳилуа
—, —
—, —

IV. АШЭЦА, АШЬАЦА, АБАҚУА РЫХЪЗҚУА

ашэ. — ъахвтан//ъахввтан//қлахвтан

абжь. — 1. атқы, 2. акаба, 3. аблыз

бз. — 1. атқы, 2 .акаба, 3. аблыз, 4. ахат'акьяғ

ъахвтан акталта шпасчпуш? (Ельб.). Атқы акалт шпјақасто?

ъахвтан ажә аиуенпшым атқаккуа амоуп ашәуа диалект ақны. Ахата аңыам бызшәа ақынтар иааует, араб бызшәа амфала ирылалеит ҳәа ипъхъазоғ М. Фасмер индөевропатәи абызшәакуа¹.

ашэ. — ас'ы//асхъа, ҶахъцІацІасы

абжь. > ахарпъ

бз.

Ас апъхъа аиква (ажәаپъка). Ахарпъ апъхъа — аиқуа. АсыкI йаңтачвитI, кысакI йаңтапI (ажәаپъка). Харпъык еңциршәуп, қыасак рзеилоуп.

Еиуенпшым ажәақуа ҳамоуп. Асы ашьата апъсуа диалектқуа рѣны иҳамазароуп еилоу ажәакуа рѣны: ас-ра, асырта; (бз. — ас'ырты) уб. итц. Уи ашьата ҳамазароуп егъырт Қавказтәи абызшәакуа рѣнгигы. (Иаңшә. аедыгъ бызшәағ саина, ағыршәағ осаре (ахарпъ).

ашэ. — ъахв

абжь. — анапхатца

бз. — анапхатца

Лхъапш-ъахв, лхъапш-хІвнчІвра, лхъапшмъа лдари охтан йаңацІалцІан, хІахъвкI иквлцІатI (Аиә. т., ад. 14). Лхътәи напхатца, лхътәи ҳәынцәра, лыхътәи мақа, лбырғын тұқы нағулалхәан, хахәк иқултцеит.

...ИаштагІайуата Катш ахІвссаква рпны иғадзылығаз: аблъатакІв, аъахв, аъын дыырбатI (Аб. т.,

¹ М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка. 2 ат., М., 1967, ад. 212.

ад. 16). Ашътахь Каташь азбабцәа (аҳәсахүчкүа) рѣнты иаадәылигaz ачабра, анахатца, амацәаз ^{дирил} бент.

Тахв — ашәуа диалект аедыгъа бызшәақнытә иаанагаз ажәоуп. (Ашәуа диал. ад. 213).

Аңсуа диалекткуа рвариант (**(а-нап-хатца)** ашъата еилсуп.

ашә. — жъора⁴

абж. — ахаргъ, ашъамсиа, акорга

бз. — ахаргъ, ашъамсиа

Ағыңдарагь адиалекткуа рхы иадырхуонт иалалаз ажәақуа, атәым ажәақуа: ақабарда бызшәаә — **жъауа** — акорга, ашәшыра Абрантән инеизароуп уи ашәуа диалект ахъ; атаккуа (**ашәшыра-акорга**) рыфбагъ рзы рхы иадырхуонт.

Аңсуа диалекткуа рварианткуа амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп: **акорга** — аосман бызшәа иатәуп (Чубинишвили); ағбатәи авариант араб-атыркуа бызшәақуа иртәуп (тыркушәала semisiye араб бызшәала samsui — **акорга**)

ашә. — л'арыпс

абж. — ахудхатца (**ахътә даң**)

бз. — ахәдхатца

Адыгъа бызшәақуа иртәуп ашәуа вариант: ақабарда — **л'арыпс**; аедыгъаә бларыпс — адач. Аңсуа диалекткуа рвариант дара ирхатәуп, ашъата еилоуп: **а-худахатца**.

ашә. — **ъатлын**

абж. — > амацәаз

бз.

...АзынкI иғалхъаштыз **аъатлын** акIвта — иғацЫцI (Ашә. т., ад. 13). Зны илхаштыз **амацәаз** акуны иаатцыцит (иаацәыртцит).

Татлын ақабарда бызшәа иатәуп. Амацәаз хатә ажәоуп. Уи ашъата адыруеит ашәуа диалектты **мачвхъаз** аформала — азыгмацәаз атаказы.

ашә. — чрыкъв

абж. — амагу, асапогу, ашъатца, аимаа...

бз. — ачыку имаа, амагу, асапагу

Мұхамад ичрыкъв шыцқва шинапылакыз ачва дагат (Куб.). Мұхамад имагу (ишъатпа) өңіркүа шиккыз аңа дагеит.

Атырку бызшәәқүа рқынтәи наагоуп чрыкъв (Абаев, Шагиров).

Адыға бызшәәқүа рымфала наазароуп ашәуа диалект ақны. (Еиәшә.: әкаб. — шырыкъу, аедыгъ — щырыкъу — амагу).

Ажәа амагу амрагыларажытәи абызшәәқүа иртәуп. Уи абызшәәқүа акыр рқны иупълоит (М. Андроникашвили).

ашә. — башмакъ

абжъ. — ашъатца

бз. — ашъатца

Лыгъившъахвак I ирхъу **абашмакъва** аңис ицилесі аушызшва ихілгіладзап I (Ашә. т., ад. 13). Лығшыапык ирышьоу **ашъатқа** аңыс ытпъраартә иҳаракыуп.

Атыркушәәтә бызшәәқүа рқынтәи наагоуп ажәоуп **башмақ** (Абаев). Атакқүа раңзаны намоуп ашәуа диалект ақны. Иатсанакыша ажәа маншәаланы ирымам аңсуа диалектқуа.

ашә. — асхъа

абжъ. > **аба**

бз.

Аүи сквышык I ауаң Iа кіостIиум газлыххуш асхъата метр мильуан гәважва гәцIнаштылушт (Ком. алаш.). Уи шықусык ағыныңқала миллион әжәа метра акастидум злырх'уа **аба** аунажъуент (аунажълоит).

Аңсуа диалектқуа рформа — **аба**, тәым ажәазароуп. (Гориаев).

ашә. — **диба**//дипа, къадаба

абжъ. — адима, акадифа, ахауед

бз. — акадифа, ахауед

Ашәуен аңсуа диалектқуен рқны **диба**//**адима** (қаңыш) акадифа рышьата акы акузар ҳәа иҳаңхъазоит. Ағбатәи авариант **къадаба** иалалаz ажәазароуп. Амрагыларажытәи абызшәәқүа рматериал әкабарда бызшәа **къадаба -ахауед**) амфала наазароуп ашәуа диалект ақны. Еиәшә.: араб. *kadaba*, бархат, плюш, вельвет;

тыркүшэала — kadife кирг. — катыба, кум. — kadaba
бархат (Шагиров).

ЗАГРУЗКА
ОЛДЫРЫЛМОДА

ашэ. — чылья
абжь.
бз. > абырфын//абарфын

Лчылья — кIас-ду дытIанакIуа илхъапI (Ашэ. т.,
ад. 13). Лбырфын кас ду дыхнафо илхоуп.

Адиалекткуа ркны ихамоу ажәақуа (иалалаз) тәым
ажәақуоуп. Чылья — аңыам, атырку бызшәақуа иртәуп
(Шагиров). Уи аедыгъ бызшәаңы ихамоуп (шилья —
абырфын Қь. Ломтатизе, иарбоу лусумта, ад. 213).
Икалоит аедыгъ бызшәа амфала иаазар ашәуа диалект
ақынза.

Абырфын ажәагы, ататар бызшәа абревшум ақынтай
иаауеит (Зеленский).

ашэ. — дари
абжь.
бз. —

Илсәу лыдари охтан — дыу лышхъва итасуа ил-
сәуп (Ашэ. т., ад. 13). Илшәу лбырфын ткы лышхуа
(ақынза) икусуа илшәуп.

ашэ. — кътегъра//къатеигъра, къасыргеи
абжь.
бз. > ачыт

Аткван кътегъра пшдзакI сәпрапсатагы, хъысәпра-
псатагы иучпар ауашта иғIаргатI (Кар.). Адәқан ақ-
ны чытбра ყышзак, ашәкуеи аңенцыркүеи рзы ңардас
иқоутцар ауртә иқаз ааргейт.

Кътей-гъра еилоуп ашьата. Актәи ахута ахылтшы-
тра хара ҳзы еилкаам. Ағбатәи ахута (гъра) хатә
ажәоуп.

Ачыт — амрагыларахътәи, абызшәақуа ирхатәуп
(Абаев, Шагиров, Бескровный).

Ашәуа диалект ағбатәи авариант — къасыргеи
ақабарда бызшәа ақынгыи ихамоуп, часыргеи — ҳәа.

ашэ. — асхъасыга, асхъасырта
абжь. — асырта
бз. — ас'ырты

Ленинград итагылоу асхъасырта фабрика иғаціна-
штуу асхъаква XІсовет апны йахъазымківа агівымал
къральквя рпнгьи ибергълып (Ком алаш.). Ленинград
игылоу асырта фабрика иаунаштуу абақуа, Xсовет
тэйла ақны мацара адагы, атэым тэылақуа ркынгы
аху дууп, ибзиуп.

Апхъазаман аківмзәчва асхъасыгала ирсулан (Қуб.).
Ажәйтәан акумыздә асырталан ирсулан.

Адиалекткүа рматериал дара ирхатәуп афыңарагы.
Урт еилоу ажәакуа злашьақуылоу ахутақуа еивгоуп:
асхъа-сыга; асы-р-ты.

Адиалекткүа ркны иеипшүшү ашъатакуа

ашәуа	абжъуватәи	бзыптәи
амаа	аймаа	—, —
амсы	аимсы//аемсы	аемсы
атлас//атІлас//	атлаз	—, —
алтес		
аиква	аикуа	—, —
аси-апсатши	асеи-апшыцеи	—, —
ласа	аласа	алас‘
ласкІвыга//	аласкуыгу	алас‘куыгу
ласкІвкІвыга		
лацкъага//	алацкъага	алацкъаг
лацкъага		
аха	аха	—, —
дадыргъвы	адырдбуы	—, —
дадырхъа	адырдха	адырдха
дыхв	адауыхъ	адухъ
класы	акасы	—, —
ківмжвча	акумыздә	—, —
ківмжвы//	акумжәы	—, —
ківмыхв		
лымхІарыгІв//	алымҳарыф	алымҳарыф//
лымҳарыу		
л'апад	аклацад// акылпәд	алымҳарый
		—, —
мхвы	аимхуц	—, —
мыгъра	амаѣра	амыбра
мъа	амаѣка	—, —
майст	амест	—, —

напІтара	анаптыр҆а	анапхаз//
сабын	асапын	аныпхаз
саҳтан	асахтан	асапан
сатІн, репс	асатина	—, —
уапІа	ауапа//аупа	—, —
уабчва	аупцәа//	аупцәа
	ауапцәа//аопцәа	
пыджъ	апъыцъ	—, —
паҳба	апъхъа	—, —
къыса	акъаса	—, —
къышьмыр//	акъафына	—, —
къышьмыр	акышьмер	
къахвына//	акъафына,	акъафын
къаси		
къаруакъ	ақармандил	—, —
шъапІхъацІа	ашъата,	аимаа
	ашъататәы-	ашъататәы
чабыр	ачабыремаа	—, —
чапраз	ачапъраз,	—, —
	акацху	—, —
чгІвыча//		ацәича, ашәтца
чвгІвыча,		
швцІа	матәа, ашәтца	—, —
choхІа	аочха, ачуха	ачуха, амхә
дзахырта	азахырта	—, —
цІахъцІацІа	атәкатәиматәа	ацқатәима- тәа, ататца
шІшьы//	ачыша	ачышь
ачІшьы		
хыхара	ахыхара	ахахара
хъылпа	ахылпәа	ахылап҆а// ахылпәа
хъамы	ахамы	ахамы
хътарпа	ахтыр҆а	ахтарп҆а
башлыкъ		
хъхІва	аххәа	аххәа
джыып	ацъыба	ацъаба
хІывынчІвра,	аҳәынцәра	аҳәынцәры
джыынджъ		
хІазыр	аҳазыр (тра)	—, —
хІазыртара	акалам	
	аҳазыртра	—, —

V. АП҃СААТӘҚУА, АП҃СЫЗҚУА, АХӘАЗАҚУА РЫХЪЗҚУА

ашә. — бабышь
абжъ.
бз. > ақуача, акуата

Бабышь амрагыларахтәи абышшәакуа иражәоуп. Иҳамоуп адыгъя бывшәакуа рѣны. Уантәи иалалазар ҳәә ихаңхъазоит ашәуа диалект (иаәшә.: Қабардала бабышь — акуата).

ашә. — къанджъа// къанджъа
абжъ. — ақуараан
бз. — ақураан

Къанджъа адыгъя бывшәакуа иртәзызароуп, аедыгъ бывшәаә қъандж, ақабардаә — къанджъа — ақуараан. Иара убри ажәа ҳамазар қалоит ` акыртшәа ақынгы (қанча, қванчала).

ашә. — къанджъагъра
абжъ.
бз. > ахъшыцба

Къанджъагъра еилоу ажәаә, ағбатәи ахута ашәуа диалект иара нахатәуп. Актәи ахута иалалаз ажәоуп. Ап҃суа диалектқуа рвариант дара ирхатәуп.

ашә. — къырльу, Ѣскільяуа
абжъ.
бз. > апқа

Ашәуа вариант адыгъя бывшәакуа иртәзызароуп (аедыгъ қъарау, ақаб. қъру — апқа).

Ажәа зехъынцъарағъ ашъыбыжъөрыпшра надхәалазар қалоит (иаәшә.: ап්шәаә әкырра).

ашә. — архъақъаз
абжъ.
бз. > амшынқыз

АжвцІква, акъырльуква, архъакъазқва гыубахуам (Цри бывшва, 25). Ажәтаракуа, апқакуа, амшын қызкуа убазом.

* Ап҃саатәқуа рыхъзқуа акыр еилаңсоуп. — С. А.

Еилоу ажәақуа ҳамоуп адиялектика рѣны. Еиңшзам актәи ахутақуа (архъа, амшын) еиңшуп афбатән ~~наху~~ тақуа.

ашә. — уап-уап//уапI-уапI
абжь. — абжъобжъик//абжъобжъыкъ
бз. — ашамыхъжъ

Арт ажәақуа дара адиялектика иртәуп.

ашә. — ададжына
абжь. — абнакуты
бз. — абнакүты

ПслачвакIи ададжынакIи бзи йабабун (Ашә. т., ад. 62). Псызки бнакутыки бзия еибабон.

Ададжына ашъата ахылтшътра ҳара ҳзын еилкаам.
Абна+күты — еилоу хатә ажәоуп.

ашә. — пслачва
абжь. — аյс'ыз
бз. — апс'ыз

УадыргIвана пслачва — кIра дцатI бакъ-бакъ (Ашә. т., ад. 40). Аштыахъ псызкра дцент Баk-Баk.

Адиалекткуа рформакуа дара ирхатәзызароуп.

ашә. — бжъас
абжь. > ахьшыцба
бз.

Абжъас иғанакIыз, ахш йаквнахит (ажәапъка).
Ахьшыцба иакыз ахьшь иамнах'уеит.

Ажәақуа дара адиялектика ирхатәуп.

Апсизкуа рыхъзкуа бзиан иаанханы икоуп ашәуа диалекткуа рѣны: пацIа, чхвахъырчIа, пслачва къакъа, аргъай//аргъеи, пабцI//пабыцIа, уб. итц.

ашә. — къапшыгъра
абжь. — акалмаха
бз. — акамлах

Апсуа диалекткуа рвариант иалалаз ажәоуп ашәуа варианта ажәахыренаала ишъакүгылоуп, нара иатәуп.

ашә. — гъей
абжь. > агулшъап
бз.

Аңыңарагъ иалалаз ажәакуа ҳамазароуп. (Гъей
иаңшэ.: ақабарда) бызшәәे джей — агулшыап.

ашә. — аштыңчылы

абжъ. — амат

бз. — амат//амт

Ажәахъагъ аштыңчылы агъвара иғлатнадит (ажәа-
шыка). Ажәа хaa амат атра иңнагоит. Аштыңчызы-аңхъа
табузар қалон.

ашә. — арцыш

абжъ. — аинцэыш

бз. — аинцэыш

ГымбатI арцыш, ахIвра илалтI (Ельб.). Имбент
аинцэыш, аҳаскын илалент.

Ашьатакуа рфонетикала еивгоуп (еипъшым) адиа-
леккткуа ркны.

ашә. — дабыжъмакъ

абжъ.

бз. > акууа

Иалалаз ажәакуа зароуп адиалекткуа рхы иадырхуо.

ашә. — пыжвбана

абжъ.

бз. > ахъапъарч

Алаква пыжвбана дзвыквыргатI (Ельб.). Ахъапъарч
алакуа аштылент (иңхартцеит).

Ақабарда бызшәа ақынтай иалалаз ажәоуп ашәуа
диалект авариант. (Иаңшэ.: ақабарда бызшәәы цыб-
жъбана — ахъапъарч).

ашә. — лактападжъ, хъарчвыгъ

абжъ. — акамыршаши//акамырша, акамыртата

бз. — акамыршаш

Адиалекткуа иеипъшым ажәакуа рымоуп.

Иеипъшу ашьатакуа адиалекткуа ркны

ашәуа

абжыуатәи

бзыпътәи

адагъы//ада

адаңы

—, —

арыба//арба

арба//арбаңы

—, —

ахщ'бжъас	ахьшь	
твагвышь	акуакушь// агуагушь	
твагвышквчIара	акуакушкучар	—, —
жвцIы	ажәтц//ажәтцыс	ажәт'ыс'
лахIаваквачIва	алахәеңқуатәа,	—, —
кIывкIва	алахәа	—, —
	акуыку//	
тIы	акуукуу	—, —
уарба	аты	—, —
	ауарбажә//	—, —
	ауарба	
псгIачIвы	апъсаатә	—, —
квтIу	акуты	акуты
квтIуарцына	акутарцына	—, —
	акучышь//	—, —
квчIис	акучышь	
квтIухъв	акутыху	акутхә
хва	ахуа	—, —
дзарлашв	азырлашә	—, —
дзычв	азыщ//азыщәа	—, —
къварт	акуарт	—, —
циис	атцыс	атцыс
хIивхIв	ахәыхә	—, —
къас	ақыз	—, —

**VI. АФНЫ-АГУАРА, АХЫБРАҚУА, УРТ
РЫХУТАҚҮЕИ АРГЫЛАРА МАДӘАХУҚҮЕИ
РЫХЪЗҚУА**

ашэ. — унагIва
абжь.
бз. > ағната, ағнра

АунагIва ачIкIвын изгIанхатI (Ашэ. т., ад. 6). **Ағната** ақкун изаанхеит.

Иалалаз ажәа ахы ианархуоит ашәуа диалект. Иаөшә.: аедығы быйшәде унагъва — атаацәара (**ағны, атызтып**) (Къ. Ломтатизе, иарбоу лусумта, ад. 212).

ашэ. — хIачIашь
абжь. — асасааира//асасааирта
бз. — асасааирта, асасааира, аҳачашь

Узэгъы арт ағбындыкъ атшбора иғбатызәдахта ах-
ачашь иғбивишишврьшвх (Ашә. т., ад. 11). Уажэйгъ арт
афында аетра наатганы асасаирта иғнажәгал (иғна-
шәца).

Адыгъа бызшәакуа рқынтын иаанагаз ажәа (аеды-
гъя — **хлачлашь**, ақаб. — ҳас'ашь — асасаирта) ашэ-
уа диалект ақны ибзианы (итбааны) ахархуара амоуп.

Аԥсуа диалекткуа рқны **аҳачашь** нахъа шъта ахар-
хуара амам. Аха иқазар акун (ажәйтәтәи аԥсуа быз-
шәаेы). Иахпъылонт афольклор аеы¹, нааганы имоуп
Б. Цынашыагы ижәар ақны².

ашә. — **къала**

абжъ. 1. абаа, 2. абаагуара

бз. — 1. абаа, 2. абаагуар

Иышғахъвлуз иғтаргыз ачымлала **акъала** дхын-
спI (Аб. т., ад. 13). Ишаахулалак нааргаз акыбала
абаа дхалап.

Аүи **акъала** къайдыхв хөва напхитI (Инджь-чкуын).
Уи абаа Қандыху ҳәа наштыуг (иапхьоит).

Амрагыларажтәи абызшәакуа иртәуп ашәуа диалект
авариант (араб., атырку. *kala* — абаа, абаагуара).

Аԥсуа диалекткуа рвариант дара ирхатәуп.

ашә. — **дзылу**

абжъ.

бз. > **азлагара**

Невынномыск унамдзаскIва итагылоу **адзылу** зчI-
выз итдзыхъыз Барановын (Ком алаш.). Невынномыск
уназаанза иғылоу **азлагара** зтәыз Баранов ижәлан.

Ихырәниаау ажәакуа ҳамоуп адиалекткуа рқны. Еи-
вгоуп аффатәи ахұтақуа (алу, лагара).

ашә. — **пешь**

абжъ.

бз. > **ауатах, ауада**

Аүи дхвыта дғлаихын, абни **апещ** апны ачвартагIвы-
дтата дычвалпI. (Аб. т., ад. 24). Уи дхуны даан, абни ауа-
тах ақны ацэырдау дыкунан дыңдоуп.

¹ Аԥсуа фольклор аматериалкуа. Ақыа, 1967, ад. 139.

² Б. Цынашыя. Аԥсуа-акыртуа жәар. Қарт, 1954, ад. 454, (қырт-
бызшәала).

Пеш ақабарда бызшәа ақынтарда иаагоуп ҳәә **иың** хәзәйт (Къ. Ломтатизе наарбоу лусумта, ад. 212). **Ауатах**, ауада амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп, ақыртшәағ — ода, ацъам бызшәағ — *ctag*.

ашә. — **фатар**
абжъ.
бз. > ауада, ауатах, ауатах

Аүи иғәлцила астуденткөрдің рхъвыкі ахъатачылар тарквасының ибзазиті. (Ком. алаш.). Убри абзоурала тұтығык астуденттәе рхатә уадакуа роун, убра инхонит.

Фатар амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп, арабатырқу бызшәақуа ражәа, ақабарда бызшәа амфала иалалазароуп ашәуа диалект. (Каб. — **фатар** — ауада, квартира, **ночлег** (М. Сакиев).

ашә. — **чымла**
абжъ. — 1. амырдуан, 2. акыыб
бз. — амардон//амырдуан

Аңгывы **ачымла** иғъязыпшаауам (ажәаңға). Аңгүй ақыыб иашталағызом. Уадыргына ачымла кіайрышының иаш ихъвади дазғлаңыті. Аб. л. ад. 8). Ашьтахъ ақыбыба каяжыны, ента аңсыбағ ақынза днеит.

Чымла ә-тәкәк амоуп ашәуа диалект ақны: 1) ағын излахало; 2) еңтарго, ахаракырахъ излахало. Ашьата ахылтшытра ҳара ҳзын еилкаам. **Амардуан** ажәа амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп. (атырқушәа — *merdiven* ацъам — *nardävan*).

ашә. — **санджъахв, шыапы**
абжъ.
бз. > ашъапы, ашъата

Йаңчыла асанджъахв штарцлаты (қуб.). Иахъа ағыны ашъапы рқит.

Асанджъахв — тырқу ажәоуп. Ашәуа диалект ақны уи акалт ахырчара атқакғы амоуп.

ашә. — **будаль**
абжъ.
бз. > абарца

Ағыңғарынан иҳамоу ажәақуа иалалаз ракузароуп.

ашэ. — **блым**
абжь. — **атзы, атзамц**
бз. — **атз'ы, атзамц'**

Аша тейтшан илыхъвдеицән, дыныргылтI зджыкырыблым апны (Ашэ. т., ад. 93). Ашың датәаны илазкунидтан, шыуқ **рытзы** ақны дадиргылт.

Ашәуа диалект авариант ақабарда бызшәа ақынтай наалеит (Қаб. **блын** — **атзы**).

Апъсуа диалектқуа рхатә ажәа **атзы** (бз. — **атз'ы**) адыреңт ашәуа диалект **ағны** атаказы.

ашэ. — **ашухъа**
абжь. — > **ацривара, ағнавара**
бз. —

... итызд аквигыла дыу дігадзвылцын ашуҳъа дыкIы-
дчывалтI, дыхъвыциуа (Ашэ. т., ад. 4). Ифнеихагыла ду
даадэйлтын, дхуциуа **ацривара** днадтәалт.

Апъсуа диалектқуа рвариант ихырғиаау ажәоуп.

ашэ. — **саман**
абжь. —
бз. —

Аурыс бызшәа ақынтай (амфала) наалазароуп
ашәуа диалект ақны **саман**. Ахъзгы ахатагырыздыр-
ум апъсуа диалектқуа.

ашэ. — **қъанджъаль**
абжь. — **аценка//ацинк, ажешть, атанақы**
бз. — **аценка, ажьешть, атанақы**

Ахъышкыва пшдзата исәыта, акв **қъанджъаль** шкIово-
кIала ихъыбыта (Ашэ. т., ад. 20). Ахъшәқуа (аңенцыры-
куа) үшзаны ишәны, аку ценка шкуакуала ихыбны.

Адиалектқуа рұнды ағыңцарагы наалаз ажәақуа ҳа-
моуп. Адыгъа бызшәақуа иртәуп **қъанджъаль** (аедыгъ
бызшәағ **қъанджъаль** — **ажьешть**).

Апъсуа диалектқуа рформа аурыс бызшәа ақынтай
наалазароуп.

ашэ. — **қырбыджъ**
абжь. — **ақырмыт**
бз. — **ақтармыт//ақылмыт**

Хибласт ақырбыдъ заводкva зымгIви рацкIысты
ргIатгаркva бзитI (Ком. алаш.). Хибласт ақны еғырт
анаплаккуа зегъ рацкыс **ақырмыт** зауадкуа **рылташа**
(реихъзарақуа) бзчиуп.

Қырбыдъ амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп.
Адыгъа бызшәақуа рыла инеизароуп ун ашәуа диалект
ақны (аед., ақаб. — чырбыш — **ақырмыт**).

ашэ. — **кIядыгв (а)** шта

абжъ. — 1. ашта, 2. атыпъ, 3. ааигуга-сигуга

бз. — 1. ашта, 2. агуар

Амшв агвашв апны игIанижъын, Батыр **акIядыгв**
дшIкIаралын даззIгIаяуа далагатI (Аб. т., ад. 20). Амшэ
батыр агуашә ақны иааныжъын, иара ашта дңалан,
дцаауа далағент.

Иалалаз ажәа ахы инаархуоуп ашәуа диалект. Қа-
барда бызшәала — **кIатыкв** (Ашэ. т., ад. 210). Афбатәи
авариант, ахатә ажәа (**ашта**) уиақара ахархуара ама-
зам.

ашэ. — **х'якв**

абжъ. — атыпъ, анхарта тыпъ

бз. — атыпъ, анхарта

Ари **ах'якв** апны дхъарамкIва ахIыкI дбзазитI (Аб.
т., ад. 34). Ари атыпъ (ақны) дацэыхарамкua ахык дын-
хон.

Х'якв — ажәа атаккуа иамоу рацәоуп ашәуа диа-
леккт ақны: 1. атыпъ, 2. атәыла, 3. адгыл гуакъа, 4. ақья-
пъта,уб.итц.

Ацьам бызшәа иатәу ажәә аедыгъ бызшәа амфала
иалалазароуп ашәуа диалект. Аедыгъ быз. **х'якв** —
атәыла (Къ. Ломтәтизе).

Апъсуа диалекткуа рварианткуа дара ирхатәуп.

ашэ. — **шыпIа**

абжъ.

бз. > атыпъ

ШванымгIайсуга агIан швхъырхъвата, **шыпIа** щар-
дагы шврыниуштI. (Аб. т., ад. 11). Шэышцо, шәреи-
хырхуа шәзықушәо атыпъ (атәыла) рацәақуа.

ШыпIа тәым ажәоуп. (Иаөшэ.: ақаб. сыпа, аедыгъ
шыпIа, (Къ. Ломтәтизе)).

Ашәуа диалект ажәа, атың азымдыруа иқазам, аха
ахархуара ацәмацуп.

ашә. — хъашла

абжъ. — аатра, афашытра

бз. — аатыр

Ала атдзы **ахъашла** ицәлті (Ельб.). Ала аатра ицәлт. **Хъашла** ахылтшытра ҳара ҳзы еилкаам. Апсшәа вариантика иара иатәүп.

Адиалектқуа рәкны иеиңшү ашьатақуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
бацкъя	абыца, аыш	абыц'ақъ//абыц'
бора, бақъ	абора, ажәтра	—, —
гвара	агуара, аанды	агуар
гвшаш	агуашә	—, —
тызды, гІвна// гІвны	афны, атзы	атзы, афны
тып, къала	атыпъ, ақъала	атыпъ, ақъал
лагъвра, пкъауна	алыбура, атуан	атон
луы, хІахъвдзылу	алу, азлагаралу	—, —
лутара	алутафа, алутара	—, —
лугвчвы// гвчівы	алугутәи	—, —
мца	амца	амц'а
мғла	амаа	—, —
мхъара, тацамхъара	амхара	—, —
уарджъакъ, хІахъв	атацамхара	—, —
уасатара, уасабора	аяца	—, —
рахвтара, хІамач	аракутра	—, —
пахыы//апахъ	абора, ажәтра	—, —
квочІывы	апхъа,	—, —
квтІутара,	афнапхъа	—, —
гъадашь	акуыртәи	—, —
	акутытра,	—, —
	акуттара	акуттар

тъвы	абуы	—, —
швы	ашэ	—, —
швхъымса	ашэхъымс	ас'хамшы
щъя, сталба	ашъака	ашъак
шта	ашта	агуар, ашта
тшгІва	аөхәа	—, —
тихъапарта	аөхарпәрта	—, —
тштара,	аётра	—, —
тшбора		
ща, цатара,	аца	—, —
амбар		
чвкъара	ацәкъара	ацәкъар
цапха	ацапъха	ацъха
чывмгъ	ацэымб	—, —
чІвгІван	ацэфан	—, —
чІвла,	анышә,	—, —
дзвахъасва//	афныргуы//	
джъахъасва	афнаргуы	
шIачпа,	аәчаңа	—, —
дчапалара	адчапъала	
хъыб, хъыбра	ахыб (ахыбра), аку	ахыб, аку
хъышв	ахышә	ахышә
хъышегъв	абуышә	ахәблы
хъвмблы	ахублы	—, —
хъвхІв-	ахаҳәтәаҳә	—, —
чІвахІвы		
хIамам	аҳамам, абана	
хIаш	аҳаш, ақыр анышәапъшь	ахаша

VII. АЦЭЕИЖЬ АХУДАҚУА РЫХЪЗҚУА

ашэ. — апІкъ
 абжъ. — ахуамц
 бз. — ахуамц'

ИпІкъ алыхыи илакІта лашари анырбaryз ахІвссаква зынла дыргапхун (Ад. ат., ад. 18). **Ихуамц** шықағи илакта лашареи анырбалак, аҳәсахұчкуа наразнак дыргуағжон.

Лыбра йауупI дышхъва итасуа, лыпІкъ — чІквын баца цIыхвазшва икІянтIитI (Ашэ. т., ад. 13). Уи лых-

цэы аууп лышхуа иқусуа, лхуамц па абыца атыхуа
енш итартаруент.

Адыгъа бывшәакуа ркынта иаагазароуп ашәуа диалект апІкъ ашьта (Каб. — пкъы аедыгъаф — пъан, бгы — тело, туловище).

- ашэ. — хъвади
- абжъ.
- бз. > ацәеижъ

Агъыч йыдгалаз зымгІва ъайчІвахыI ихъвадигы адзыгІв итайрышвын... (Аб. т., ад. 45). Абъыч имаз зегы ицәахын, ихуамц ицәеижъ азиас итаижъит...

Ашәуа диалект авариант ахылтшытра еилкаам ҳара ҳзын.

- ашэ. — квынцI//хъаквынцI, хъабыгІвлаша
- абжъ. — ахшыф, ахыбәлаша, ахшыбаф
- бз. — ахшыф, ахбыфши, ахыбәлаши, ахшыбаф

Ухъа абыхъв йадскъалта ухъаквынцI глатсырттI-уштI (Аб. л., ад. 158). Ухы абаху ианкъаны ухшыф аатсыртоит. Атажв лхъаштыах итайкІын, лхъабыгІвлашаква глатнайргратI (Г. Шыцу, ад. 211). Атакуажэ лхаштыхынтәи лхабыфалаشاқуа аатирбгейт.

Ари ажәа адыгъа бывшәакуа иртәзызароуп (иаәшэ.: ақаб. күцI, аед. күцIы — ахшыбаф).

Ашәуа диалект иара иатәү ажәа, хъабыгІвлаша — имачзаноуп иахъа ахархуара шамоу.

- ашэ. — акъыль, хъашыгІв
- абжъ. — ахшыф
- бз. — ахшыф

... ауат акъыль гармаускІва йара дпсытI (Аб. т., ад. 142). Урт ахшыф роуаанза иара дыңсит.

Араб ажәа адыгъа бывшәакуа рыла иаланагалазароуп ашәуа диалект. (Иаәшэ.: ақаб. аедыгъ бывшәакуа ркны акъыль — ахшыф). Ахатә ажәа (хъашыгІв) ахархуара мацуп. Иахъылоит иуарла-шәарлан, еиҳарак афольклораф: АгІы дызлардыруа хъашыгІвІгъякІам (ажәаپ҆ка). Ауафы дызлардыруа хшыфлоуп, жакъала акузам.

- ашэ. — хъапахъ
- абжъ.
- бз. > алахъ

Мұхамад ихъаңа хъагы пхдзы мачІкІ гІаквиачвауа¹
дылцІгІатІ. (Адз. ат., ад. 46). Мұхамад илахъ алхъын
хұчық ақунатәо, длыздаит.

Адиалектқуа рқны еилоу ажәақуа ҳамоуп. Амала
еиңшәзам урт злашыңа күгілоу актәи ахутақуа (хъа,
пахъ).

ашә. — бра, хъабра
абжъ. — ахахуы, ахы ахцәы
бз. — ахахәы, ахцәы

Лыбра йауупІ, лышыхъва итасуа (Ашә. т., ад. 13).
Лхахуы аууп, лышыхуа инықусуа.

Бра ашьата аңаңаар, аөы апърыцә атакала пааганы
имоуп Н. Марр. Еғырт ашьатақуа зегбы еилоуп: **хъа-**
бра, ахы-ахуы, ах-цәы.

ашә. — капІа
абжъ. — ақырц, апъирча
бз. — ачхәы

Адыға бывшәақуа рқынтың иаанагеит **капІа** ашәуа
диалект. (Иаешә.: аед. — **къампІ**, ақаб. — **къапа** —
перхать).

Абжыуатәи адиалект авариант — **кечс//коечсоө** —
ацәа, ахамы, ашьата адхәалара ауеит, ауапъс бывшәа
ақынтың иаауеит ҳәа илыпхъазонт Андроникашвили¹.

ашә. — ңыц
абжъ. — ац, ахапъыц
бз. — ахабыц

...Лпыцквা абалырфуа Лиза автостанция дазгІаихтІ
(Адз. ат., ад. 39). Лхалыцквуа еибалырфо (абырға дыр-
го) Лиза автостанция ақны дааит. Сара **пышдаға** раса
сызгІаргитІ (ажәаңка). Сара **халыцида** араса сзааргойт.

Аспециалисттә ашьатақуа ретимология абас иқар-
тоит: **пы-ц, ха-пы-ц, «ахы, апъхъа, а-ац»².**

ашә. — шІыдзадз//шІдзадза
абжъ. — ацламхәа
бз. — ацлымхәы

¹ М. Андроникашвили. Аиран-акыртуа бывшәақуа реңзықаза-
шыа ақынтың. Карт, 1966, ад. 118 (қыртшәала).

² Шәаху.: А. Н Генко. Абазинский язык, ад. 139; Қ. В. Лом-
татизе. Ашәуа диалект, ад. 200.

Еилоу шъатқоуп: (шы — дзадз). Итегь иуадафны
иеноуп апъшәа агарант (**ац-ла-м-хәа**).

ашә. — **бынджъа**
абжъ. > **ачапан**
бз. —

Бынджъа ақабарда бывшәа ақынтарда иаазароуп.
(Иаәшә.: ақаб. **бынджа** — ачапан).

Апъсуа диалектқуа рформа (ачапан) ақыртшәатә бывшәакуа рқынгы иҳамоуп.

ашә. — **тамақъ**, апъсихъвда
абжъ. — **ахуда**, ақыркы
бз. — **ахәда**

...ДамхІван итамакъ йыквхаз йыладз бығалидаті.
(Тенгъыз шI., ад. 20). Дааимхәан (иҳуда итахан иқаз
илязырзқуа лбаандеит), иҳуда ирыцқеңт.

Тамақъ ақабарда бывшәа иатәуп (аб. **тамакъ**—**ақыркы**).

ашә. — **напыршаша**
абжъ. — **аңаңкум**//**аңаңқум**
бз. — **аңаңкум**

АцІла иғашалыз абрикІосква **напыршашак**
аъара инадзитІ (Куб.). Ацла иәалаз атәатамакуа **тач-**
кумк иақароуп.

Еилоу ашъатқуа ҳамоуп адиалектқуа рқны. Изла-
шыакүгылоу ахутқуа зынзатәкъа еилкаам.

ашә. — **пшига**
абжъ. — **ахысмацәа**
бз. — **ахыс'мацәа**

Аурыс бывшәа иаөырпұшуп хәа ҳгуы иаанагоит ашә-
уа диалект авариант. (Иаә.: «указательный палец»).
Апъсуа диалектқуа рформа **Ф-ажәак** еилатданы иқатоуп
(**ахыс-ра**, **а-мацәа**).

ашә. — **ачырпірта**//**ашырпірта**
абжъ. > **ақуартәра**
бз. —

Аштыбжъ өyrьшыга — ажәазароуп ашәуа вариант
апъсуа диалектқуа рформа—**ақура**; **ахақуалара** иадхәа-
лазароуп.

ашә. — шъарықь
абжъ. > апсыза
бз.

Аңыам бызшәа иатәу ашьата адигъа бызшәақуа рымфала иалалазароуп ашәуа диалект. (Иаңә.: аедыгъ щарач — апсыза).

ашә. — дзархъва
абжъ. > аза
бз.

Ашәуа диалект дза//аза ашьата еиланы иқанатсоит р-хъва (архуара) аццарапла.

ашә. — агъма
абжъ. > аръба
бз.

...Дыпшызытын Арзан пшдза лчылья бльатаків лагъьма напы иыцла, тынчдзата дычІава. (Аб. т., ад. 94)

...Дыпшызыар Арзан ңшза лбырфын кас ларъя напы иаркны дтынчза дтәоуп.

Афонетикатә еипшымзаара ҳамоуп адиалекткуа рұнды.

ашәуа — шакъвал
абжъ. > ашъанзаа//ашъандырзаа, ашъахъэрзаз
бз.

Еилоу ашьата шья+къвал актәи ахута иара нахатәуп (шья — ашъапы); ағбатәи ахута — къвал — ае-

дигъа бызшәақуа иртәзызароуп.

Апсыза диалекткуа еилоу рышьатакуа злашьакұгылуо ахутакуа зегъ дара иртәуп (ашъа-нзаа, а-шья-хъэр-заз).

ашә. — чіва
абжъ. > агуатцәа
бз.

Имариоу ашьата тәа мацара апсышағ иаанханы икоуп ажәақуа иғуы-нцэы. Агуа-тәа — еилоуп.

Адиалекткуа рѣкны иеипшү ашъатақуа

Ашәуа	абжыуатәи	бзыптән
аз//аз —/	аз	—,,—
арымал//арма	арма	—,,—
бзы	аб//абыз	—,,—
бшва	абшәа	—,,—
бгІвы	абаф	абоф
гвы	агуы	—,,—
гвытшпы	агушы	—,,—
д/да-	ада	—,,—
тл'ынтыхв/		
даш//адашкв	адаш	—,,—
жымшвакъва	ажәфашәақъа//	—,,—
//згІымшакъ- ья	ажәымшәақъа	—,,—
жвгІвахъа	ажәфахыр	ажәфахыр
зыкв//зквы	азқуа//азқу	—,,—
кІватІи	акьатеи// акьати	—,,—
ква// (аква)	акуа	—,,—
ла (ала)	ала//абла	—,,—
лахъвы	алахуы// алахуц	алахәы
лакІыңға	алакыта	—,,—
лагвы	алагуы	—,,—
лачва	алацәа	—,,—
ладзы	алабырз	—,,—
лымхІа	алымха	—,,—
лапыц	алац	—,,—
махъа	амаха	амаха
мачхъвынціа	амашхұылц// амышхұылц	амашхәылц
мачва	амацәа// анацәа	—,,—
махъвшІа	амахуәа	амахуәы
мачвахъаба	анацәхы// амацәхыб	анацәхып// амацәхыб
мачвкІыс	амацәкыс// анацәкыс	—,,—
мгва	амгуа	—,,—
мгвачва	амгуацәа	—,,—
мъашІахІвара	амақеаҳәара	—,,—
напы	анапы	—,,—

напхыса//	анапхыц	—, —
напхы		—, —
напсыргыцыа	анапсыргуыца	—, —
жышь	ажышэ	—, —
жакыя (адыг.)	ажакъя	—, —
рапхыа	арпъха	—, —
ры	ара (арагыд)	—, —
пынциа	аҧынца	—, —
пышв//пыкв	аҧышэ//аҧыкү	—, —
пышыжь	ахапыц ажыы	—, —
пхдзы	аҧхзы	—, —
къамса	акъамса	—, —
къыркъы	ақыркы	—, —
шыапы	ашъапы	—, —
шыамхъа	ашъамхы	—, —
шамхъададырхъа	ашъамхадырда- хы	ашъамхы ашъамхадырда-
щахъвшыа	ашъахуә	ашъахәә
щапсыргыцыа	ашъапсыргутца	—, —
щачвы	ашъацәкъыс,	
щачвхъаба	ашъацә	ашъацәхыб
щачвкыыс	ашъацәхыб	—, —
шхъва	ашъацәкъыс	ашъхәа
щахвар//щахва	ашъхуа	—, —
шта	ашъахуар	—, —
ша	ашъта	—, —
тшпы	ашъя	—, —
чва	ашъы	—, —
дзарта	аӡара, авара	аӡ‘ара, авара
дзацыс	авацыс	—, —
дзаныза	аваныза	—, —
дзамгыва	аӡамға	—, —
шиа	аेы	—, —
шиахъа	ахаेы	ахаеы
шиаркъыара	аेыркъара	—, —
шиауацыа	аेыта,	—, —
	аेафныцка	
хъа	ахы	ахы
хъабыгыв	ахыбаф	ахыбә
хъагвта//	ахагута	ахагут
хъаквта		
хъаштахъ	ахашътахъ	ахашътахъ

хъапсыцхIарта	акуپъсычхарта	—, —
хъва	ахуы	ахэы
хъвда	ахуда	ахэда
гъапыц	аахапыц	аахабыц
гъывыцIара	афытца	—, —
джымса	ацымшъя// ацымшъ	—, —

VIII АИУАРАТЭ ХЪЗҚУА

ашэ. — квтаней

абжъ.
бз. > агубжъанытэ

Аквтанейгы дакIшан айфанд — пакI дыйстI. (Ашэ. т. ад. 8). Агубжъанытэ дыкшан даук и҆ща дист. AxIба КIана ихъзын, аквтанай KlatIa, аицIба — KlatIаш (Аб. т., ад. 11). Аиҳаб Кана ихъзын, агубжъанытэ — Ката, аицбы — Каташь.

Енпъшым ахатэ ажэакуа ҳамоуп адиалекткуа рѣкны. Рыңғарағы ашытақуа еилоуп.

ашэ. — итагважва лан

абжъ. — анхуа

бз. — анхуа//анхэа

Ашэуа диалект еилнаргоит ахъзкуа теща, свекровь. Уи адыгъа бывшэакуа рныррала акузар қалоит. Абъшэаे рығбагъ рзын хъзы-к ауп икоу — анхуа. Арт аоф-еилкаарап рзын ажэак ахархуара ахъяноуз аштахъ иқалазар қалоит (А. Чикобава ақыртшәтә бывшэакуа рѣкны иқалеит хәа ишипъхъазо енпъш¹). Ажэае — хуа етимологиала ахуахуа, ииашам иадикылоит А. Генко².

ашэ. — итагвжва лаба

абжъ. — абхуа

бз. — абхэа

Арақагъ апъсуа диалекткуа рѣкны (тесь-гы свекр-гы) ажэакуоуп излаардьшу. Иара убас хаз-хазы ирзеилирғазом апъсуа диалекткуа деверь, шурин, золовка, свояченица, урт еилнаргоит ашэуа диалект:

¹ А. Чикобава. Иаагоу ажэар, ад. 37.

² Аи-хъва — свекровь, теща (Букв. «кривая мать», где основа глагола ахъвара — гнуться. А. Генко. Абазинский язык, ад. 8).

ашэ. — ипхІвыс лашъа
 абжъ. — абхунда
 бз. — абхәынд
 ашэ. — ипхІвыс лахшъа
 абжъ. — анхуңха
 бз. — анхәңха
 ашэ. — аталыкъ
 абжъ.
 бз. > аназзеи, абаzzеи, аззеира.

Быдж Ибрагим АңргІа дратальыкъын (Қуб.). Бың Ибрагим Лиаа драбаззейн.

Ашәуа диалект авариант амрагыларахътәи абызшәа-куа иртәзызароуп.

ашэ. — ъахІлы
 абжъ.
 бз. > aya

КытқI азна гъах/лы ацкIис, кытипхъадза ъахІлы (ажәаңка). Қытак уала итәны иумазар аткыс, қытапырхъаза азәазәа умазар еиңүп.

Бахлъы амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп, Адыгъа бызшәақуа рымғала наалалеит ашәуа диалект. (Иаңшә.: ақаб. — Ыхълы, аед. — Іахълы — aya).

Айсуа диалектқуа рвариант дара ирхатәуп.

Адиалектқуа рѣны иеніпшү ашъатакуа

Ашәуа	абжъуатәи	бзыптәи
аба	аб	—, —
абапса	абпұса ³	абпұс'a
абаргІа	абраа	—, —
абаду	абду	—, —
аны	ан	—, —
анпса	анпұса	анпс'a
анду (тажв)	анду	—, —
абхъва	абхуа	абхәа
анхъва	анхуа	анхәа
абхъвында	абхуында	абхәанд
анхъвпхІа	анхуңха	анхәңха
абайашъа	абиашъа	—, —
абайахшъа	абиахәшъа	—, —

³ С. Цынашына аформакуа шынагзоу иззигөнт: анапса, анашъа, анахшъа уб. иц. Шәақу.: Иусумтакуа IV ат., ад. 165.

аншъа	аншъа	—, —
(ханлашъа)		
ашъа *	ашъа	—, —
ашъапхы	аиашъеңъха	—, —
ахшъа	анахәшъя	—, —
ахшъапхы	ахушъа	—, —
ахшъапхы	анахәшъапъха	—, —
ахшъапхы	анахәшъапъа	—, —
ахшъапхы	аиҳабы	—, —
айцбай	айцбы	—, —
абанпара	абиңара	—, —
тааҷва//	атааңәа	атахңәа
тг҃ачвма		
дғ҃азриз,	дзыхшаз	—, —
ани абай	иани, иаби	аиц'ала
айцала	ацала, аицала	—, —
дада .	дад//дада//	—, —
	дадгъа	
нана//нына	нан//нана	—, —
таци	атаца	атаң'а
мхѣвы	амахә	—, —
саби	асаби, ахұчы	—, —
па	аңба	—, —
ипанипа	иңеңъа, иматы	аңапъса
папса	аңаңъса	—, —
пхѣла	аңъха	—, —
пхѣлапса	апъхаңъса	апханъс'а
пхѣлыспа	апъхәзыба	апъхәзы'ба
пхѣлыс	апъхәис	апхәис'
пхѣлыс	иңъхәис	—, —
тагвжва	атакуажә,	
	иңъхәис	ахат'а
хъаңла	ахатца	ахәпъха
хъвпхы	ахупъха	хат'еи-
хъаңли-	хатең-пъхәиси	пъхәис'и
пхѣлыси		
Газагы	ааза//ааза	—, —
Гваза	еңиз//араху	—, —
	рзы ағаза/	
Гари, цхъва	ахылт,	ахылт...
	атыхутәы	
Чкѣлын//	ацқун//ацқуын	—, —
Чкѣлын		

IX. АНХАГА-ЧАГА МАТ҃ЭАХҮҚУА РЫХЪЗҚУА (АМЫРУГАҚУА, АӨНҮҮЦҚАТЭИ АМАТ҃ЭАХҮҚУА, АӨНРХИАГАҚУА РЫХЪЗҚУА)

ашэ. — квпIй//к1впIи

абжь. > асаан гуафа, азыржэга агублаа,
бз. > акуапеи//акуапеи

Игъяша дзы итеичва квпIикIахIа гътамшватI. (Ашэ. т. ад. 17). Иаҳата азы антентэа, саанк еиҳа азымкит. Аүи аквпIи ду азна гIасиркIытI (Ельб.). Уи саан дук азна сиркит.

Ажэа квпIи нахба атаккүа рацәаны иуцылоонт ашэуа диалект ақны (чашка, миска, кружка, посуда). Аңсшәаे ажэа формала нақушәоонт акуапеи, аха тақыла мап. Акуапеи ахаты аилкаара ацэйзхьент ашэуа диалект. Афбагъ (квпIи — акуапеи) рхылтшьтра ҳара ҳзын еилкаам.

ашэ. — |тамшъакъ//тамшъекъ

абжь. > асаан, ачанах, ацъам
бз.

МшIы тамшъакъмкIва мшIыквпIи чIкIынквакI хIаман, акъарчаква игIаргун (Кара-Пагуа). Мығ саанымкүа мётэы цыам хүчкүак ҳаман, ақарачкүа иааргон.

Иалалаз ажэақуа ҳамазароуп ағыцьарагь. Тамшъакъ ажэа атырку бызшәақуа иртәзызароуп. (Иағшэ.: тепшъеч, атыркушәаे (tersi — асаан). Иҳамоуп қабарда бывшәаे: тепшеч, ченыж — асаан (Шагиров).

Аңсуа диалекткүа рвариант асаан ҳамоуп амрагыларахътэи абызшәэзкүа ркынты. Араб бывшәаे (уантэи ақабардағы) сыхъан — асаан атыркушәае sahan — аразын саан (Шагиров). — Ачанах акузар атыркушәае senak — ачанах, асаан ҳәа иҳамоуп (Шагиров).

ашэ. — квба

абжь. > ахушақатцаға, ахушахыхга
бз.

Ашэуа диалект авариант ахылтшьтра ҳара ҳзын идырым. Аңсуа диалекткүа рформа еилоу ажэоуп рхынадырхуо. Иахыкушан иқатдоуп (ахуша+ахых-га).

ашэ. — лухъара, агIвы, гIагIвы

абжь — аиаҳәа

бз. — аиаҳәа, аиаҳә, аеҳә

Атажвчвгъа **лагІвыжвгъы** агІвырпата иғылата діла-
шыхатІ (Куб.) Атакуажә цәгъа **лынаңәагъы** еиғырпә-
ны иштылаз дааेүхеит. **АгІвквা** рызнаты хъапш-дзы-
ртапІ (Ашә. т., ад. 6). **Анаңәакуа** рызна ахъзы ртоуп.

Ашәуа диалект актәи авариант лухъара ахылтшытра;
ха хъзы еилкаам. Афбатәи авариант — **агІвы//гІагІвы-и**
аңсуа диалектқуа рвариант **аи-а-хәа-и** реидхәалара ауа-
зар хәа ҳгуы иаанагоит.

ашә. — **атаба//атуба**

абжъ.

бз. > **адырган**

Аңыам ажәа **tabah//tapaһ** — адырган адыгъа быз-
шәакуа рыла иаазароуп ашәуа диалект ақны. (Иаөшә.:
таба, ақаб. — **теба** — адырган).

Аңсуа диалектқуа рформа (адырган) дара ирхатэзы-
зароуп.

ашә. — **блахъ**

абжъ. — **амҳабыста**

бз. — **амҳапъ**

АмаңаугІв **иблахъ** имашта ахъвшва дахъадзгылаб
(Ашә. т., ад. 65). Ацынача **имҳабыста** кны ачуан да-
хагылоуп.

Блахъ — иалалаз ажәоуп. (Иаөшә.: қаб. **балагъ**
(Ашә. т., ад. 208)).

ашә. — **башырба, бтулка**

абжъ. — **аңатлыка**

бз. — **абатлыка**

ШвараңаңыкІ акіладза дыкІыдылтІ дышвараңыс,
башырбакІ гІайоут (Ашә. т., ад. 63). Шәарыцағык ақаӡ-
бы дқыдылт, дшәараңарц, уи Җатлыкак ибейт.

Иалалаз ажәакуа ҳамоуп ағыңарагъы адиалектқуа
ркны. **Башырба** — атырку, араб бызшәакуа иртәуп.
Иҳамоуп ақабарда бызшәаेғъы (бас'ыба — ақаб. —
аңатлыка (Ашә. ад. 208)).

Аңатлыка//абатлыка — аурыс бызшәа ақынтар, иала-
зароуп аңсшәа.

ашә. — **цІІа**

абжъ. — **агублаа, амә ңыам ду, ауатса**

бз. — **агублаа, аңыам**

Еиңшым ахызқуа ҳамоуп. Ашәуа цIrla — иакунаға хаша шъатоуп ҳәә ҳгүи наанагоит аңсшәаे нахваңын иархаизму — ауапа, ажәйтә аңсуаа рхы иадырхуо амәтәы ұзам ду.

ашә. — пишырхIa

абжь.

бз. > аведра, ауедра, аңшырха

СыпшырхIаква зысымрыцкыяиа сгыланхара (Куб.). Сведракуа зысымрыцқазеи сгыланатц? Батыр атажв лығIвпшырхIакI наиахвиң дзығIагра дцатI (Аб. т. ад. 25). Батыр атакуажә лығведрак ааштыхны, заагара дцеит.

ПишырхIа ашьата формала аңсшәае иакунағо аңшарха ауп. Цакыла иакунағо аурысшәахътә иалалаz аведра ауп.

ашә. — мшIпшырхIa

абжь.

бз. > аныга

Ашәуаа рәкны нахъа аиқабацәакуак ракумзар издыруа дмачуп еилou ашьата мшI-пшырхIa. Ари ажә жәйтәзатәуп.

Ашәуа диалект иездырам аңсуа диалектқуа рформа, рхатә ажәа аныга.

ашә. — къвзана

абжь. — алыхута//алыхуда

бз. — алыхуда

Къвзанала дзы гIахъаумгалан (Кр. в.). Лыхутала азы ааумган. Ашыжъ апхIвыспа чIкIвын ақъвзана италцIаз мца лылтатI (Кр. в.) Адоу пхәыс азбаб амца алыхута иантаны илылтейт.

Къвзана — ақабарда бызшәа ақынтар иалалазароуп ашәуае. (Иаәшә.: ақаб. — кхъузана—алыхута).

Аңсуа ажәа алыхута тәымзам ашәуа диалект азынгы, аха изахъзу аргыларае рхы иадырхуо (аңслемзә ацемент, ахақәсса злархууа) аихатә лыхута (асетка) ауп.

ашә. — цIыкв

абжь.

бз. > ақуцыл анышәаңшылых зегбы.

...Ауи **ЦЫКВ** птшыкI бахсұма талчван... илыман (Аб. т., ад. 40). Уи **ҚУЦЫАЛ** пүеык абағсма әтәені илыман жаңыларынан. Хаджъа **ЦЫКВ** тира дыдзықтылI, ...иуандыр ахъыштын ицЫквквса пытштшытI (Ашэ. т., ад. 62). Хуаңыа **ҚУЦЫАЛ** тири дәйкүлеит, ...иуардын хышетын икүцьылкуа ұғеенит. **ЦЫКВ** — атаккуа раңаңыны иамоуп ашэуағ: анышәаңшы саан, ачашыка, анышәаңшы налхуы асаанматта зегбы. Иалалаз ажәазароуп. Ирымоуп адигъя бышшәақуагы.

ашэ. — **хъвшва//къвшва**

абжъ. — ақуабшыт, ақушәа, ақуабчашь, ачуан

бз. — ақуабшыт, афқауабшыт

ЗывыІв ҘышырхIакI зташвауда ахъвшва — дыу (Ашэ. т., ад. 6). Жәаға уедра зк'уз ақуаб ду. **Қъвшва** тақылагы, формалай ҳара ҳтәала, апсәағ-иақушәсит ашәарыцацәа рбызшәағ ахархуара змоу ажәа — **ақушәа** — ақуаб хүч. Апсәа иамоуп еғырт авариантқуа (**ақуабшыт**, ачуан) иалалаз ажәақуоуп.

ашэ. — **напал'ач**

абжъ. — > **ампахьшы**

Ихъа **напал'ач** златшырдыққаз, бгIадзашта уара тшалаурыцкIын... (Ашэ. т., ад. 74). Иаха реызладрыцқаз **ампахьшы** бааза уара уеалоурыцкIон...

Адығья бышшәақуа ражәа ахы инархуоит ашәуа диалект. (Иара ахатәы анаңыз ақухап). (Иағшә.: ақаб. **напалъашI**, аедығы **ІаплъакI** — ампахьшы). Апсуа диалекткуа рвариант еилоуп (**анап-хьшы**).

ашэ. — **щипца**

абжъ. — **арытәа**

бз. — **арытә**

Аурысшәаҳынтынде иалалаз ажәа ахы инархуоит ашәуа диалект. Апсуа диалекткуа рхатә ажәа рымоуп.

ашэ. — **хъвынчІв//хъвынчІвы**

абжъ. — аққарапат, авилка

бз. — **ачарпат**

...АхъвынчІвыла иғасығрасыйд аугIаква (Ашэ. т., ад. 63). Аққарапат ала ауаа аасығрасуент. Авилка —

аурышшәақынтың иаагоуп. Еғырт рхылтшытра, реилазаара ҳара ҳзын еилкаам.

- аш. — бель
- абж. — ажыга, абаҳа
- бз. — ажыга, алапатка

Хаджъат лхъацІа илышумца бельла адгыл дырпшкатІ (Аб. т., ад. ?). Ҳаңъат лхатеи ларен **жыгала** адгыл дырпшкең.

Аңам, атырку бызшәақуа иртәуп **бель** ажәа. С *bel* — **ажыга**). Иалалан иҳамоуп адигъя бызшәақуа ркынгъы. (Иаөшә.: акаб. биал биалыз — Қ. Ломтатизе, Ашәуа диалекткуа, ад. 208).

- аш. — хан
- абж. — ахуархъ
- бз. — ахъархъ

Хан *хіва* рыцІа чІкІвнатағъ аъаб, аүи аханла амшіквас иғлігІвырхит (Ельб.).

Ашәуа диалект авариант ахылтшытра еилкаам ҳазы.

- аш. — гъаша, **хіаты**
- абж. — абаазатәы ҳата, аҳата
- бз. — абаазатәы ҳата//абаазаҳата

Гъаша хырчІва, цха итаучваргъы иауштІ (Куб.). Абаазатәыҳата ахыртәы, ацха — итоутәалакгъы қалоит.

- аш. — **машакв**
- абж. — асакъ
- бз. — аатәа

ЛхъацІа **машакв** дадгылан, иртІлауа далагатІ (Куб.). Лхатса **сакъ** дадгылан, артлара далагеит. Саннашыла фачыгІв **машакв** амбар иғылапІ (Ельб.). **Сакъ** ашықар абора иғнагылан санынығала.

Машакв — аурышшәа ақынтың иаагоуп. ажъ. д. авариант, — **асакъ**, индоевропатәи абызшәақуа ркынта иаауеит. (Иаөшә.: англий sack, анемец sack —асакъ.).

- аш. — **мартан**
- абж. — акалачкур//аклачкур
- бз. — **акац'кур//акац'ыр**

Лымартангы лымата дцатI абазар (Псыж.). Лка-
лачкуыргы лыманы абазараҳ дцент.

Мартан аेырпъш ақабардаә ихамоу ашьата мат-
«акалачкур».

ашәуа — сарныкъ//санарыкъ
абжъ.
бз. > аспычка

Аурысшәахътә иалалаз ажәакуа ҳамоуп адиалекткуа
рѣны.

ашә. — **кIаагIваса**
абжъ. — ачышә, алғақ
бз. — ачышәшәы, алғақ

Атажв ауи аъэрала дъарусызхан **акIагIваса** дапъш-
хатI (Ельб.). Атакуажә убриақара дбаапъсхеит (дмчы-
дахент) алғақ деиғъсхеит.

Ақабарда ажәа ахы ианаархуoit ашәуа диалект.
(Иаөшә.: ақабардаә кIагъуаса — ачышә).

Апъсуа диалекткуа ражәа дара иртәуп.

ашә. — **кIекIа**
абжъ.
бз. > ақуардә хучы

Ашәуа диалект авариант еилкаам. Апъсшәа диалект-
куа рформа дара ирхатәуп.

ашә. — **стольквпса**
абжъ.
бз. > астелқуыршә

Еилоу ажәакуа ҳамоуп. Актәи ахутакуа еиԥшуп, ау-
рысшәахъынтың иалалеит (стол). Ағбатәи ахутакуа дара
ирхатәуп.

ашә. — **хъвакIья**
абжъ.
бз. > ачыху

ХъвакIья ду ашIата чылъа прапса ртиума? (Ельб.).
Ачыху ду аркны икоу абырфын Ҙарда ртиумама?

Хъвакъа аеырпъшы ақабарда ажәа — **кхъуакIа** —
ачыху.

Апъсуа вариант ахылтшытра ҳаздыруам.

ашэ. — ларыбыгъв
абжь. — ауарҳау//ауарҳал, ашъазаада
бз. — аурҳал.

Иалалаз ажэа ахы ианархуонт ашэуа диалект. Аспециалистцәа иширыңхъазо ала, уи өбаны еилоуп¹.
Аյсуга варианткуа рхылтшытра еилкаам.

Адиалекткуа рѣкны иенпѣшу ахъзкуа

ашэуа	абжыуатәи	бзыпътәи
артмакъ	артмақ	—, —
брый	абрыу	—, —
багІвча	абохуча	абахуча
твагвান	агуыгүым	—, —
гвагван	абғагуыгүым	—, —
твабан ²	агуабан	—, —
твабанхъкъя	агуабанхъка	агуабанхъка
твмжъацІа	агумжъатә	агумжъацәа,
твышв	аигушә	ацақъ
твры	агур	—, —
тврахІа	агураха, аиха	—, —
айшва	аишәа	—, —
айту	ауантә	ауанта
аихачІвагІв	аихатәаҳә	—, —
кІвагъа	аикуаба	—, —
кІашыкв//	акашықу,	—, —
къашыкъ	ачымсқул	—, —
жъаҳәа	ажъаҳәа	
жъыхчІва	ажъыхтә,	—, —
	ажътәы	—, —
льагъан	алагъан	—, —

¹ Аларыбгъу (каб.), алырагъу адыг. — ковер — вероятно из тюркских ала, алы (ср. тур. hallı азерб. халы — ковёр) и корня адыгского глагола уыбгъуын — расстилать Шәаху.: Шагиров А. К. Очерки. Ад. 179.

² Довап — тюфяк — повидимому относится к группе слов для округлых предметов. Шәаху.: В. Абаев. Историко-этимологический словарь, ад. 521.

лгіва	алға	—, —
лаба	алаба	—, —
мшы	амәы	—, —
мъквыба	амъкыба	—, —
мыхIачIва	амҳатә	—, —
мцабз	амцабз	—, —
рахчына	архышына	ахныштыр
рахъва	арахуыц	арахәыц
шваша	ашашәа	—, —
аркъянцIа	ачапрыхуа, ашахала	—, —
швындыкъвара	ашэйндықура	—, —
пиргъы// пиргъа	аңырбы	—, —
псарт//псард	амыркатыл	—, —
къвбIан// кIвбгъан	акумаан	—, —
чыуан	ачуан	ачон
чаргъва	ачарбу	—
чкIатара	аңыкатра	—, —
члахIвара	ачлахәара,	алахәары
тшбыг	алахәара	
тшага	ачбыга	аебыг
чвыргъвы	аеага	аеаг
чварты	атәйрбұы	—, —
чвартагъвы	аңәарты	—, —
шашыхв	аңәирдағұы	—, —
чвамза, мзачвшы	ашъаршыаф	—, —
дзадзы	аңәымза,	—, —
чIвца//чIвыц, чIвыцаквПи	аңәашы	
хъыза	аңаз	а3'ыз'
хъызацIкъя	аңәеца	аңәц'a
хъчи	ахыза	ахыза
хъчыхъкъя	ахызатқья	ахызатқья
хъкъя-цIкъя	ахчи	ахчи
хычI-мыч	ахчыхъкъя	ахчыхъкъя
хвырджын	ахкъя-тқъя	ахкъя-тқъя
хац	ахыч-мыч	ахуа3
гIымсарга// гIымсага	ахуырцыан	ахуырцын
	ахац	—, —
	аңымсаг//	аимсаг//
	аңәымсаг	аумсаг

рымдза	арымз, ақуардә	арымз'
кінаңага	акнаңага	—, —
кінаңартта	акнаңартта	—, —
чівара	атәара	—, —

X. АХУАЧА-МАЧАҚУА РЫХЪЗҚУА

ашэ. — хіапш-хвыпш
абжъ.
бз. > ахуача-мача

Адзтагыла хіапш-хывыпш ашъардан (ажәатқа). Азтаки ақны ахуача-мача рацәахоит.

Ашъата анлазаша цқыа еилкаам.

ашэ. — хымбырціакія
абжъ. — ашышкамс// ашышкамс
бз. — ас ыс'кламс'

Алыгажв ахымбырціакія дацігілт (Аб. л., ад. 202). Ақабарда ажә ахы инархуозароуп ашәуа диалект. (Иаөшә: ақаб. хұмпіаціадж — ашышкамс).

Айсуа диалектқуа рхатә ажә арымоуп.

ашэ. — щалхгахва
абжъ.
бз. > атырбел

Шъа-лхга-хуа — ашъатақуа еилатсаны шахыкушан иқатсоуп. Айсуа диалектқуа рвариант иалалаз ажәа зароуп.

ашэ. — лымхарығів
абжъ. — ағырқаалык
бз. — ахычпәаңыр

Еиңшым ашъатақуа ҳамоуп:

ашэ. — хівара-хіапскій
абжъ. — азыркүи
бз. — абыгарымт'

Адиалектқуа рыхъағын рѣны еиңшым ашъатақуа ҳамоуп. Рышъакұғылашьала рхылтшытра нагзаны еилкаам.

ашэ. — **къяуа**
абжь. — акол, арцу, арашэыга
бз. — арцу, арашэыга

Къяуа адыгъа бызшәакуа иртәйзароуп. (Иаөшэ.: аед. *пкъяу*). **Арцу, арашэыга** — шытыбжъөрыпшыга-куазар қалоит.

ашэ. — **багъ, багъаха//гъабаха, къабах**
абжь. — **абызқатача**
бз. — **амызқатахыр**

Багъ ағырпышы адыгъа бызшәакуа рқынтаи **бадж** — абызқатача. Аңсуа диалектқуа рвариант дара ирхатә ажәоуп.

ашэ. — **лашъха, тшышъха**
абжь. — **ашхырцәаь**
бз. — **ашхырцәаь//ашхынцәаь**

Ирхатәу, еилуу ажәакуа рхы надырхуоит адиалект-куа.

ашэ. — **цыздз**
абжь. — **a3**
бз. — **a3'**

Аварианткуа формала еипъшым, тақыла еипъшуп.

ашэ. — **цакъя**
абжь. — **ацыз**
бз. — **ац'ыз'**

Ца злу **цакъягъ** илапI (ажәапъка). Ата злоу ацызгъы илоуп.

Ашъатакуа еивгоуп. **Цакъя** ақабарда бызшәа на-тәуп. (Иаөшэ.: қаб. *цакъя* — ацыз).

ашэ. — **къамы, марква**
абжь. — > **ацәама**
бз.

Къамы ақабарда бызшәа ақынта / наалазароуп. (Иаөшэ.: ақабардағ маркуа — ацәама. Аахыттәикуа ражәа дара ирхатәйзароуп).

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
быж, быж-быж	абжы	—, —
кіаңла	акатса	акаң'а
маңла	аматс	амаң'
ківбыр// къбыр	акубры	—, —
гівыда		
шъха	ашъха	—, —
чынцы	1. аңымтс, 2. амтс	1. аңымтс' 2. амтс'
та	ата	ат'а
хва	ахуа, ахуыц	—, —

XI. АБЦЬАРМАТӘА ИАДХӘАЛОУ АЛЕКСИКА

ашә. — чіакъакв
абжь. — атхартә
бз. — рхәа

Рышьатакуа еипъшзам адиалекткуа рѣкны. Ашәуа диалектағ иалалаз ажәа ҳамоуп. Атыркуа бывшәа иаттәйзар ҳәа ҳгуы иаанагоит. Ақабарда бывшәағыы иҳамоуп иеипъшу ашьата. (Иаөшә.: атыркушәағ сакмак — атхартә, ақабардағ — чіахъв/чіаху).

Аңсуа диалекткуа рхатә ажәа рымоуп.

ашә. — хівапса//хвапс
абжь. — аңса
бз. — аңс'а

Еилоу ажәазар ҳәа иҳаңхъаюит ашәуа вариант ахіва-аңса. Аңсуа диалекткуа ашәуа вариант ағбатәи ахута (аңса) маңара рымоуп.

ашә. — ҳыри-ҳыц
абжь. — ахыци-ахумпали
бз. — ахыц'и-ахумпали

Еилоу ашьатакуа злашыңылуу ахутакуа (ҳыри ахумпал) еипъшым.

ашә. — хұра, пілатірантіаш
 абжъ. — ақантаруаз
 бз. — ақантруаз

Ашәуа диалект ағбатәи авариант аурысшәа ақынтың иаагоуп. Актәи авариант иара иатәуп. Апсыза диалектқуа рвариант ахылтшытра ҳара ҳзы еилкаам.

ашә. — кіыга, къапған
 абжъ.
 бз. > ашьацхәа

Еиңшзам иҳамоу ашьатакуа. Иахыкушан иқатдоуп (**кіыга — ашьац-хәа**). Ағбатәи авариант — амрагыла-рахътәи (араб, атырқу) бызшәакуа ражәа, ақабарда бызшәа амфала иаазароуп ашәуа диалект ақны. (Иағшә: ақаб, къапған — ашьацхәа).

Адиалектқуа рұнны иеиңшшу ашьатакуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
абджъар	гбұбар	—, —
ахІва	ахәа	—, —
дахІвтеи, тара	аңаҳәтеи	—, —
табанчы	атапанча	—, —
кіылпышыга	акылпүшырта, акупүшыга	акылпүшыга
кіарахва	акъараху	—, —
наган	анаган	анаган
сампал	асампәл	—, —
сагландақъ	асандәк	—, —
пчарахІ	аңчарах	—, —
кыпсыкъ	акыпсыкъ	—, —
хшІа	ахәа	—, —
хы	ахы	—, —
хыхъвшв	ахи-ахушәи, ахыхүшә	—, —
хъвшвзага	ахушәзага// ахыхүшәзага	ахәшәзага// ахыхәшәзага
къама	ақама	—, —
швокъ//швакъ	ашәақъ	—, —
швакъгвы// швонкъ	ашәақъгуыцә	агуыцә

швакъшхъва	ашәақъшхуа, амта, аҳаста, амҳаста	ашәақъшхәа ашәақъхәа ашәарацаф
швакъшхъвш шварацағІв	ашәақъхүшә ашәарыцаф	—, —
чвкъара	ацәкъара	—, —
кьашана	ацәкъара	

XII. А҃ЫП҃ҚУА РЫХЪЗҚУА (АШЬХА, АРХА, АМШЫН, АҚАЛАҚЬ УБ. ИЦ.)

ашә. — дзыгІвбжъа//дзыгІвбжъа
абжъ. > адгылбжъаха
бз.

Ауат ишнаиуазымца дзыгІвбжъа дүкі инәшіагылті.
(Аб. т. ад. 13). Урт шцоз дгыылбжъаха дук инадгылт.

Еилоу ахызқуа ҳамоуп диалектқуа рұнды. Излашыңылуо ахутакуа енпшшам; (дз-гІвы-бжъа — ф-зық рыхъзқуа, адгыл-бжъаха).

ашә. — пхъатшахъва//пхартшахъва
абжъ. — апъслым3
бз. — апъс'лыым3

Ақабарда бызшәа ақынты наалаз ажәа ҳамоуп ашәуа диалект ақны (Каб. пшахъуа — апъслым3). Апъслым3 ажәа адыреует ашәуа диалект аха атакы даеакыуп. Иаанагоит абаара.

ашә. — сатыр//сатыра, цІласатыр
абжъ. —
бз. —

Аедыгъ бывшәа иатәуп сатыр. Апъшәа ё ажәакны иқам иатканакыша

ашә. — урам
абжъ. — амфаду, агуарбжъара, аулица//ауалица
бз. — амфаду, агуарбжъара, аулица.

...Қыт аквта урамла дыдзықылт (Ашә. т., ад. 7). Ақыта агута амфаду ала ддәыкулеит.

Урам — атыркүшәен, араб бывшәеи рұқынты наауеит, наалан ىҳамоуп адигъа бывшәақуа рұнды. (Урам, уа-

ашэ. — мгІвашь, л'агІва
абжь. — амфахуаста
бз. — амфахуаста//амихуаста

ГвыкIи гвыкIи мгІвашь азрымапI (ажәаңка). Агуи агуи амфахуаста рыйжьюоп.

Елоу ажәақуа ҳамоуп, еиԥшуп урт апхъатәи рыху-
тақуагы. (МгІва, мға). Еивгоуп афбатәи рыхуҭакуа
(шь, хуаста); Ашәуа диалект афбатәи авариант — л'агІ-
ва ақабарда бышшә ақынтар иаанагеит ҳәа ҳгүи иаа-
нагоит (Каб. лъагъуа — амфахуаста).

ашэ. — тенгъыз
абжь. — амшын
бз. — амшын//амашын

Аүи имачв атенгъыз итишгІвацарыкви, атенгъыз
табапI (ажәаңка). Уи инацәа амшын итиштыр, амшын
табап.

В. Абаев игуаанагарала тенгъыз атыркушәатә быш-
шәақуа иртәуп.

Үантәи ақабарда бышшә амфала инензароуп ашәуа
диалект ақынза. (Иаәшә.: ақаб. бышшәаे — тенджы —
амшын). Аյсшәа иаздырам.

Аյсуа вариант ахатә ажәа амшын нахъа зынза иу-
йылаазом ашәуае.

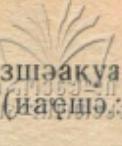
ашэ. — дзыгІв
абжь. > азиас
бз.

АдзыгІв адзцартажв назцит (ажәаңка). Азиас
ахыштырахъ ицоит.

Елоу ажәақуа ҳамоуп; апхъатәи ахутакуа еиԥшуп.
Афбатәиқуа еивгоуп, ихыренаауп еиԥшымкуя: ашәуа —
дзыгІв азы+афра аյсуа — а-зы-иас — азы+аиасра¹.

ашэ. — гвал
абжь. > азия, азтачы
бз.

¹ Шәаху: Deeters U. Das abchasische Sprachbau. Nachrichten von der Uesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen aus dem Jahre 1931. Philologisch-Historisch Klasse. Berlin, 1931, ad.-294

Атыркүшәатә бызшәакуа ражәа адыгъа бызшәакуа
рымфала инеизароуп ашәуа диалект ақынза (Иаңшә.
ақаб. — гуал — азиа).

Апсуа диалекткуа ихырөнаау рхатәи ажәа рымоуп.

ашә. — талкъвын//толкъвын

абжъ. > ащең//ачез

бз.

Агвырла къви ижитI (ажәапъка). Гурла ащең еи-
тих'уеит (ижуеит).

Къви — хылтшытрана амрагыларахтәи абызшәа-
куа иртәзызароуп (атыркүшәаे kui — ащең) иҳамоуп
ақабардае Ҙысыкъуйй, уантәи наазароуп ашәуа диа-
лектахь.

ашә. — талкъвын//толкъвын

абжъ. > ацәкур҆я

бз.

Атенгыз швабыжта итынчын, ауи тштазкIвабакуз
игIахъарцылкуу ракIымыздын толькыныкIгы гыгIамты-
суазтI («Нышъ нагъыкI», ад. 356). Амшын даара итын-
чын, уи зыетчзуабаз наадырпъкъоз акумзар, цәкур҆пъа-
къы аатысузмызг.

АмрагылIрахтәи ажәа адыгъа бызшәакуа ръынте
наалазароуп ашәуахь. (Иаңшә.: ақаб. — толкъкуй).
Ацәкур҆я — хатәажәоуп.

ашә. — къым

абжъ. > ацәхәыра

бз.

Къым араб-атырку ажәоуп (ким — апслымзра).
Ақабарда бызшәаे ацәхәыра аанагоит. Уантәи (ацә-
хәыра атакала) наалазароуп ашәуахь.

Ацәхәыра — хатә ажәоуп.

ашә. — гъвгъвара

абжъ. > акаршэра, аиашара, ашыақъаста

бз.

Аууигы дылсын, гъвгъваракI дыныкылтI (Ашэ т.,
ад. 7). Абна дылсын, шыақъастак дынкулт.

Еиңшым ашыатақуа ҳамоуп, аматериал дара адиа-
лекткуа ирхатәзызароуп.

ашә. — **абжъакъва**
абжъ. — **аңста**
бз. — **аңс'та**

Абар зны, амшв **абжъакъва** ицан, цха мартан дүкін Глангъычті. (Аб. т., ад. 100). Зны амшә **аңстахы** ицан, шъхымзак абынч.

Ажәа **абжъакъва** нахъазы атакы ҭшәахахъеит аңс-шәағे (иқоуп топонимны).

ашә. — **шахар**
абжъ. — **ақалақъ**, агуарад
бз. — **агуарад**, **ақалақъ**

Авариантқуа зегзы иалалаз ажәакуоуп.

Адиалектқуа рѣкны иеипъшу ашъатакуа

ашәуа	абжъуатәи	бзыпътәи
бхъвы	абаху	абахә
быхъвчыца	абахуцәцара	абахәтәцара
бна	абна	—, —
базар	абазар	—, —
дұнаи//адуней,	адуней	—, —
къраль		
къладза	аказбы	акыз'бы
йхамгіва	аихамға	—, —
къвары//къвар	акуара	акуар
лалырта	алаларта	—, —
марда	амарда	—, —
мгіва	амօа	—, —
ткван	адәкъан	—, —
рхъя	арха	арха
райшарта	аиашарта// ақъакъара	—, —
пъсихіва	аңшахәа	—, —
кыт	акыта	—, —
квишира	ақуңышылара	—, —
цхла	ацха	—, —
дзыхъ	азыхъ	—, —
дзхъа	аӡха, аӡхацара	аӡ'ха
швахъ	ашәах	—, —
дзшвахъ	аӡшәах	ашәах, аӡшәах

къвычІва	ақуытәа	—, —
шыхъа, тоба	ашъха	ашъха
шьацІа	ашъантә	ашъантә
гъял	аўыал	—, —
хъыгътара	аўбара	—, —
адзахъыгъя- ра	азабара	—, —
хъысырта	ахысырта	ахысырта
хъыцЫрта	ахытырта	ахытырта
хъылагъьра	ахылаਬъара// ахлаਬъара	ахылаబъара
тшпы	аेықу, аеъы	—, —
хIабла, цута	аҳабла, ацуҭа	ацуҭа
хIахъв	ахахІв	ахахә
хIагIара	аҳаракра	—, —
хIырта	аҳәырта	—, —

ХХIII. АДГЫЛ АҚУААРЫХРА ИАДХӘАЛОУ АЛЕКСИКА

ашә. — мышІкIватан

абжъ.

бз. > ацәматәа

Ара҃а ужвыгъи **мышІкIватанла** ичвагъвитI (Ком.
алаш.). Ара҃а уажәыгъ цәматәала иңәбуоит.

Иахыкушан иқатцоу, еилуу (ахатә) ашьатакуа рыла
ишъақуғылоу ахъзкуа ҳамоуп адиялеккткуа рәкны.

ашә. — жвжвага, бараиа

абжъ.

бз. > ачалт

Ихырәиаан иқатцоу ахатә ажәа **жажва-га** иаваргы-
лан, иахъа шытә ахархуара амоуп аурысшәа ахынте-
иалалаз **бараиа** ажәагъы.

ашә. — андакъ

абжъ.

бз. > ажра, аканауа

Андакъ хылтшытрала ҭатар ажәоуп.

ашә — шIа

абжъ.

бз. > амата

...Лхъаціи лари архъа ихъалтІ, ауаъа шілакІ гіатаркын бельла иғдаржұа йаалагатІ (Аб. т., ад. 7) Лхатцең лар^шамхы италеит, маңак ааштырхын жыгала абаҳара (аж-ра) иалагеит.

Ениенпұшым ашьатқуа рхы иадырхуоит адиалект-куа. Урт дара ирхатәқуазароуп.

ашәуа — **маша**
абжъ.
бз. > **ажра**

ЗджъакІы рыхъазла **маша** гіазжұа, йара дташвахпІ (ажәапъка). Азәы изын ажра зжұа нара дтахаует.

Адыға бывшәқуа рымфала иалалазароуп аурис ажәа межа атакы еитарсны. Иаөшә.: аед. **маша**, ҝаб — **масоа** (Ашә. т., ад. 210).

Адиалекткуа рѣкны иенипұшу ашьатқуа:

ашәуа	абжъуатәи	бзыпътәи
адгъыл	адгъыл	—, —
кілапсаңы	акапъсатәи	—, —
ківатан	акуатан	агуатан
нышв	анышә	—, —
къыж	ақыж	—, —
щаца	ауыжәра, адәаза ашьац-цәа	—, —
тишівра	аेыфра	—, —
чвагъварта	ацәађуарста	—, —
хівырта	аҳәирта	—, —

XIV. АМШЕИҚУШАРА, АШЫҚУСЕИҚУШАРА ХЪЗҚУА

ашә. — заман, гіамта
абжъ. — аамта// аанта
бз. — аамта

Азаман ағапын йапшдзамтан (Ельб.). Аамта аапъын апъшзамтаз акун. Ақіартоф лаңан ағамта надзатІ (Куб.).

Ашәуағ наңа ахархуара амоуп иалалаz ажәа заман.
Ахатә ажәа аамта наңа атакы тшәоуп.

ашә. — гъны
абжь. — азын
бз. — азын

Агъын иуфуш апхын йадгал (ажәапъка). Азын иуфа-
ша, апхын еидгал (иқатца).

АхI йажва хъагIи агъын уахъи ирызхъаумцIан
(ажәапъка). Ах иажәа хаан азын тхи ригура умган.

Еипъшым ажәакуа рхы иадырхуонт адиалекткуа.
Ажәа гъны апсшәағ иҳамоуп еилоу ажәакуа ркны —
абныжәған, абаатс, аблға.

ашә. — дзыны//адзын
абжь. — тагалан, өафрағалан
бз. — >

Хара хIынхара йагIвсыз адзын агIан хIаргвыргъялI.
(Ком. алаш.). Хара хусура иҳағсыз тагалан азы қар-
гурбъеит.

Адзын ажәа атакы рыкүшәом апсуса диалекткуа.
Осень атаказы ахы инархуонт еилоу, нахыкушан иқа-
тоу ажәа өафра-тагалан.

ашә. — шахв, шамта
абжь. — ашара, ашамта, ашыр҆з, үсылган
бз. — ашара, ашамта, ашар҆з, аңылашара

Ашахва шгIацIналыуаз дыгылан, шварацра илачI-
кIынгты иуохIвтагыла... амарда дашIалтI (Ашә. т.,
ад. 7). Ишаацәылашаз дгылан, ила хучгы ишътар҆жало
шәарыцара амарда дағалт.

ашә. — агIавада//къаблья
абжь. — алада, алағья
бз. — алада, алағья

АгIавада ахваджъагы акIамбашь этазabora гIатихI-
ваныс дгIанхатI (Ашә. т.). Алағья Хуацъагы акамбашь
бора ирыцкъарц даанхеит.

Ладеи-ғадеи асенипъш еипъшымкуа реилкаарағ атакы
аиоут ҳәа иҳаңхъазоит урт рынхарта тыпъкуа.

ашә. — хъанихъвшвамѓва
 абжъ. > ацаақуа
 бз.

Аква анашІасх, чвазигІала йалата хъанихъвшвамѓва глагылтI (Ельб.). Акуа анхкуа, пъштэрыцааala еила-
 ны ацаақуа аахылт.

Еипъшым ахъызкуа ихамоу, дара ирхатэуп адиалект-
 куа.

Иеипъшу ахъзкуа

ашәуа	абжъуатәи	бзыпътәи
адгылцIысра,	адгылцысра	—,,—
ачIылацIысра		
усарт'льягIва	асар рымфа	—,,—
ауана	ауана	ауеи
алабыджра	аилабыцра	—,,—
дыдра,	адыдра	—,,—
гладыдра	аиатәа	аиатә
йачIва	иацы	—,,—
иацы	иахъа	—,,—
иахъа	амацәысра	амацәыс'ра
мачвысра	амраташәара	—,,—
мараташвартა	амш	—,,—
мшы	ашәшьы,	—,,—
мшчвышьы	амшшәшьы	
мчыбжы	амчыбжъ	—,,—
мзы//амыз	амза	амыз
мызәыц	амзаәа,	—,,—
сквши	ашыкүс	ас'кус'
сквшишвкI	ашәышкуса	ашәышыкуса
сквшпхъадзара	ашыкүсъхъа- зара	ашыкүс хыт'ра
сквшишIц	ашыкүс өыц	ас'ышкүс өыш
сынчIва	сынтәа	—,,—
сипса	асыпъса	ас'ыпъс'а
срывхIва	асытәхәа	—,,—
уачIвы	уатәы	—,,—
уахъы, цIхъы	ат҆х, ауха	ат҆х
уахъыкI-	уахъики-енаки	уахъик-енак
мшкИи		
тшынила	өынла	—,,—
цIыпх	тыпъх	—,,—

щыжъ, щымта	ашыжъ,	—, —
шыбжъон	ашыбжъон	—, —
шыйачІва	ашынатәа,	—, —
шуара	ашарп҃ынатәа ашоура// ашуара	ашуара
пхыны	апъхын	—, —
пстІа	апъста	—, —
пша	апъша	—, —
ква	акуа	—, —
квашуа	акуаршы	—, —
цхІашвы	ацхаршәы, атцаа	—, —
хъта	ахъта	—, —
дзадза, дзы	азаза,	аз'аз'а
хъвлапны//	ацхапъсата	
хъвлапынхъа	ахулъяз, ахулбыъха	ахэмехан
хъвлара	ахулара	ахэлара
хIая	ахая	—, —

Амшкуа рыхъзкуа

1. мтшаша	амөышла	амөыш
2. сабша	асабша// асабыша	сабш// асабша
3. хаша	ахаша	ахаш
4. хваша	ахуаша	ахуаш
5. пшьаша	апъшьаша	апъшьаш
6. швахъа	ашәахъа	ашәахъы
7. Івшаша	афаша	афаш

XV. АСОЦИАЛТӘ ТЕРМИНҚУА, АЖӘЛАРҚУА, АМИЛАДҚУА РЫХЪЗҚУА

ашэ. — адғылрхарджыгІв
 абжъ. — анхафы, аарыхфы
 бз — адғыл иқуаарых'уа, аарыхфы, анхафы

Апъсуа кыт апны адғылрхарджыгІвчва тгІачва дғІа-
 рылцІит. Апъсуа қыта ақны анхаф итаатәа ахандеиғцәа
 рылтцуент (рылиаауент).

Иахыкушан еилатсаны иқатоуп адиалектқуа рұнды
иҳамоу ажәакуа. Енпүшуп актәи ахутакуа.

ашә. — **ківажва**
абжъ. > **аҳкуажә**
бз.

АхI дквыджымалI, **акІважва** дбагапI (ажәапъка). Ах
дқуцьмоуп, ахкуажә дбгоуп.

Ашәуа диалект иғннатсаом ашьата — ах.

Адыгъа бывшәакуа рәы **ківажв—аңхәыс**. С. Цыана-
шына¹ ишипъхъазо ала, — куажә аштахътәи атқакала
аңхәыс аанагозароуп; Ах-куажә, ах ипъхәыс — княжна.

ашә. — **чІгІвын, чІгІвынра, чрын**
абжъ — **атәы, атәра, ачғын**
бз. — **атәы, атәра**

Иалуастын, бза гланхауата йырахвта, **ичІгІвынта** ич-
парныс (Ком. алаш.). Илуазтгы, рыпсы штоу иааны-
жыны (рахуыс) тәыс иқалтцац...

Енпүшзам ажәакуа иҳамоу адиалектқуа рұнды. Аб-
жьюатәи адиалект ақны нахъа шытадаара иуарла-шәар-
лан ада иуыллом ажәа **ачғын**. Уи ахархуара аман
ажәйтә ахзырхара аан, насты хұчық атәамбара атқакы-
ацын.

Ашәуа вариант **чІгІвын**, аедыгъ бывшәаө икоу **чы-
бын** «камфандыза, аңықуа@» надыркылоит (Къ. Ломта-
тизе. Ашәуа диалект, ад. 213).

ашә. — **лыг, чрын**
абжъ. — **атәы, ахашәала, алыг**
бз. — **атәы, ахасәала, алыг**

АхIигвапхараква алыг **ичІвуаралI** (ажәапъка). Ах
иҳумарракуа атәы изы ицәуыагоуп. Ах ипъсра **алыгчва**
йырчвалачІвуаралI (ажәапъка). Ах ипъсра атәцәа рзы-
лыбъыла тәуароуп.

Иҳамоу ажәакуа формала апъшәаө зегъ ратқыс на-
қушәоит **алыг** ашьата, аха нахъа уи атқакы апъсаххьеит.
Ажәйтә апъшәаөгъы уи «атәы», «ахашәала» иасиноним-
зар, ма урт рапъхъагъ ахархуара змаз акузар акун-

¹ С. Цынашына. Иусумтакуа, III атом, ад. 152 (кырт бывшәала).

«Атэы» атакала ауп П. Услар ишааигогы («алыг^{раб}^{шебе} невольник». Шәаху.: Услар, Абх. яз. 147).

«Ажәа «алыг» апсышәала аитәхәара (апсшәоуп ҳәзәара), нас уи акавказхылтшытра змоу Iced ахатса ашьата адхәалара ауаны ипъхазоит Абаев. (Шәаху.: историко-этим. словарь, ад. 64.).

Ашәуа диалект афбатәи авариант чрын формала на-
кунагоит ажәа **ачныр** (метатезала), аха тақыла нахъа-
зы нақунагом.

ашә. — **ихагІвы**

абжъ.

бз. > **аусуф, аматура иалоу.**

ҚытқI апны Зорым ихъизта ихагІв хъацIа бзиак
дтан (Аб. т. 29). Қытак ақны Зорым ихъизны усуф хатса
бзиак дынхон.

Апсшәағы намоуп ажәа «ихафы», аха семантикала
урт еиқүшәом (апсшәағе анхафы — крестьянин).

ашә. — **аусхагІв**

абжъ.

бз. > **аусуф**

Ашьатакуа еиғышызароуп, ртаккуа маңк ақара еив-
газаргы.

ашә. — **къвръыкъв//къврлыкъвхагІв, аусхагІв**

абжъ.

бз. > **аматурауаф, аус иалоу**

Атырку бызшәақуа ражәа ақабарда бызшәала наа-
зароуп ашәуа диалект ақны. (Иағшә.: ақаб. **къулыкъу**—
«аматура»). Афбатәи авариант — **аусхас-и** апсуса диа-
лектикуа рвариант дара ирхатәү².

ашә. — **гІвнагІвы**

абжъ.

бз. > **ахууфы**

АхI йығызра **агІвнагІвы** икІвшарапI (ажәапұка). Ах
ибызра (иқыра) ахууфы изы куашароуп.

² Ревгаракуа наха интқааны шәаху.: алада, «Ақацарба» агуп^{шебе} ағы.

³ МіңағІвы ашәуағы надыруент, наанагоит — аматуфы, ахат-
тыла, ағынаха, ацынаха.

Ажәақуа дара иртәзызароуп адиалектқуа. Иахъазы

ашә. — зауысхан
 абж. — ах, саҳ ухатцы
 бз. — ах, саҳ ухат'кы

ИаңшәакІта иырхІвитІ: — дхәутІ зауысхан (Ашә. т., ад. 15). Иеицәакны ирхәеит — дхауит ах.

«Ажәйтә абазаа рзын Зосһан ах иахъ ирханы хықуқыла ирхәоз жәеицааирен. (Иаәшә.: ақабардағ Зиусхан «ухатцы сцеит, ухатцы!» Къ. Ломтатизе Ашә. д., ад. 209).

Апъсуаа рѣны формала иақушәо ашьата — Зосһан, тауди-аамстен рыхшара ирыхъзыртсон (хатәы хъзын).

ашә. — ахыгІва
 абж. —
 бз. > ахра, иахра, итәыла, идгыл

УпхIагы уахыгва абжагы зұтыз аисыгІв чІківын аинијжвква гъимшытІ (Ашә. т., ад. 15).

Упхагы (уахра) утәыла абжагы зұтаз аибашъың ҹун, адауқуа имшъзент.

Иахыкушан иеилатданы ишъакугылоуп ажәақуа.

ашә. — гамста байа
 абж. —
 бз. > атауад.

Ә-ажәак рыла ишъакугылоит ашәуа диалект авар-иант.

Атауад иалалаз ажәоуп апъсшәағ.

Иеиңшү ахъзкуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
ахI, ахIчва	ах	ах
рыцхIа, гъар	арыцха, абар,	—,,—
гамста//чва	агуак, атқуа	
абайа//байа	аамстцәа	аамстәа
	абена	—,,—

⁴ «Унавы». Рабы и рабыни, обычно из военнопленных, которые не имели никаких прав, ни семьи, ни имущества. Владелец всегда мог продать унава» Очерк истории Карабаево-Черкессии, ад. 209.

хаг	ахан (аханиңа)
хъада	ахада
памещик	амалуаф, апамешчик
ападшахI	апатишиах, ах

Амилаткуеи ажэларкуеи рыхъзкуа

армелы	аерман	—, —
асатин	ауаңыс	—, —
атрквманква	атркуман	—, —
нагІвеи,	анағеи	—, —
анауаква		
тркв//	атркуа	—, —
трквква		
гвхъая ² ,	ақабардаа,	—, —
къабардиа	ақабардақуа	—, —
къабардргІа		
черкъез	ачарқаз	—, —
АЗирбұджъан//	азербаиңан	—, —
азбурджъан		
щхъарауа,	ашъхаруа,	—, —
ахвжвква	ахуажәаа	
апъсауа	апъсуа	апъс'уа
грузин	ақыртуа	—, —
адгъя,	адығьяа	—, —
акъвагъсаргъ-		
ква		
балкар	абалқарцәа	—, —
къалмых//	қалмыхаа	—, —
къалмыкъ		
рышв	аурыс	—, —
къаджъар//	ачоу	—, —
ъаджъар		
къвмыкъв,	дағыстанаа	—, —
дагъстан		
цгъян	ациган, ачачан	—, —
къарча	ақарач//куа	—, —
джъут	ауриа	—, —
Гарып	араб	—, —
аягІаквейчI-	араԥкуа	—, —
ваква		

XVI. АЦӘГЬЕИ АБЗИЕИ (АЧАРА, АП҃СРА) ИРЫДХӘАЛОУ АЛЕКСИКА

ашэ. — тацанадылра, чара-жвра

абжь. — 1. атацаагара; 2. ачара (ачара-ажәра)

бз. — 1. атац'аагара; 2. ачара — „—“

Ахан-иңа тагвжва дгІайгта ҭацанадылра хъвмарра, чара-жвра ду шаъаз ахабар Барамби-Хъбыжь нағIатI... (Аб. т., ад. 57). Ахан-иңа пүхәыс дааигган, (атацаагара), ахумарра, ачара-ажәра ду шықаз азбаху Барамби-Хъбыжь наҳант.

Тацандылра зланудасуаш млықу сара исымапI (Аб. т., ад. 32). Атацаагара, ачараура итаххаша амазара (амал) сара исымоуп.

Ихыренаау ажәакуа ҳамоуп. Тацандылра — ашәуаө ө-такық амоуп: 1. атацаагара, ап҃хәыс лаагара; 2. ачараура. Ап҃сшәаө формала уи нақушәө ажәилатца — «атацаагара», тақыла маңк инақушәазом.

ашэ. — тацагагIв, тацагачва

абжь. — атацаагафы, атацаагацә

бз. — атац'аагафы, атац'аагацә

Атацагачви асасчви бзита инадас, уаргын урыцыл швцата йара итахъу тагвжваты дйызгIажвг (Аб. т., ад. 32). Атацаагацәи асасцәеи ибзиан инықүжәга, уаргын урыцца, шәсаны иара иитахыу пүхәысс дизаажәга.

Еилоу ахатә ажәакуа еиңшины иҳамоуп адиалекткуа рұнны.

ашэ. — ъауыж

абжь. — анапеимдахъа

бз. — анапеимдахъ

ъауыж адыгъа бызшәакуа иртәуп. Ахатә ажәа нахъа шытта иарзхъент ашәуа диалект.

Анапеимдахъа хатә әжәоуп, ап҃сшәаө.

ашэ. — джымхъагIаса

абжь. — ахатағыза, атацағыза, амақара

бз. — ахат'ағыза, атац'ағыза

УахчIва хIыгвла ХIамид ипхIа унагIва днашылт, ай уара джымхъагIасата улыцарныс квнагата икимичпат (Куб.) Уаха хгула Хамид) ипхIа хатса дцоит, уу уара хатса@ызас улыцар атахны ипхIазоит.

ДжымхъагIаса иалалаз ажэазароуп.

Абжыуатәи адиалект ахатә ажәенпүш ахы ианархуоит нара убас араб хылтшытра змоу ажәа — а-макара.

ашә. — ипсхъа

абжь. — апсыбаф, абаф

бз. — апс'ыбаф, абаф

Иа ихъа, йа ипсхъа щабгу, тышбгъала дысызгI-ажвг (Ашә. т., ад. 18). Ма ихата, ма ибаф шеибгоу єыбгала дысзаажәг! Кырым ипсхъа атшы йакврцIан, тышм-гвархъала даквшархIван, ауапIагы йыкврыпсахтI (Аб. т., ад. 29). Кырым ипсыбаф аеы иакуртсан, мгурхала дакуфархәан, аупагы иакудыршәйт.

Адиалекткуа рформакуа дара иртәуп, еилоуп, актәи ахутакуа еипшуп.

ашә. — ацIацIара, дыцIарцIатI

абжь. > ажра, анышә атара, ататара
бз.

Данпс агIан дыцIарцIатI (Ашә. т., ад. 43). Даныпсы дыржит. Ипачваква чIвыутI, икъыутI, швабыжтагы ддыртлапIан дыцIарцIатI (Аб. т., ад. 131). Ипсацәа тәзыуент ихыит, даара пату икутданы дыржит.

Аварианткуа зегъы хатә ажәакуоуп. Семантикалама-сачк иахъенвакуу шыкоугы, ак атәи еги азыитәымзәм.

Иеипшу ахъзкуа (ашъатакуа)

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
аджъаль	ацъал	—, —
ахрат	ахрат, нарцәы	—, —
аталбошь	аталбошь	—, —
айлахIара,	аилахара	—, —
айхIавапра	аиेырбара	—, —
пъсра	апъсра	—, —
пъсы	апъсы	апс'ы

нақъахI	анқъах// амакъах, амқъаҳуакъыл	—, —
насып	анаңып	—, —
нышвынтара	анышәынтра	анышәынтра
уасиат	ауасиат	—, —
уаридада	уаридада,	радеда
пхІвысгІагра	атацаагарашәа	—, —
пъсхъвы	апъхәысаагара	апъсхәы
хъацІацара,	хатцацара,	хат'ацара
taxІацара	атаацәарахара	—, —
шІа	аға	—, —
шъра	ашъра	—, —
джъанат	ацъанат	—, —
джъахІаным	цъаҳаным	—, —
джъабара	ацъабара	—, —
джъабага	ашәы ацъабага	—, —
	матәа	.

XVII. АПЪСШӘЕИБЫХӘАГА АЖӘАҚУА¹ АЖӘЕИЦААИРАҚУА АНЫХӘАРА, АШӘИРА, УБ. ИТ.

- ашә. — сальамахъра, сальамтира
 абжъ. — апъшәахәара, апъшәа
 бз. — апъс'шәа аҳәара, апъс'шәа

Сальам абаҳІхъын, хІчІватI (Куб.). Апъшәа ааибаҳ-
 хәан, ҳнатәент.

Ашәуа диалект аформа зегъ шеибгуо ақабарда быз-
 шәа ақынты иаазар қалоит. (Иағшә.: қаб. сальам иа-
 хын, Қ. Ломтатизе. Ашә. т., ад. 39, 314).

Аахыттәи адиалектқуа рвариант, тақыла ашәуағ
 иақунаго — «адыгъа сальам» ауп.

«Адыгъа» атақы раңауп иаҳъатәи ашәуа диалекти,
 инендиқылан абаза бызшәа зегъи рұны.

- ашә. — сальамын Гальеиквм; умш бзита
 абжъ. — мшыбзия
 бз. — мшыбзия, салам умоуп

¹ Апъшәеибыхәага ахатә ажәақуа мачны назынхент абаза быз-
 шәа. С. А.

Саламын гәләиквум — уа альеквм сальам! — ^{их}
ван дгәгылд (Ашә. т., ад. 89). Мшыбзиа! — ^{Уа} ^{бәзәр}
убаант! — иңәан, даагылт.

Ашәуа ахы ианархуо ажәеицааира зегъ араб быйшәа
ақынта иаагоуп. (Иаәшә.: араб. salam'alajhūm — мшыб-
зиа, абзера збаша).

Ашәуа диалект надыруеит ахатә формагъ «мшыбзи-
та». Аха ахархуара маңзоуп.

Аңсуаагъ ирдыруеит ажәеицааира «салам алеикүм»,
аха ахархуара амазам, назыхумаршәа ирхәалоит.

Ашә. — алахI дшвхъыймраштылI
абжъ.
бз. > ишәхазырштә шәымбаант

Ажәеицааирақуоуп ағыңғарагъ, излашьакұгулоу да-
ра иртәуп.

ашә. — узгIвадахатI, алахI дузыразхатI
абжъ.
бз. > ҭабуп//иҭабуп.

Длыгажвыстын, алахI дузыразхатI — хIхIвитI, дчIкI-
внастын, «узгIвадахатI» — хIхIвитI.

Дажәйзар — алаҳ дүзыразхаант! — ҳәа иаҳәоит,
дчкуназар — узғадаҳаант — ҳәа.

Иахыкушан ишьакурғылоуп ашәуа диалект аформа-
куа. Излашьакұгулоу дара ирхатәуп. «Иҭабуп» аформа-
атыркү ажәә адығыа быйшәақуа рәкынгъы иңамоуп.
(Иаәшә.: ақаб. табуд — ахәара, ашыапқа, аедыгъ бый-
шәаे тапу — услуга поклонение (Шагирев, Очерки,
ад. 186).

Ҭабуп ҳамоуп ашәуа диалект ажәеицааирақуак
рәкны: АлахI иتابупI дгIаихтI — анцәа иңшыоуп да-
хьяаз. Табу минла сиҳIван. — Дниман сыман сиҳәан.
Табуминла сбыхIвит — акы еиңшымкуа сбыхәоит, уб-
ит.

ашә. — бзиума//бздзума, швшпабазауа
абжъ. — уш҆ақоу?
бз. — уз'ақоу//ус'ақоу?

Еиңшым ашыатақуа рхы надырхуоит адиалекткуа.
Излашьакұгулоу дара ирхатәуп.

Иеіпшү ақәамтқуа, ажәеицааирақуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
бзила уғабад// утғабахт	бзела уаабент	—,—
бзиа ууыд умш бзиахтІ	бзиа ууаант үмш аабзиахаант	—,— —,—
убзахІвыйтІ	убзахәйт, бзиа убаант	—,—
жвынта бзиузығаихтІ, жвынтахъа бзи алахІ илпха уюаантІ	ажәымта бзиа уюаант	—,—
швуыс ласхатІ хайрла хәйттиятІ бзела ибырхатІ	анцәеилпұха уюаант!// алаҳ илпұха уюаант!	—,—
аихІакв боутІ	уыслас!	—,—
иузыхІальаль- хатІ	бзиала хәикүшәеит!	—,—
йпсы иамаз алахІ	ибырхант	—,—
дзачІивыпІ ахаир үбапІ улпха саутІ	иебъу ала ибшәыбхант	—,—
уалахІ// уален//оол	иузыхалал- хант	—,—
ушымта бзита// ущмтхъа бзиахатІ, ухъвлапны бзихатІ	иельбез!	—,—
мшхабзи үцхІ бзиҳатІ мшыбзи узғаитІ	аллаҳ иныс, анцәа иныс шыжыбзина	—,—
	хулбзина	хәлбзина
	мшыбзина	
	үтх бзиахаант!	ашара
	бзера убаант	узыбзиахаант

XVIII. АҚУРА, АШӘИРА, АРГУБЗЫБРА АЖӘАҚУА

Сәмбесеңде
зерттеппелүү

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
гвагва	— азбаб хучы илархәоит ргубзыбгас	—,,—
сыкIакIа	— сыкакаць	—,,—
сычIкIвын	— сырчкун, схучы	—,,—
сыпшка, скIына	— сырьшкә	—,,—
щкIвакIва// шкIвакIва	ашкыкуакуа, сышькуакуа	—,,—
апхIвыспачI- кIын	азбаб	—,,—
дад ипс! дад ипсы	дад ипсы зфаша!	—,,—
зхъашваз		
сыла йапшу, сыпсайапшу	сылеи сырьси реипьш избо	—,,—
сырьсы зфаз	сырьсы зфаз, —	—,,—
хIлыгажв	зфаша	
тажв	хлыгажэ,	—,,—
псчваква	хатахмада	
рpsаныс	атакуажә	—,,—
саб ипсаныс	апсцәа	—,,—
швира	ръсаныс	
ихчIваз//	апсцәа рырьсы	
ихчIвагвачваз	намағоуп...	
йамына уагатI	саб ипсаныс	—,,—
зунагIвачваз, унагIва	ашәира	—,,—
аквчвагIатI,	ихтәаша,	—,,—
згIва дагатг	икузааша	
ашра дагатI	азимана	—,,—
уажкнта	уагаант	
чвгъахатI	уфната	—,,—
унцIра урахитI	ыкузаант	
	азфа дагаант	—,,—
	аршра дагаант	—,,—
	жәымтәцәгъя,	
	уажәымтә	—,,—
	цэгъахаант	
	уъсынтыры	—,,—
	духаант	

XIX. АХУЧЫ, АДУ, АМИФҚУА, АЗАНААТ ХҚҚУА ИРЫДХӘАЛОУ АЛЕКСИКА

ашэ. — ныбджъагІв
 абж. — ақула, ағыза гуакъа
 бз. — ақула, ағыза бзиа, азгуакъа

Аща гымхә йаңқікісгүи, нбджъагІв бзи (ажәаңқа).
 Аиашьба бааңс иаткыс, ағыза бзиа.

НыбджъагІв — адыгъа бызшәакуа рқынтәи иалалаз
 ажәоуп ашәуағ. (Иаңшә.: ақаб. ныбжъагъу — ағыза,
 ақула, ағыза бзиа).

аша. — бальыгъ, чІкІвын тшыт, чІкІвын
 абж. — ачкун, ахуычы
 бз. — ачкуын//ачкун, ахуычы, изызҳауа

Асаби данғадрира уалагата **ибальигъ** дтыңнаңы-
 къара ауагІа ражва йыңта дғадзынгылитІ (Ком.
 алаш.). Ахучы дағыны инаркны иқатамта ақынза ауаа
 ражәа иңзароуп.

Атырку бызшәакуа иртәу ажәа, ақабарда бызшәа
 аныррала инеизароуп ашәуа диалект ақны. (Иаңшә.:
 ақаб. — балигъхъуным — зызхамта икуу).

ашэ. — пхІвыспажв, тшгІваха
 ағжъ. > атәахъа
 бз.

Еилоу ахатә ажәакуа рыла (иахыкушан) иқатдоуп.

ашэ. — аиныжв//айнүжквва
 абж. > адауы
 бз.

Аинүжквва... шъардагы йамаркІитІ, ауаса ауат за-
 кІгүи гърызғамхъыңтІ (Аб. т., ад. 13). Адауцәа акыр-
 гы иеимаркит, аха акгы рзымхүцит.

Адыгъа бызшәакуа иртәуп ашәуа диалект авариант
 (иаңшә.: ақаб. — аныжъ, аедыгъ — иныжъ — адауы).

Айысуа вариант еғырт абызшәакуа акыр рқны иах-
 ылыонт. (Иаңшә.: ағъам бызшәағ — deus — агулшъап,
 алатын бызшәағ — deus — анцәа; дракон, чудовище,
 демон, нечистый дух). (Д. Чубинашвили, Ажәар, ад.
 474).

ашэ. — уасаражв
абжъ. — 1. апшфы, ақудр҆аф, 2. адыр, ақүш
бз. — 1. апшфы, 2. адыр, 3. ақыш

Ауи дшгIадриуаз ауасаражв дгIардын, хъзыта Батыр йыххырыцIатI (Аб. т., ад. 19). Дышиз еипштәкә адыр даарган, хъзыс Батыр ихъзырцент.

Уасаражв — ахылтшытрei аилазаашьеи еилкаам.

ашэ. — алмасты, дзениныжв
абжъ.
бз. > зызлан, азы итоу

ашэ. — джыны//джын
абжъ.
бз. > афстаа, агызмал, ацьныш

Ацьны-ш ашьатагъ тэымзам ашэуа диалект азынгъы, аха атакы еитакыуп.

ашэ. — мшIычпагIв
абжъ.
бз. > амөыуаста, ауаста

Еилоу ашьатакуа ҳамоуп (**мшIы чпагIв** — амөыкацаф). Еипшуп актәи ахутақуа.

Апсуа диалекткуа ркны афбатәи ахута тэым аженоуп. (Иаөшэ.: ацьам бывшәаф usta — ауаста, знапы җазоу).

ашэ. — тутанакъ, гъар
абжъ.
бз. > абаанды

Амрагыларахътәи (атырку, араб) абызшәакуа иртәуп ажәа тутанакъ. Икоуп ақабарда бывшәағы — тутанакъаш — абаахта.

Абаа-нда-фы — еилоу хатә аженоуп.

Иеипшу ашьатакуа

ашэуа	абжыуатәи	бзыптәи
ажвы, наскIахъа	ажэ, инаскIахъоу акрызхытуа	—, —

ажвлара,	ажәлар	—, —
джымгілат		—, —
аүгіла	ауаа	—, —
гвла	агуыла	
гара	агара	
гвып	агупъ	
йба	аиба, аиатым	
лага	аилага	
лыгажв	алыгажә	
мгваду,	збағ зтәым,	ахъант,
хлатлья	зңәа зтәым,	аду
	амгуаду	
жыйн	ажын	
армакіьычв	арыма,	
сасы	асас	
цлеи//цлейква	армакъача	
	атцеи	
хвыц	ахуыцы	
саби	асаби, аңшқа	
пельуан	аңелуан	
пхівыс//пхіыс	аңхәйс	
пхівыспа,	аңхәйзба	аңхәйз'ба
бзылгъывыгІа		
пхівыспачІкІ-	азбаб	
вин	аңхәйзбахуч	—, —
	ахәса хүчкуа	
пхысква	ахәсакуа	
хІвесаква	азбабцәа	
	атыңчацәа	
чкІвын	аңкун	
чІкІвынргІа	аңкунцәа, аңар	
квла//квлагІв-	акула,	
	аңкулацәа	
хъацІа	ахатча	ахат'а
гІвыра	ауафра	
гвыза	амғанызағ,	
	ағыза	
гІвычІвгІвыс	ауағытәығса,	
	ауағпсы	
хІваджъя	ахуацъя, амула	
тажв	атақуажә	—, —
	(атажә-бая)	
тигІвы	атиғ	—, —

мгІвайсгІвы	амғасфы,
	анықуаф
жвхъагІвы	ажәхъаф
пшыхвыгІв	апұшыхуфы
фыр, фыр-	афырхатса,
хъатса	афра...
пшгІвы,	апұшфы,
напІшгІвы	анапиапұшуа,
	ақудырпәф
гъыч//гъыч	аўбыч
къарагІвыль	ақаруыл
чIапшъагІвы	ацаңшыаф
хча, хчагІвы	ахъчаф, ахъча
рахвхча	араҳухъча
дзвдзвагІвы	аzәзәа@
дзахгІвы	аzахфы
гІвгІвы	ашәкүффы

XX. АБСТРАКТ ХЪЗҚУА

ашэ. — змаль
 абжь. — ғұсыхуа
 бз. — апұс'ыхәа

АчІкІвын итши ишгІайнахІвыз акІвмкІва **амалькі-**
гы згІамхъвыцт (Аб. т.). Ачқун иеы ишианақәаз
 ада уаха ғұсыхуа имоут, акғы изымхуцт.

Амаль, амрагыларахътәи абызшәақуа иртәуп, иҳа-
 моуп аедығы бызшәақуа рқынгы.

ашэ. — къару, мчы
 абжь. > амч
 бз.

Ажвлара **къару** абыхъвчІвыца архчІитІ (ажәаңқа).
 Ажәлар рымч абаҳутқәцара аргоит.

Къару, атырку ажәоуп. Иалалан ирымоуп адығыа
 бызшәағы. (Иағ.: аедығы **къару** — амч). Ашәуа
 диалект намоуп ахатә ажәа «амч», аха ахархуара даа-
 ра имачхахъеит.

ашэ. — джъуап// джъауап
 абжь. > атақ
 бз.

Ачкун амшә атак қантейт (антейт).

Араб, — ағъам ажәа джьюап Кавказтәи абызшәа-принц куа акыр рұны иҳамоуп.

Иеңшү ахъзқуа адиалектқуа рұны

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
бзибара	абзиабара	—,,—
гввргъара	агурбъара	—,,—
гвнахI	агунаха	—,,—
гвыргIва	агурфа	—,,—
гвокъвпра	агулжәара	—,,—
гвгIвара	агуфара	—,,—
гвыгъара	агуыбра	—,,—
гвшIыгъьра	агуыбыра	—,,—
лащара	алашьцара	—,,—
мцы	амц	амц'
мыждара	амыждара	—,,—
намыс	анамыс// аламыс	—,,—
насып	анасып	—,,—
насып змоу,	аразқы змоу,	
мхва	амш	
лахъ	алахъынца	—,,—
рыцхIара,	арыцхара,	—,,—
къвлисызыра	ашәара	—,,—
швара	ашәара	—,,—
пхашъара	апхашъара	—,,—
пхыз	апхыз//апхыз	—,,—
фгIвы	афғы	—,,—
псып	апсып	—,,—
аъаша, хIаль	ақазшъа, ацәафа	—,,—
гаща-ушъа// уща-гашъа	атәашьа- агылашъа	—,,—
цъвара	ацқьара	—,,—
чымгъира	ацәымбра	—,,—
цныхчылра	аташыцира	—,,—
шабырг	атабырг	
пIатIая, чIахI	апату, ачIахара	ат'абырг
х'ия (х'иара)	акъиа, акъиара	—,,—

хъвыцра	ахуцра	ахэыц'ра
джъашъахъва	ацъашъаху-a// ацъшахуа	ацъшахэ
газаб	аазаб//аазаб	—,,—
гаша, хвамыхв	аашья, ахымхуа	—,,—
гашагиы	аашьа@	—,,—

XXI. АТРАНСПОРТ, АНЕЙ-ААИГА ХҚҚУЕИ УРТ ИРҮДХЭАЛОУ АХЬЗҚУЕИ

ашэ. — гъба
абжь.
бз. > адэыбба

Ахъызкуа формала аткыс тақыла сивгоуп.

ашэ. — дзыгъба, хъвахI
абжь.
бз. > абба

Абрақъ къапшь эквидыргаз Тихоокеан флот адзыгъба дуква (Ком. алаш.). Абиракъ қаңшь занашью Ао-кеан Тынч афлот абба дукуа.

Ашэуа диалект авариант ашьата еилоуп (дзы-гъба). Аффатән авариант хъвахI ақабарда бызшәа иатәзызароуп (Каб. кхъухъ — абба).

ашэ. — щапыла, машина, вёлоспед
абжь.
бз. > амаланықуа, алсанет//авелсанет

Иахыкушан иқатдоу шъатақуоуп (шъапыла+машина, амала+нықуа).

ашэ. — чарх
абжь. — абырбал
бз. — агыжь

Чарх цым ажәоуп, ақабарда бызшәала наанд ашэуа (Каб. шархъ «абырбал»).

Абжыуатән авариантгы иалалаз акоуп.

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
уандыр	аяардын	—, —
кәләндік	акъанця	—, —
мғівайсіл	амфасыф,	—, —
	анықуаф	
щъагіл	ашъақауаф	
льянека	аленка, алинека	аланека
дҗыланах	аңыланах	
ихамгіва	айхамфа	—, —
машина	амашына	—, —
фитон	афитон	—, —
течанка	атаchanка	атачка

XXII. АИХАҚУА, АМЕТАЛЛҚУА РЫХЪЗҚУА

аш. — налькъывит, нальмас

абж. > амшын қаруа, абырлаш
бз.

Асплачва иркъяті; налькъывит-нальмас ибаті (Аш. диал. 40).

Ақабарда бызшәа ақынта қаанагазароуп ашәуа диалект авариант. (Иаөш. — налкъутнальмас).

аш. — чгвын

абж. — атуць//атунць

бз. — атыць

Еиуенпұшымыз абызшәакуа рұнында иалалеит адиалектқуа рформакуа. Ашәуа вариант атырку сидип акузароуп ахытқырта; иқалоит адигъя бызшәакуа рымфала иалалазар. (Иаөш.: қаб. шыгун-атыць).

Аңсуа диалектқуа рвариант аңыам бызшәа иатәзароуп (Чубинашвили).

аш. — хъапшь, хъы

абж. > ахъы, ахъапшь
бз.

...Уандыркіазна хъапшь гасышвтрыйын, ишвыстыгы
хІва рахІв. (Аб. т. ад. 8). Уардыңк азна ахысы қыздар
ишаистап ҳәа раҳәа.

Ашэуа вариант хъапш нахъатәи аңсшәаेң еңсаиран-
куак рѣны мацара наанхеит; ахъаңшь дағызоуп, дхъаң-
шьза дыкоуп, уб. ит. Аңсшәа аформа ахысы наңа ижәй-
тәуп ашәуа. Наанханы иҳамоуп ахәмтакуа рѣны; ахысы-
рахъва, хъдзы акурчвара, хъырчІвачІва, уб. ит.¹

аш. — фатагъан
абж. > агаз
бз.

Фатагъандъа, шшадъа иккIая мза чІкІвын (ажәа-
п,ка). Газда, шшада изырлашо ацәашь хучы.

Адиалекткуа ағыцъарагы рѣны наалаз атәым ажәа-
куа ҳамоуп.

Ашэуа вариант ахытхырта еилкаам ҳара ҳзын, ады-
гъа бывшәакуа рымғала наазар қалоит. (Иаөшә.: ае-
дигь бывшәаे — фатагын — агаз).

Аңсуа диалекткуа ражәа атырқушәа ақынтар наага-
зароуп. (Иаөшә.: атырқушәае daz — агаз).

Иеиңшү ажәақуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
айха	аиха	—, —
разна//рызна	аразын// аразын	араз'ны
рачва	араңәа	араңәа
мальхадис	амхалдыз// амахладец	амхылдыз
мса	амса	—, —
мрамар	амармалташь.	—, —
алмас//алмаз	алмас	—, —
джыр	аңыр	—, —
гва	абға	—, —
тІса	атса//атса	атса//атса

¹ Уи изкны А. Генко ифуеит: «Хыы — «золото»; в последнем
значении теперь чащ хъапш, хъ-апшь, с современной точки зрения
также с трудом разложимое слово «Абаз. яз.» ад. 87.

ХХIII. АШӘАГА-ЗАГАҚУА РЫХЪЗҚУА

ашә. — дакъикъа
абжъ. — аминут¹
бз. — аминут

Дакъикъа гәважва ахла хігылан (Ком. алаш.). Қазақ минут реиха ҳылан.

Араб, атырку ажәа ахы инаархуоит ашәуа диалект. Ихамоуп ақабарда бышшәа ақынгы (дакъикъа).

Апсуа вариант¹ аурысшәа ахынты иалалеит.

ашә. — сом
абжъ. > амаат//аманат
бз. > амаат//аманат

Сом-швк¹ ирыитыныс ихіват¹ (Ашә. т., ад. 60). Шә-маатқ риңарц ىхәеит.

Сом — тырқушәоуп. Рхы иадырхуоит адигъа бышшәақуагы. (Аед. ақаб. сом — амаат). Ашьата амаат//аманат ағыршы — монета.

ашә. — туман
абжъ. > жәамаатқ, жәаба ицо.
бз. > жәамаатқ, жәаба ицо.

Туман — аңыз бышшәа иатәуп, иалалан ирымоуп адигъа бышшәақуагы (ақаб. — туман).

ашә. — шыарық//шырыкъ
абжъ. — апсыза
бз. — апс'ыза

Шәагас ахархуара аман ажәйтә. Ашәуа вариант ахылтшытра нагзаны еилкаам.

ашә. — чівырхъа
абжъ. > ашыаға
бз. > ашыаға

...Чівыркъак¹ ахла гымахымызд¹, дықлахлат¹. (Ашә. т., ад. 41). Шыағак еиңа игымкуа, дқақаит.

Рхатә ажәақуа рхы иадырхуоит адиалектқуа.

ашә. — шымтак¹//шымтазага
абжъ. —
бз. —

¹ «Минут» адыреңт ашәуа диалектгүй, аха ахархуара маңзуп. С. А.

ШымтазагакІ азна хъдзы ллахІватІ (Куб.). Акъвза на шымтакІ азна ташвитІ (Куб.). Ари азага ахыз аж-сшәаे иҳамазам, ижәйтәзоу ажәоуп. Шәагала ажәа «зынтаңса наңсах'уша аабоит.

ашә. — къвырткІ, знахва
абжь. √ өамфак
бз.

Еиғышым ажәакуа ҳамоуп, къвырт — шытыбжығыр-
пышызар қалоит, өа-мфа — еилоу шьатоуп.

Адиалекткуа рѣны иеиңшу ашьатакуа

ашәуа	абжыуатәй	бзыптәи
аршын	аршын	—, —
аура//ура	аура	—, —
бжа	абжә	—, —
грам	аграм	—, —
верста	аверс	—, —
ры//ра	ара	—, —
ирбжью//	ибжью	—, —
рыбжю		
метрак//	аметра	—, —
метркІ		
кыл//	акыла	—, —
кылылакІ		
напыкІ	напык//уафак	—, —
пут	аңут	—, —
саһлаткІ	саатк	—, —
сажна//	асаңан	
саржнакІ		
хъвыкІ	хұык	хәыкІ
хвмачва	хмаңә	—, —
ъамышІа	амаңа, маңак	—, —
рыкІи	раки-заки	—, —
дзакІи		
швага	ашәага	—, —

XXIV. АЧЫМАЗАРАҚУА, АХУШӘҚУА РЫХЪЗҚУА

ашә. — тەхілгІва//тихілгІва
абжь. — ашыз,
бз. — ашыз'

Техлагы адыгъа бывшэакуа ркынта наанагеит ашыз —
уа диалект. (Иаэнс.: ақаб. техъа гъуа, аедыгъ бывшэа —
техъагъу — ашыз).

Аңсау вариант адиалектқуа дара ирхатәүп.
(Иағшә.: аш-ра — азы-зара).

ашэ. — лача

абжь.

бз. > ацыркъ

Айсра амштахъ ауи иғІвщапыкігъы лачахатІ (Куб.). Аибашъра аштыахъ уи иғшъапык рылагъы дцыркуя дқалент.

Лача — адыгъа бывшәакуа иртәуп, (льашан — ацыркъ). А҃ьсшәаे «ацыркъ» — еилу хатә ажәоуп.

ашэ. — дыркъва//дрыкъва

абж.

бз. > ашәахста

Амара шмаругы дрыкъва амапI (ажәапъка). Амрагъ ашәахста (агра) амоуп.

Дрыкъва наәшә: ақабарда бызшәаे дыркъуа — ашәахсә. (Ашәахсә хатә ажәоуп).

Иеиъшу ашъаңқуа (ахъзкуа)

ашәү	абжыуатәй	бзыңтә
бчы	абчы	аңчы
бға	атәа, атәбаа	—,,—
дагвы//адагв	адагуа	—,,—
згіва, хъагла	азға, ахъаа	—,,—
тпара	атпъара	—,,—
къят/илашв	акъатеилашә	—,,—
лашв	алашә	—,,—
мхІвара, мхІва-мса	аимхәа	—,,—
мгвыхІ// мгахъаа	аимхәемиса амгуахъаа,	амгухъ
швра, цисха	амгуахъ ашәра, атцысха	—,,— ацыс'ха
пхты, пхтра	аңхтра, ацәахара	—,,—

хвырта	ахура, аңқаста	—,,—
ъаза	ақаза	—,,—
шы	аш	—,,—
чымазагІвра	ачымазара	—,,—
чмазагІвтра	ачымазағтра,	
	ахъаатра	
цагъя, псбыб	азағья	аз'абъ
чварпшдза	аңырыпшза	—,,—
шІчІвара	аңтәара	—,,—
шра	аршра	—,,—
шІкІаара	аेқы	аेқы
ашІашІкІара	аेқра	—,,—
цІаладзы	аңалз	
хъабыжь	ахабжь,	ахтабаа,
	ахтабаа	
хъталалра	ахъталалара	ахабжь
хъвшвы	ахушә	ахәшә
гІважь	афежъра, абабара.	—,,—

XXV. АГУРБЬАРА, АХУМАРРАҚУА ИРЫДХӘАЛОУ АЖӘАҚУА

ашә. — **кіж-кіыш**
 абжь. — **аेырпын**
 бз. — **аेырпын, аеарпын**

Ауахъ ианхъвла **кіж-кіыш** нахъуа, пхарчлакъ йа-
 сыуа, йакІвшауа нахІвитІ (Ашә. т. ад. 8). Ауха ианы-
 хула, аеырпын архәо, аңхъарца архәо икуашон.

Шытыбжъеырпшыга ажәакуоуп адиалектқуа рхы иа-
 дырхуо.

ашә. — **пхарчлакъ**
 абжь. —
 бз.

Пхарчак — адыгъа бызшәакуа иртәзызароуп (аед.
 пхачлач. Ашә. т., ад. 212). Аңсшәағ уи афыза ахъз хұбы-
 млац.

¹ Уи ашъакугылашъз С. Цынашына абас еңдеңхәоит: «пхачық—
 алас ирыштыоуп ақастаниеткуа: лабак ақны иадхәалоуп ху-рахушк
 (ху-бзық) абжы бааңсза ахылтусеит». Шәаху.: С. Цынашына, иусу-
 мтақуа IV ат. ад. 77, (қырт бызшәала).

ашәуа. — швара-швут^I
 абжъ.
 бз. > ашәышәыр

Ағыңғарғы аштыбырыпшыга ажәақуазароуп.

ашә. — къвабыз
 абжъ. — агармошка
 бз. — амырзакан//амзыркан

Ашәуа вариант ҳамоуп ақабарда бызшәағты (къвабыз «гармон»).

Абжьюатәи диалект аурыс ажәа ахы инаархуоит. **Къвабыз** ашьата иахыленааз ажәа, ашәуа диалект ахы инаархуоит — къвабызычы «агармон арқәафы», иара убас «мышI-къвабыз», уб. итц.

ашә. — глахIвра
 абжъ.
 бз. > акуашара

Севан пслачвакIыгIвча ргIахIвышья адырбитI. (Ком. алаш.).

Ашәуа диалект хаз-хазы ажәақуа рыла иаанарпш-уент акуашара хққуа. 1. **ГлахIвра** — «Қавказтәи акуашарақуа», 2. **Кіашара** — европатәи акуашарақуа.

Аңсшәа ағбагы рзын ажәак (**акуашара**) ауп ахы инаархуо.

ашә. — топ
 абжъ.
 бз. > ампыл

АхI ихыу-пхIчва топ-дыу закI-закI рымата арахта иквчIапI. (Ашә. т., ад. 7). Ах ипхәцәа рыхфыкты ака-ка мпыл кны, аҳаракыра икүтәан.

Топ — ашәуа диалект ақабарда бызшәа ақынтә иаанагазар ҳәа ихаңхъазоит. (Ақаб.. **топ** — ампыл). Иара убас ақабарлажәа ахы инаархуоит ашәуа диалект «ауаргъала» азынгы.

ашә. — хрина
 абжъ. — ауаргъала//аоргъала
 бз. — аргъала

Иеиңшү ашытакуа

ашәуа	абжынуатәи	бзыптәи
бжъгвагІва	абыжъгуаф	—,,—
быжъцІагІв	абыжъпа//	—,,—
	абыжъфа	
быжъчІыхъ	абыжъцәытә	—,,—
	абыжъчахъ	
кІанджы	акъанцъа	—,,—
кІашара	акуашара	—,,—
лахъгІвара	алахфара,	алах@ара
	аәзара	
тшаъчІвахра,	ацъитра	аәз'ара
тишдзара		
уарад	ашәа, уарада	радад
уарадхІвагІв	ашәахәа@	—,,—
пъхъарца	апъхъарца	апъхъарц'а
хъвмарра	ахумарра	—,,—
лабарыпа	ахаҳәрпәара	—,,—
асра, архІвара	архәара, асра	—,,—

XXVI. АЗЕИҢШЖӘЛАРРАТӘ ТЕРМИНҚУА

ашә. — къраль, ачІвыла

абжъ. > атәыла, ақәынҭқарра
бз.

Араб, атырку хылтшытра змоу ашәуа диалект авар-иант **къраль** ажәа адигъя бызшәақуа рұынғы иалалан икоуп (ақаб. **къарал** — атәыла).

Иадыруеит иара убас апъсуа диалектқуа рхатә вар-иант **ачІвыла** аформагы, аха ахархуара наха измоу «анышә», «адгыл» ресемантикаоуп.

Апъшәаә иалалаз ажәоуп «ақәынҭқаррагы».

ашә. — амамырра

абжъ. > атәнчра
бз.

Иалалаз ажәақуа ҳамоуп ағыцъарагь. Ашәуа вар-иант араб, атырку бызшәақуа иртәуп, рхы иадырхуоит адигъя бызшәақуагы. **Атәнчра** — ашытагы араб, атырку бызшәақуа иртәуп, иалалан икоуп ақыртшәатә бызшәақуа рұынғы.

ашә. — айсра
 абжъ. > аибашьра
 бз.

Еилкаарап аарпшраз, хаз-хазы ажәақуа рымоуп адиалектқуа. Айсра — баша аисра, аибапқара, аикумшәара ртакы амоуп аյсшәағ. Аибашьра ашъатагъ на-
 па убарт роуп иаачарпшшуа ашәуа диалект ақны. Убарт ашъатакуа рқынто ихыренаауп ажәақуа: ашәуағ — айсів, айсшәағ — аибашьығ.

ашә. — гыда, мажа
 абжъ. > ахәаа
 бз.

Ажәа гыда ахархуара маңзахахъеит. Инартбаан ахархуара амоуп аурысшәа ақынте иалалаз ажәа «мажа» (межа).

ашә. — ұнашва
 абжъ. > ауспѣка, акутара
 бз.

Аедыгъ бызшәа иатәуп ұнашва. (Иағшә.: унафа — приказ). Апсуса диалектқуа рвариантқуа (ауспѣка, акутара) наңа иөңдіккүоуп.

ашә. — ахча
 абжъ. > апъара
 бз.

Ахча стахъыпI — аквпец иенхIвитI (Ашә. т., ад. 39). Апъара стахып ҳәә аквпец иенхәоит.

Ағыңцарагъ атәым ажәақуа ҳамоуп. Ахча — араб, атырықу бызшәақуа иртәуп, иалалеит ақабарда бызшәағы (ахъща).

Рача — атыркүшәоуп.

ашә. — хъвшаша, ахчахъвшаша
 абжъ. — арбга//аңырга, апъарағырп.
 бз. — ағырпы, арбга, апъарағырп

Иахыкүшан ахатә ажәақуа рыла ишъақұгылоуп адиалектқуа рформақуа (хъвшаша, арбга, ағырпы)...

ашә. — бейтакъ
 абжъ. > ақурышъ, агуарашъ, ху-капеик
 бз.

АхI иджып дытаъабан хпа-хпа **бейтакъ** (БаритатI) (Ашэ. т., ад. 21). Ах ицыбы даңтасын, хъя-хъя қурышь нариеит.

Аурыс ажәа «пятак» ақабарда бызшәа афонетика аныръшны (бейтакъ) иааит ашәүа диалект ақынза. А҃суа вариантқуагъ тәым ажәакуоп.

Иеиңшү ашъатқуа

ашәүа	абжыуатәи	бзыптәи
адуней//дуней	адунеи	—, —
барак	абирак//абарақ	—, —
ры//ар//армия	ар	—, —
мхІвыр	амхәыр, абчат	абачат
квитныгІа//		
хвитнгІа,	ахақуитра	—, —
кытанхара	ақытанхамға	—, —
хъада, паштыхI	ахада, апхъагыла	ахада

XXVII. АМЦХАТЦАРА ИАДХӘАЛОУ АТЕРМИНҚУА

ашэ. — маджъгыт
абжъ.
бз. > аұлаама

Ағыңғарагъ амрагыларахътәи абызшәақуа ражәакуа ҳамоуп.

Маджъгыт — араб, аұльам бызшәақуа иртәуп, иалалан ҳамоуп ақабарда бызшәағыы (меджыт).

ашэ. — дуа
абжъ.
бз. > ахуаңғашәқу, алапшашәқу, амулашәқу

Айфандгын уа дуа ицIаирчitI кътапла дыситI (Аб. локI., ад. 99). Ахуаңғагы атабылтәи итсаиблит, ақтаң дизапшит.

Дуа — атырку, араб ажәоуп. А҃суа вариантқуа ахатә ажәен атәым ажәен еилатсаны иқатоуп (амулашәқу; ахуаңғашәқу); хатә ажәакуоп **алаңшашәқуы, атабылтәи**.

Ашәуа диалект араб бызшәә ақынтар иаауа
ажәакуа ахы инаархуот убас: **мулід, мұзазин.**

Урт алалан иҳамоуп адыгъа бызшәакуа рқынгы.

ашә. — **кълиса**

абжъ. — **аухуама//аохуама**

бз. — **ауахуама//аухуама**

Абырзен ажәа алалан икоуп атырку, аңыам, араб бызшәакуа рахъ (араб, аңыам рқны *kieisâ* атыркушәаे *kieise*). Арт амрагыларажътәи абызшәакуа рқынта иааит адыгъа бызшәакуа рқны, (аед. **чылыс — ауахуама**), уантәи инеизароуп ашәуа диалект ақынза.

ашә. — **айфанды//айфанд**

абжъ. — **амула, ахуаңы**

бз. — **амула**

Аквтанеигъы дықшан **айфанд-пакI** дыист (Аб. т., ад. 8). Агубжъанығә дыкшан мулак иңа дист.

Амрагыларажътәи абызшәакуа ражәакуа хамоуп ахыңарагъ, аха тақыла еивгоуп.

Иеипүи:у ашьатакуа (ажәакуа)

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
алахI	алах, анцәа	—, —
афйамбар//		
афғамбар	аңаимбар	—, —
кътап	ақътаң	—, —
динхъацIара	адинхатца	—, —
анчва	анцәархатца	анцәархат'ара
изхъацIара		
дохIа//духIа	адоуха, адоха	—, —
малыкъ//		
мальыкъ	амаалықъ	—, —
намаз	аламаз// анамаз	
ныха	аныха	—, —
сабап	асабаң	—, —
(сабаңалахI)		
садаъа//		
садакъа	асадақы	

урчыра//урыч	аурычра	—,,—
псылман//	аңсылман//	—,,—
мсылман	амсылман	—,,—
поп	апап	—,,—
псылмахI	пъсимилах	—,,—
псапа	аңсаңа	—,,—
къвръан	акуркән, амулашәкү	ахуацьашәкү акътаңшәкү
къврман	акурбан	—,,—
джуар//джор	аңвар	—,,—
хІгаджъа	ахуаңа	—,,—

ХХVIII. АЦАРА ИАДХЭАЛОУ АТЕРМИНОЛОГИА

ашэ. — арыңхъагы
абжь. — артсағы, ауштьел
бз. — артсағы, ауачытла

Иеиңшым (ажәқуа) ашытакуа (апхьара, ацара) ирылхүп абарт атөмінкүағы.

ашэ. — аңхъагы
абжь. — ацағы
бз. — ацағы
ашэ. — аңхъага
абжь. — артцага, артцага шәкүү
бз. — артцага, артцага шәкүү
ашэ. — аңхъага, акнига, ашвъа
абжь. — ашәкүү
бз. — ашәкүү, ашәкүү

А҃хъага — термин өңүп ашёуаे (абаза бызшә зегь ағбы), «ашәкы» атаказы наха ахархуара амоуп аурыс ажә «книга». Иадыреит нара убас апъсуа ажә ашәкгы (швъя), аха енҗарак тәкыс иамақуоп: 1. асалам шәкү; 2. адокумент; 3. атоурыхтә документ; 4. ашәкү бұбының, үб. ит.

ашэ. — уыса
абжь.
бз. > ажэенираала

Ақабардажә ахы ианархуот ашәуа диалект. (Ақабуса — ажәенинраала). Аңсуа вариант еилоу шьатоуп

(ажәа-еинраала) наңа термин ғыңуп. Убри ашьата ақынтың ихырәиауп, абазаң — ауысагІв — апоет.

ашә. — апхъарта, ашкІвал
абжъ. — акласс, ашкол
бз. — ашкуал//ашкол

Апхъарта — наңа иңицу терминуп. Адыгъа бывшәақуа рформала иқаттоуп. (Иаңшә.: йаджъапІа — апхъарта). Акласс, ашкол — адиалекткуа зегъ рәкны ауысшәахътә наагоуп.

ашә. — тұрых, локІ//локІв
абжъ. — алаку//атаарих
бз. — алаку

Амрагыларажътәи абышшәақуа (араб, атырқу) иртәуп тұрых, уахынтың наалан иҳамоуп ақабарда бывшәағы. Ажәа адыруеит апсшәағы, аха атакы даеақууп.

Ағбатәи авариант (локІ) наңа ахархуара маңуп аба-за бывшәа зегъ ағыы.

ашә. — напа
абжъ.
бз. > адақъа

Напа — ақабарда бывшәа ақынтың наалазароуп. (Иаңшә.: ақаб. напакIуац).

ашә. — збарла, збар
абжъ.
бз. > ғырхәала

Аңыам-атырқу ажәоуп — збар. Иалалан, рхы наадырхуоит адигъа бывшәақуа рәғы.

Еилоу шытоуп апсуса вариант: — өы-р-хә-ла.

ашә. — гIарыф
абжъ.
бз. > анбан, алфавит

Араб ажәа алыфба, арыф ахархуара амоуп адигъа бывшәақуа рәкынгъы. Адиалекткуа зегъ рәкны наалаз ажәақуа ҳамоуп.

Иеиңшү ашъатқуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
ажва	ажәа	азәа
ажвар	ажәар	азәар
маркъаф//	амаркъаф,	—,,—
марчап	ачарнила	
рбахга	арбага	—,,—
ахъгІвылара	ахғылаара	ахғылаара
пищирца	апъшыркца	апъшыркц'a
гъвы	абуы, аклас бу	—,,—
цкъа	ацкъа, (беловик)	—,,—
къарандаш	акарандашь	—,,—
къальзам	акалам	—,,—
гІвыра	ағыра	—,,—
къальзампынцІа	апиро	—,,—
чІвагъва	ацәаҳәа, ацәађуа	—,,—
гІвгІвы	ашәкүфы	—,,—
швъабгъы	ашәкүбъың	—,,—
хІайсаб	аҳасабтә	—,,—

XXIX. АПЪШТӘҚУА РЫХЪЗҚУА

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
йачІва, чІыхв	анацәа	—,,—
рыхв	аурыху	—,,—
квайчва//	аиқуатцәа	—,,—
квейчІва		
гъра	аўра	—,,—
чыш, чвада	ацэыш	—,,—
чвапъщ	ацәаਪъшь	—,,—
къапшы	ақаңшь	—,,—
шкІвокІва	ашкуакуа	—,,—
хъыш	ахыш	ахыш
хъвыш	ахуышла	—,,—
гІважъ	ағажы//ағежъ	—,,—
гІвабжъа//	ацәфабжъа//	—,,—
гІваджъа	ацәфабжъа	

Апъхазараҳъз жәйтә категориоуп. Адиалектқуа рыбжъара ҳамоуп аиштагылатә құхъазараҳъзқуа рѣкны. Абызшәадырцәа-аспециалисттәа инагзаны иртахъеит ахыпъхъазарақуа ртагылааша апъшәеи абаза бызшәеи рѣкны. Убри азын ара урт. реитақәара ҳалагом.

Апъсуа диалектқуа рѣкны ааста, ашәуа диалект ақны иша ижәйтәу аформакуа аанханы икоуп. Иаагоит, фонетикала акузаргыы, изакузаалак еивгара хұчык қазто апъхазараҳъзқуа реикуүхъазара мацаракуа.

Ахыпъхъазараҳъзқуа классла еилыхны

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
закІы, задзвы	акы (аzk) азәы	акы//ак
задзвы//адзвы	азәы	—, —
гІвба, гІвыджъ	фба, ғыңға	—, —
цба, цгІвы	фба, фәы	—, —
аgІба, (а)	ааба, аафы	—, —
гыгІв		
жва, жвыгІв	жәба, жәфык	—, —
жвиц, жвицгІв	жәаф, жәафы	—, —
жвежв	зежә	—, —
гІвынгІваж-	ғынғажәижә-	—, —
вижваба,	ба	
швбжак		

Адиалектқуа рыбжъара зегъ реиҳа аипъшымзаара ҳамоуп аиштагылатә құхъазараҳъзқуа рѣкны. Аспециалисттәа ишырпъхъазо ала, урт. иша ааигуга иәназароуп. Адиалектқуа хаз-хазы, еипъшымкуа иқартцоит аиштагылатә құхъазараҳъзқуа. Еипъшзам реилаташа аформакуа. Иаххәап:

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
йапхъахауа,	апъхъатәи	—, —
изакхауа		—, —
изадзвхаяуа	актәи	—, —

иғІвбахауа,	ағбатәи
иғІвджъхаяу	
иҳапахауа,	ахъатәи
иҳыхаяуа	
иҳвбахауа,	ахубатәи
иҳвыгІвхаяуа	

Азырхаратә құхъазарахъзқуа адиалектқуа рѣны

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
занны//зны//	знык	—, —
зныкI		
гІван	ғынта	—, —
пшын	пұшынта	—, —
цын	ғынта	—, —
агІаны	аантәи	—, —
гІважын	ғажәантә	—, —

Аизгатә құхъазарахъзқуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
агІвбагы	ағбагы	—, —
агІвыджъ	ағыңағы	—, —
(агъи)		
ахпагы	ахъяғы	—, —
ахыгІвғы	ахғыкғы	—, —

Аиқушаралтәқуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
закIы-закI (мца)	акакала	—, —
заджвы-	аӡәзәала	—, —
заджвы		
гІвыджъ-	ғыңа-ғыңала	—, —
гІвыджъла		
хпа-хпала	хпәа-хъала	—, —
хгІвы-		
хгІвыла//		
хыу-хыула		
хвыгІв-		
хвыгІвла	хуғы-хуғыла	

ХХКІ. АЦЫНГЫЛАҚУА¹

ашә. — швабыж
абжъ. — даара, акыр
бз. — акыр, даара

Атажв швабыж лгвы йастІ (Ашә. т.). Атакуажә даара лгуы иалсит. Батыр швабыж дымлашытІ (Аб. т., ад. 24). Батыр даара амла дак'еит.

Ашәуа диалект авариант адыгъя бызшәакуа иртәуп. (Иаңә.: аедыгъ — сібабыжъ, ақаб. фабыз).

Айсуа диалекткуа рвариант дара ирхатәуп.

ашә. — псейспа
абжъ. — ашьшыхәа, ҭынч, ҭынч-ҭынч
бз. — ашьшыхәа, ҭынч, ашшыхә

Уара псейспа унейла, — ихіватІ айныжв. (Ашә. т., ад. 44). Уара ашьшыхәа унейла — ихәент адауы.

Ашәуа вариант іәым ажәазар ҳәа ҳгүи иаанагонт.

Иеңшү ацынгылақуа адиалекткуа рұнды

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
агылахва	аарлахәа	—, —
агыла-псыла	аарла-псырла	—, —
арған	аан	—, —
араса	арс//ас	ас [‘] , арс [‘]
арала	арала// арахъала	—, —
араға	араға	—, —
арахъ	арахъ	—, —
арасамца	асмацара	ас [‘] мац'ара
аяца	ағныцқа	—, —
ауыла	уаала, уахъала	—, —
аяуға	уақа, уа	—, —
аныла	анахъала, анала	—, —
аяхъ	уахъ	—, —
ансимш	есымша	—, —
анаса	анс	анс [‘]

¹ Ацынгыла айсуа-абаза бызшәакуа рдиалекткуа зегъ еңेирпүшни итоуп монографияла. Шәахү. В. А. Амч-пұха. «Ацынгыла айсуа бызшәағы». Хара тра наагонт адиалекткуа рұнды енвгоуи еншүи ашытақуа маңрап.

амшътахъ	ашътахъ// амшътахъ	—,,—
бжъара	абжъара	—,,—
апхъ —	апхъаза	—,,—
апхъадза		
апхъапхъа	пъыхъа	—,,—
	пъыхъ-пъыхъа, ажэытэ	
датша,	даеацъара	—,,—
датшаджъара		
датдазджъара	—,,—	
зыила	знык, иаразнак	—,,—
зыни//зын//заны	зны	—,,—
жвахъа	жэаха	жэаха
йахъа	иаха	иаха
йахчIва	иахъа	—,,—
йанакIвзлакI-	ианакузаалак-	—,,—
гъы	гъы, есымша, бзантцы	—,,—
иацы	иацы//ецы	
ласыта//	иласны//	—,,—
ласыла	ирласны	
майра	амария	—,,—
майрадзата	имариазаны	—,,—
мадза, мадза	маза-маза	маз'a-маз'a
нырчв	нырцэ	
рыцIа	иаха, аткыс	ац'кыс'
үжывIандзара	үажэрәаңзә	—,,—
үжви	үажэы	—,,—
уахчIва	уаха	—,,—
уахъына	уахынла// уахымла// уахыла	охынла
уачIвы//уочIвы	уатцэы	—,,—
уачIвашта	уатцәаштыхъ	—,,—
уасхъан	ускан	—,,—
уадыргIвача	ашътахъ, адырфагъ	—,,—
тIакIв	такуы	—,,—
шарда	ашъарда, арацәа, кыр	—,,—

хъара,	хара	хара
хъарадза		
цІхъы	ацахъ,	—,,—
цІахъыла		
джъара//	тәқала	
зджъара	цъара, цъарак	—,,—

XXXII. АҚАЗШЬАРБАҚУА

ашэ. — аишис
абжь.
бз. > акъағ

Еипъшзам ажәакуа. Аишис ахылтшытра ҳара ҳзыны илкаам. Акъағ ҳұйлоит ақабарда бызшәағы. (Иағшә.: ақаб. кіаң).
ашэ. — багъя, мчы
абжь. — амч, абубуа, абаъя
бз. — амч, абубуа, ибаъяза

АхI унашва багъя ичпатI (Ашэ. т., ад. 12). Ах аку-
циара бүбүа қайтсент. Адиалектқуа рвариантқуа форма-
ла еипъшуп, тақыла маңк еивгоуп.

ашэ. — гвбзыгъа, акъыль зму
абжь. — ақуыш
бз. — ақуыш, ақуыға

Гвбзыгъа — ақабарда бызшәа ақынте иаланагалт ашәуа диалект. (Иағшә.: қаб. гвбзыгъа, акъылығ (а)).

Аңсшәағы иадыруеит ажәа а-губзығ, аха атақы даеакыуп, ақуыш, — аздырам ашәуа диалект.

ашэ. — кіашварах
абжь. — амария, зыху мариоу
бз. — амария

Ажәа «акашәарах» атақкуа даеакыуп аңсшәағ.

ашэ. — мцыра
абжь. — атацәы, акғы зтам
бз. — атацәы, итацәу

Еипъшым ажәакуа ҳамоуп; рығбагъ хатә ажәакуоуп.

ашэ. — амлага
абжь.
бз. > изгыу, ауафабаа, асуыст

Ажәақуа хатәүл адиалектқуа рәкны. Рендаазашы еиңшзам. Иахыкүшан иқатқоуп ашьатақуа: амла-та, и-з-ты, ауа@-абаа .

ашә. — **рыцхIа**

абжъ. — абар, ананамга, аччиа, арыцха

бз. — арыцха, абар, ананамга

ХІкыт апны ужвжвы **рыцхIа** дгыкъахым (Куб.).
Уажә ҳқытаө абар дықазам.

Ажәақуа формала еиңшзам, рсемантика хадакуа мачк еивгоуп, еиқүшәом.

ашә. — **ЧIвых//ЧIвыхъдза, чвкъя чIвкъя**

абжъ.

бз. — > **ацәцәы, ачахъя**

ЧIвыхъдза дгIаиквхIвхIатI (Ашә: т., ад. 17). Ибжы тәыйтәза днаикухәәеит.

Ара формалагъы рацәак енкүшәом ашьатақуа, ахатакыла еиңшуп. Дара ирхатә ажәақуоуп.

Иенішшу ақазшъарбакуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
абга	аибга	—, —
ауыра//	ау	—, —
ауырапI		
айша//ейша	аша	—, —
айдза	аза	а3'a
бза	абза	—, —
бзи//бзый	абзиа	—, —
бах, гIва	аба, абаҳтәа,	—, —
	афә	
гъажы,	агъежъ,	—, —
гъагъа	агъагъара	
гымха//гымха	агуымха,	—, —
	агуыга	
гвиgIал	агуанаала,	—, —
(гвапа)	абзиа	
	иугуапъхартә	—, —
	иқоу	
ду	аду	—, —
тынч	атынч	—, —
тшва, цIагIв	атшәа,	—, —

къаса	акъаса	—, —
ласы	ласы	—, —
лаш, гъвгъва	атлаш	—, —
мачI, сса	абубуа, азғыда	—, —
мадза	амаңа	ас'с'a, амач//
мш, мщара	амшы,	амыч
	аңытқы	амаз'a
жвIа	ажәпа	—, —
разы	араз, аҳалал	—, —
(сузыразып)		
жвIа		
тIатIа	атата	—, —
факъыра	афұқара	—, —
	арыцха	
пшдза//	апұшза	—, —
пшцIа,		
пшдзадза		
гъра	абра	—, —
къякъя	ақъақъя	—, —
шла	ашла	—, —
чвгъя	аңғыя	—, —
цкъя	аңқъя	—, —
цагва//дзагва	аңагу	—, —
цIабырг//	аңабырг	ат'абырг
табыргы		
цIара	аңар//аңыр	ат'ар
цIола	аңаула	—, —
шIа, шIыц	аңыц, аңа	аңыц'
шIагIварахIа	аңараҳа	—, —
хъвахъва	ахуахуа	ахәахәа
хъвшы	ахуашь// ахуышь	ахәашь
хъагIа	аҳаа	ахаа, азла
хIальаль	аҳалал	—, —
хIарам	аҳарам	—, —
хIагIа	аҳарак	—, —
чы//чыра	аҷра, ичу	—, —

XXXII. АХЫЗЦЫНХУРАҚУА

Ахызцынхуракуа рыбжъара лексикатә еиңшым-заара ықазам ухәар алшоит. Иҳамоуп унақара зта-

ашәуа	абжыуатәи	бзыптәи
абари//абарыи	абри	—,,—
абани//абаныи	абни	—,,—
абауи//ауи	убри//үи	—,,—
абарат	абарт	абырт
абанат	абант	абынт
абауат	урт	—,,—
арат	арт	—,,—
арыи//арый	ари	—,,—
анат	ант	—,,—
аный	ани	—,,—
аяут	урт//үт	—,,—
аүй//үый	үи//үүи	—,,—
бара	бара	—,,—
йауей	иауен//иаузен	—,,—
йара	иара	—,,—
йабакву//	иаба//иабыкуу	—,,—
йабакІвдзу		
йанбакІву//	ианбыкуу	—,,—
йанбыкІву		
ианба		
йышпакІву//	ишпъыкуу	из'быкуу, из'ба
ишка		
йымгІаныйа	узустада, маанас иамоузен	—,,—
изапъшиа	изенпъшроузен	—,,—
йыъоуда	иқада	—,,—
ишпъыу	ишпъакоу	из'бакоу
йачІвыйа//	изакуи,	—,,—
зачІвыйа	изакузеи	
дара	дара	—,,—
дзачІвыйа	дзуста, дзакуда	—,,—
зъарайа	зака, изакара	—,,—
зъараана	закафы	—,,—
зъараныйа	закараантәи	—,,—
зымгІва	зегы, ишизымфа-	—,,—
маму//мамо	ныкыу мамоу//ммо	—,,—

моумківа	мамкуя,	— „ —
са//сара//сары	мамзар	— „ —
счІвы	сара//са	— „ —
схъатала	стәы	— „ —
швара	схаңала	схаты
уара//уа	— „ —	— „ —
хIапа//хIа	уара//уа	— „ —
хIараабарат	ҳара	— „ —
	ҳарабарт//	— „ —
	ҳарт	— „ —
шварабарат	шәарт,	— „ —
	шәарабарт	— „ —
швара-швара	шәхата,	— „ —
аухъауи	шәара-шәара	— „ —
анахъани	уахъ	— „ —
анахъанат	анахъ	— „ —
арахъари	ант	— „ —
антахъгыт//	арахъ	— „ —
антагыт	ант//агырт	— „ —

XXXIV. АҚАТЦАРБА

ашә. — бзазара

абжъ. — анхара, абзазара

бз. — анхара

Иаъан ибзазун қыткI апны ахIыкI или иари (Аб. л., ад. 35). **Инхон**, инцуан қытак ақны ақык ипъеи иареи.

ХъатцакIи пхIызыкIи бзазун (Аб. л., ад. 97). Хатца-
ки Ҙхъыски ықан (инхон).

Ажәакуа нахъазы мачк енқүшшәом. **Абзазара** — аңс-
шәаे атакы наха итшәахахъеит, ажәеилатцакуа ркны
иҳамоуп: ауағ бза, ибзазашьоузей? абзанхара, еиъя
бзаза уб. ит., аха ажә «анхара» атакала уи шъта
ахархуара амазам.

Аңсуа вариант «анхара» аға семантикоуп иамоу
ашәае.

ашә. — әнхара

абжъ. > аусура

бз.

...Закы сирыфуазтын, сцапта сыйзынхапI... (Ашә.
т., ад 24).

...Акырсөентозар, сцаны аус изызуп.

— Формала енъшым арт қакык аазырпышуа ажәа-
куа.

ашә. — гланшара

абжъ.

бз. > ақалара

Араъа атшығыв дгвыжвкін Мират дгайыжвылті, йайситі (Аб. т., ад. 46). Ара аеыуағ дгуаан, Мурат ди-
зыңкеит (дижәлеит), аисра иалатеит.

Еилоу, нахыкушан иқатоу ашьатакуа ҳамоуп адиа-
лектқуа зегъы рұнны. Авариантқуа апхыятән рхутакуа
енпүшуп.

ашә. — ғаншара

абжъ.

бз. > агуаара, агунхара

Ашәуа вариант ағы шыагутны иҳамоу **ш(а)** аеле-
мент ,аңсшәағ иҳамоуп ҳәа иҳаңхъазоит: ал-ша-ра,
ах-ша-ра, ашьатакуа рұнны.

ашә. — чпара

абжъ.

бз. > ақатара, ачаңара

Сосрукъва йан даалаган... гвабанаң изылчпад
(Ашә. т., ад 52). Сасрықуа иан даалаган... агуабанакъ
изықалтцеит.

Ашәуағ нахъа итбаазан ахархуара змоу ачпара
ажәа аңсшәағзғы итәымзам, аха атакы тшәахахъеит,
ахархуара мачуп. Иҳамоуп ажәа «ачаңа», — ахул,
ақуыд ачаңара, ашә ачаңара, ауардын ачаңара, аха-
птыңчапаңара ағы ашьапчаңара, амфачаңа, уб. ит. Арт
зегъ рұнны ачаңара тәк ҹыдак-ҹыдак аанарпышеит.

Ақатара ашьата (ажәа) аздырам ашәуа диалект.

ашә. — ғвнығыра

абжъ. — аилқаара, ахара, аигунығра, агунығра

бз. — аилкаара, ахара, айгунығра

Енъшым ажәакуа ҳамоуп. Ашәуа вариант ҳамаза-
роуп аңсшәағ: аигунығра, аиниғра. Урт рұнтын аман-
кра аформала иқатоуп ажәа: — агунымығ/агулымығ.

ашә. — ташвара

абжъ.

бз. > акра (иак'уеит)

Тима лпщырхіа гів-квпнікі тұтамшваті (Куб.). Ты-
ма лведра ө-цъамк рыда азымкит.

Ташвара ажәа ашәага-зага азықәан аңсшәаे иха-
моуп аура ма аган аарпъшраз: ө-аршынк қашәоит; раки-
заки қашәоит. Аңсшәа ө-лексемак рыла (акра, аташәа-
ра) наанарапъшует ашәуа лексемак (ташвара) ала наа-
нарапъшуда атаккуа.

ашә. — йра (йыхра)
абж. — абъара, абзиахара
бз. — абъара

АхІва йахвыз йыхиті, ажәа йахвыз гымихиті. Ахәа
атып үбоит, ажәа атып үбазом (ажәаңға).

ашә. — айгвара
абж. — амғахытца, анапъхьара, апатуқутца
бз. — амғахытца

ҮегІва-лхІван, нашылті (Псыж.). Үмғахыт, уғнал!—
лхәан, днығналт.

Аагуа, (aya) азааигуа ажәа нахәалазароуп айгвара.
Айгвара атаккуа рацәаны намоуп.

ашә. — къванчара
абж. — ахаратәра
бз. — ахаратәра

Адыгъа бызшәакуа рқынтәи наалаз ажәа ахы нанар-
хуоит ашәуа диалект. (Иәшә.: ақаб. гъакъуаншан ае-
дыгъ гъа къончан — ахаратәра.

Қъванча — ажәа адыреит аңсшәагъ, аха асеманти-
тика хазыуп. Аңсуа диалектқуа рвариант дара иртәуп,
енилоуп (а-ха-ра-тә-ра).

Иара убас адыгъа бызшәакуа рқынтәи наалеит:

ашә. — гвжаждвара
абж. > аццакра, агужәажәара
бз. > аццакра, агужәажәара

Агужәажәара — асемантика аеакыуп аңсшәае:
(агурфара, агутынчымра). (Иаәшә.: аедыгъ бызшәае
гузажъогъу — аццакра).

ашэ. — **махатшара**

абжь. > ахұымғашъара//аңқытқашъара
бз. ахәйнгашъара

Аедығъ бызшәа иатәуп ашәуа вариант. (Иаешә.:
махъашан — аедығъ бызшәаे — аңқытқашъара).

ашэ. — **файра//рфаира**

абжь. — ақышъра//ақышъра

бз. — **ақышъра**

ашэ. — **кіазызра**

абжь. — атыс-тысра, ақыщ-қыщра

бз. — атыс'-тысра, аитас'ра

Аңсуа диалекткуа рварианткуа дара ирхатәуп. Үрт аздырам ашәуа диалект.

ашэ. — **къиджъра**

абжь.

бз. > агуыпъцәара, агуахшәара

Ашәуа вариант ахылтшытра ҳара ҳзы еилкаам.

Аңсуа варианткуа рыштаңақуа еилоуп, дара ирхатәуп, иахықушан иқатоуп (агуы-пъцәара, агуы-ах-шәара).

ашэ. — **тльхаусыхъара**

абжь.

бз. > ацәгъаҳәара, азашшра

Адығъа бызшәақуа рқынтың ىалалаз ажәоуп ашәуа вариант. (Иаешә.: ақаб. тхъаусхан).

Аңсуа вариант еилоу шъаңоуп.

ашэ. — **анкъвакъвра**

абжь.

бз. > аицлабра

Ауасамцарапа **ианкъвакъвуа** азадзв имаухнацІкІшара йырхІвитІ. Ус маңара еишлабуа, руазә науаанза (игаанба) ирхәон.

Ашәуа вариант аңырпүш аедығъ ажәа — узанакъо-къун.

ашэ. — **ацрасра**

абжь. — акшара, ацрасра

бз. — акшара

Ажә кша атәыфа лассы ихжәоит,

Еипъшым ашъатқуа ҳамоуп адиалекткуа рѣкны, урт
рхатә жәартә фонд иатәуп.

ашә. — цІакъвара

абжъ. > аибамгара (абұараз)
бз. —

Рәғыңарагъ нахыкушан иқатқоу хатә ажәақуоуп.

ашә. — аура

абжъ. — ақалара (ашәыраз), ашәра, ааира

бз. — ақалара, ашәра

Еиуеипъшым ахатә ажәақуа рымоуп адиалекткуа зегъы.

ашә. — агІвычара

абжъ. — абұар аиттацара

бз. — аиттацара

АгІвычара — аилахәара атқакала иадыреит айс-
шәа, уи ағыза атқакы ашәуағты иамоуп.

Адиалекткуа рѣкны иенпъшу ақаттарбатә шъатқуа

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
абадырра (иабадырит)	аибадырра аиқуңара, аибакра	—,,—
абакІра	аибабара	—,,—
абабара	адғылара	—,,—
адғылра	адқылара	—,,—
адкІылра	аибара,	—,,—
агъара,	ацәгүышра	
ачвпхIара	алалара	—,,—
алалра	ағсра, авсра	—,,—
агІвысра	арпыцра	—,,—
арбцІра	аиғшара,	—,,—
агІвцира	аиғытца	—,,—
агІвчIара	аиғпәара	

ағІвшара	аиғшара	—, —
ағІвщтра	ағшытра (диағиштит)	—, —
ағІвщшара	аиғшышара	—, —
ағІвырпара	аиғырқара	—, —
ағІвырсара	аиғырсара	—, —
адгалара	адгалара (аидгалара)	—, —
адгвалра	адгуалара	—, —
азкІра	аизкра	—, —
азкІылпшра	азылпьшра	—, —
азхІара	аҳзара	—, —
аибжъара	абжъара	—, —
аңгъдзара	аңгзара// аикзара	—, —
аигІайра	анааира	—, —
аилахІара	аилаҳара	—, —
аисира	аисира	—, —
айхысра	ахысралла// аихсра	ахыс'ра
аихъыччара	аихыччара	аихыччара
аичаажвара	аицәажәара	—, —
аичвхІара	аицәҳара	—, —
ауштра	аршәра, ауштыра	—, —
аквғылра	акуғылара	—, —
аквдзгІара	акузаара	—, —
аквцІларкра	акутларкра	—, —
акъвцІра	аиңыртца	—, —
акъвтІтІара	аікүйттара	—, —
алагара	аилагара, аивысра	—, —
арыкІыгара	арыкъгара, атәйлхра	—, —
ахІвара	ахәара, даҳәоит	—, —
ахъшвара	агхара, ахъшәара	—, —
ахъпишара	ахпишара	ахпишара
ахъыппара	ахылпъара	—, —
асра	асра	—, —
акъвжвара	аікүжәара	—, —
амаңара	амаңара (аярдын)	—, —

амабзиазлара	аибъашьара,	—, —
амарысра	аимабзиара	—, —
апшызлара (йапшиит)	аимыркъара, аимлырсра	—, —
апшіаххра	аиңаххра	—, —
афгІвышвара	афышәра	—, —
ахъаркъацара	ахарқацара	—, —
ахъарысра	аихрысра, аркъаेра	—, —
ахъыгІвгІвра	артшәара	—, —
ахъыкъьара (дххъкъьит)	ахығора	ахығора
гъьра	ахкъара	—, —
аилашыкІьра	абъра	—, —
гІаура (игІайит)	аилашығкра//	
гІадзара	аилашыкъра	—, —
гІвнакІра	апъшаара,	—, —
гІващара	аиоура	—, —
гІвынкъьара	аазара	—, —
гІапсара	аөнакра	—, —
гІвыцІакІра//	афашьара	—, —
гІвыцІаракІр	аөнкъара, аөнтыпра	—, —
гІвычара (тшигІвычитI)	ааپсара	—, —
дагвахра	афытракра	—, —
дауара	аеенлаҳәара	—, —
дгалра	аефычара	—, —
ддра	адагуахара	—, —
духара,	аидауара//	—, —
зхlара	аиңадоуара	—, —
дадцалра	адгалара	—, —
табара	(ахушэ, аматәаху)	
табгара	адыдра	—, —
тагылара	аzхара,	—, —
	адухара	
	адцалара	адц'алара
	атабара	—, —
	атабгара	—, —
	атагылара	—, —

таздара	атазаара (итоуп)	атрыс'ра
trysra	атрысра	—, —
таjъра	атаршера, атаjъра	—, —
такIра, кIра	атаkра, акра (дырkit, дааныркылт)	—, —
тархчIра (итаирхычIитI)	атаххра, атархычра, атаpъеera	—, —
кIажъра	акажъра	—, —
кIазкIазра	аказказра	—, —
кIакъара	акаkъара, акуkъара	—, —
кIарышвра	акаршера	—, —
КIасара	акапъсара	—, —
кIныхIара// кIнаqара	акнаqара	
кIыдхра	акыдхра	
кIыдхIалра	акыдхэалара	
кIадзара		
кIылсра	акылсра	
кIвыrra	акуыrra	
кIабара	акуабара	
кIварра	акуарра	
кIваxIара	акуахара	
кIвыршара	акуыршара	
кIасахара	акъасахара	
лагара	алагара (ашыла)	—, —
лачварпссара	алацэарпсаса- ра	
лахIара	алаqзара	
лдзgIара (илдзgIант)	игхеит, илжзаит (амал)	
млашьира	амлакра, амлашьира	
мыгIвхыцIра	амфахыцра	амфахыц'ра
надзара	аназара	—, —
накъвra	анаkура, алакура, агхара (азы)	
напIырщышра	анапыршы- шыра	

напіңіңіңіра	амптыңыра,	
наскіара	амптыңәраара	—, —
ниара	анаискьара	
ныкъвгара	аниара,	
ныкъвцара	аикүшәара	—, —
ніңіра	анықугара	—, —
ныжъра	анықуцара	
ныкъвара	(амашына)	
жъагацара	ахытца, анцара	—, —
жъириа	ақуытца,	—, —
жра	аныжъра	
жахівара	анықуара	—, —
кіра	ажъакциара	—, —
жвагвара	ажъира	—, —
жвжвара	ажра	—, —
жвра	ажаһәара	—, —
рашвара	акра	—, —
рразара (ласа)	ажәагуара	—, —
ркъвыдра	ажәәара	—, —
ршгіабзра//	ажәәара	—, —
ргіабзра	арқудра	—, —
(иршгіабзит)	аршҳабызра	—, —
ркъвычіра		
ркъвара	арқучра	
(иркъыитI)	арқьара	
рківрра	аркурра,	
рычвра	арлашара	
ртшхъвара	арцәара	арпс'ра
рхара (ирхит)	арехуара	арехәара
рхъара	архара	архара
	(аматәә)	
ратра	арххара//	
ціара	архара	
(рыңіппара)	азытра (атсаа)	—, —
архіара	ахра, арттарра	арт'арпа
рчвра	ашәара, архара	—, —
	артәра	—, —

рчвара	артәара	
рчГвра (илрчІвіт)	артәра	—, —
рыцхІашара	арыцҳашьара	—, —
рычвра	арнәара	арпъс'ра
рышара	аршара	—, —
ршвшвара, ркацара	аршәшәара, аркәцарапа	—, —
уыура, кыура	ауыура, ақыура	—, —
тІра	аатра, атра (иаатит)	—, —
пкъра	апқара	
псара	апъссара	—, —
псахра	апъсаҳра	—, —
псылахара	ацлара, апъсылахара	
псхъапсра	апъсханъса	апс'хапс'ра
пхащара	апъхашьара	—, —
пхъадзара	апъхъазара	—, —
пхъакІра	атәахра, апъхъакра	—, —
пхъара	апъхъара	—, —
пхъацара	апъхъацара	—, —
пчыІвара	апъцәара	
пшгІара	апъшаара	—, —
пшихвра	апъшыхура (ахыпъшшара)	
хъпшилра	ашъклаңшра	
пылра, пиралра	апълара	—, —
каджъкІра//	аапкра,	—, —
качкІра	ақаңкра, ахумарра-	—, —
	хыркъа	
кшара	акшара, асра	—, —
кврышвра	акуршәра	—, —
квшахІатхара	акушаҳатхара	—, —
хра	архра	—, —
хысра	ахысра	ахыс'ра
хвапсара	ахуаңсара	—, —
хвгІара,	ахуаахутра,	—, —
хвгІахвтра	аахуара, ахуҳара	ахуҳахутра

сара (илсит)	апъқара, асара	ас'ара
чара	акрыфара,	—,,—
фара	ачара	—,,—
чгара	афара, ачара, аेатара	—,,—
хвра	1. амлакра, 2. ачгара	—,,—
хъажьара	ахура (ашыла)	—,,—
хъажылара	ахжьара (хыхь) акуршэра, ахажылара	ахажылара
хъаштылра	ахаштра	—,,—
хъаціара	ахатара	ахатара (ахы) ахатара
хъгара	ахгара, анагара	—,,—
хъгІвара	ахғара	ахғара
хъдзара	ахызара// азара (азы)	—,,— ахыхра
хънахра	1. ахыхра (дыхнахит) 2. абзинабара	—,,—
хъашвалра	1. ацәйнхара, ахашаалара	—,,—
хъыкІвласра	ахыкуласра	—,,—
хъкъара	ахкъара (ацәарта)	—,,—
хъвдаквціара	ахудықутара, ашас	ахәдықутара
хътІра	ахтра	ахтра
хътысра	ахтысра	ахтысра
хъвапира	ахуаңира	—,,—
хъварара	ахуырра	ахәйрра
(дихварыт)		
хъвгІара	ахуаара, ақаара	ахәаара
хъвшара	ахуашара, апъыххаара	—,,—
хъвмарра	ахумарра	—,,—

хъынхIалра	ахынжалара	—, —
хъыдзара	ахъзара	—, —
ъачIвахра	ацәахра	—, —
къвыхра	аинкуыхра,	—, —
(йакъвихть)	аипъыргара	—, —
къвчIра	ақуычра	—, —
къвынцIара	акуынцара (абъяр, ақама)	—, —
къяара	ақъара	—, —
къакъра	ақақара	—, —
гъыгъра	абыбра	—, —
гърыхра	абрыхра	—, —
гъызра	абызра	—, —
дзыргIира	азрыфра	—, —
дзахра	азахра	а3'ахра
дзра	азра	а3'ра
дзцара (ддзцитI)	а3сара	—, —
дзвдзвара	а3эзэара	—, —
дзыкъвцIара	адэыкүтцара	—, —
дзылцIра	адэылтцра	—, —
циныхчылра	аташыцра	—, —
цКIапишра	ацклапъшра	—, —
цирцIра	ацрытцра	—, —
цирчIвара	ацрытәтцэара	—, —
цихърыгIара	ацхыраара	—, —
циIара	ацхара	—, —
цицара	аццара	—, —
циIара	атцара	—, —
циашвкIвалра	азаақурылара, атаашәкуала- ра	—, —
циирра (дхIвахIвит)	ахәхәара, атцарра, атцыртцырра	—, —
циашыхра	ашыхра	—, —
циIара	атаара	—, —
цикъяра	атцъара (ахыза)	—, —
циысра	атцысра	—, —
чхIара	ачхара	—, —
циIара	атчхара	—, —
циркIикIвара	атцыркукуара	—, —
чвагъвара	ацәабуара	—, —

чІвара	аңаара//	—, —
чвара	арғаара	—, —
чвра	аңаара	—, —
шархІысра//	аңархасра	—, —
шархІасра		
Чапъщара	атх аңера, аңапъшара	—, —
ЧІвара	атәара	—, —
ЧІвыуара	атәйуара	—, —
шабара	ағара, ашабара	—, —
шара	ашара	—, —
шлара	ашлара	—, —
шварацра	ашәарыцара	—, —
швра	ашәра, ақалара	—, —
шЫпшра	аңыпшра	—, —
швыхра	ашәыхра	—, —
швыцІара	ашәтара	—, —
шІытра	аңытра	
шІабара	иңабент (ажәа)	—, —
шІачхІвара	аңатәхәара	—, —
шІыхра	аңыхра	
шІарпара	аңбаркпа,	—, —
	аңпарпара	—, —
щахІара	ашъаҳара	—, —
щра	ашъра	—, —
щтацІара	ашътатцара	—, —
щтІыхра	ашътыхра	—, —
щщара	ашъшара	—, —
щыхра	ашъыхра	—, —
швира	ашәира	—, —
джъагацарапа//	ажъакцара,	
жъагацарапа	уб. ит.	

Ашәуеи аңсауди диалекткеи рыбжьара иңамоуп семантикала, тақыла енпышу, аха енпышым апревербқуа зыло ақаттарбатә шьатакуа. (Рхы наадырхуит еиуенпышым апревербқуа ма ашьагут-суффикскуа). Диалекткә ақны еилоу апреверб анжамоу, егни адиялекст ақны имариоу ҳамоуп, мамзаргы иаархәны. Иаххәап:

ашәа	абжынатәи	бзыптәи
алажъра	алатара	
акІанарыхІара	акажъра	—, —

апшIашвара	аҧылара, аиқушәара	—, —
апшIагылара	аेагылара	—, —
аквхра	амхра	—, —
аквчважвара	алацәажәара	—, —
ахъаквгъагъара	ахыкушара	—, —
аңлацарапа	атцара	—, —
алхра	алцара	—, —
ащыхIалра	ахынхалара	—, —
атшпхынычI- валра	аөхынтыалара	—, —
адзхъагылра	авагылара, адгылара	—, —
апхыысра	аҧысра	—, —
мпI(ы)къяра	ампыткъара	—, —
хъадзасра	аेасра	—, —
щтчIвара	аштькъара, аштыпъара	—, —
хъартшра	ацареылара, ахырфа, ацаркуакуара	—, —
ашIасра	аанәасра// аантасра	—, —
гIардзара	аакзара// аагзара	—, —
хвынгылра	акуғылара	—, —
щачвхъысра	ашьацәхнысла- ра	—, —
тшищара	аԥсшьара	—, —
мырыршвтра	аҧырхра	—, —
шIЧIвара	аҧ, тәара	—, —
цIагахра	атагалара	—, —
аквынгIара	акуниара	—, —
гIvnагара	а芬нагалара	—, —
гIvnажъра	а芬натцара	—, —
кIапIлара	акаԥсара	—, —
лакъвысра	алацәкүысра	—, —
нашылра	а芬налара, а芬нашылара	—, —
ныхIвара, хIавахIвара	акуныхәара	—, —
хъыхра	адныхәалара	—, —
	атыхра	уб. итц.
	(апартрет)	

XXXV. ЕИЛАПСОУ АЖӘАҚУА РГУР

аш. — ұвалхіа (пшіла, пшілаңара)
абж. — ақартыша
бз. — ақартыш

Аедыгъ ажәа ахы ианархуоит ашәуа диалект. (Иағшә.: аедыгъ бзшәағ: къулъхъа, (улъхъа)).

Апсыза диалектқуа рвариант дара ирхатәажәоуп. Ашәуағ ааскъа уағы иңыло иалагеит ажәа өың **пшіла**, **пшілаңара**. Уи ахархуара маңны иамоуп.

аш. — **пхаста**
абж. — **амашәыр**
бз.

Ашәуа вариант (апхаста) адыреит апсшәа, аха семантика даекыун. (Апсшәағ апхаста — азарал, алзая).

аш. — **атара//атарала, ацынхъвы**
абж. — **ацымхура амцхура, атыңан, ахатыңан**
бз. — **ахатыңан, //амцхера**

Ари атарала ани Гарахуті (Куб.). Ари атыңан, ацынхурас ани аархуеит.

Енпшзам ажәақуа формала. «**Атара**» аилазаашь нагданы еилкаам.

аш. — **ихаша, хіакъ**
абж. — **ауалафахуы, аңыбааңса**
бз. — **ауалафахы//ауалағы**

Апаңла ангіадза, ах! аүи иғарылихыз атшы **ихашата иғланитті** (Аб. т., ад. 32). Аамта анаи, ах, уи (иара) иалихыз аеи иңабааңсас иңтейт.

Ашәуа вариант иара иахатәзызароуп (ихаша — аусураз изыршаз, иқунадыргаз). Апсыза вариант араб, атырқу бызшәақуа рқыннтәи иаауа ажәоуп. (Иағшә.: атырқу, аңылам бызшәақуа рқны улуфа — **ахута//хутак** (Чубинашвили). Иара убри ашъатоуп рхы надырхуо адигъя бызшәақуагъы.

(Иағшә.: ақаб. улахуа, аедыгъ — **улаупқіа** — ауалафахуы).

аш. — **псарчівы//псаршіы**
абж. — 1. апсахтә, 2. ашәахтә, ауал
бз. — **апс'ахтә, ашәахтә, ауал**

Псарчыны шырахвауи, ауи шыршвахуи сара иу-
сырбап (Аб. т., ад. 109). Апсахтә (аял) шыргоуи уи
шыршәои ртәи сара иусырбап.

Фонетикала енгоуп ҳәа иҳаңхъазоит адиалекткуа
рварианткуа.

ашә. — **аплатла**, аамта
абжь. — аамта, апатла
бз. — аамта

Аплатла — адыгъа бызшәакуа иртәзызароуп.
(Иаңшә.: ақаб. аед. **піалъа** — аамта, аәхәара).

Апатла асемантика пъсахны надыруеит апсшәа, аха-
рхуара маçуп, иҳамоуп ажәеицааирақуак рѣны маца-
ра. (Апатла идканталт, уарен сарен апатла ҳамоуп).

Аамта — ацәтәымзам ашәуа диалектгъы, аха ахар-
хуара маçуп, семантикалагъ зынзатцәкъа апсшәаётәи
«**аамта**» иакушәом.

ашә. — **млыкв**
абжь. — амазара, амал
бз.

Батыр ауи **имлыкв** зымгІва гІаиахвтI (Аб. т., ад. 24).
Батыр уи имал имазара зегъ аайхуеит.

Млыкв — амрагыларахътәи абызшәакуа иражәоуп,
иалалан иҳамоуп адыгъа бызшәакуа рѣынгъы. (Иаңшә.:
ақаб. аедыгъ **мылькъу** — амазара).

Апсуа диалекткуа рформа **амазара** дара ирхатәуп.

ашә. — **соглат//согла** ◆
абжь. — ахамта
бз. — ахамта

Аедыгъ ажәа (**саугат** — **аҳамта**) ахы ианархуоит
ашәуа диалект. Апсуа вариант ашьата еилоуп.

Иеипъшу ашьатакуа адиалекткуа рѣны

ашәуа	абжыуатәи	бзыпътәи
бжы	абжы	—, —
бжычвъя	абжыцәгъя	—, —
лашвы,	алашә	—, —
бжыгъя		
мца, блыра	абылра, амцакра	—, —

мурад	имурад, иус	—, —
хап-чып	ихықуки	—, —
хвага	аҳабыр-чбыр	—, —
шахшат	агага, ахуага,	ашъашәыр
тишпныхІва	ашаҳат	—, —
хабар	аेңыхыңәа	—, —
тышт	ахабар	—, —
хъзы	амач, өйтк	—, —
пъсызхъу	ахыз	—, —
саба, абыб	пъсызхоу	пъс'ызхоу
щара,	асаб, абыб	ас'аба, абыб
тълыкІва	ацҳаражәхәаф	—, —
аилашІахІва	аेҳаҳәара, аилаҳәара	—, —
гывима	атәымуаф, ауағымра	—, —
джъя,	ацъя, ацъабаа	—, —
джъабагІа		

Аихшьала

Еиेирдьшны наагаз аматериал ишаңнарбо еиңш, ашәуа диалект алексика егырт аյсуа-абаза диалекткуа ржәартә фонд иеиңшуп.

Ашәуа диалект алексика, еиуенішым атагылазаашьакуа ирыхъяны аитакракуа рацәаны нахьит. Иҳамоуп афонетикатә, аморфологиатә, алекскикатә қазшы змоу аеңпесахракуа. Ари адиалект ажәартә фонд, атагылазаашья егырт, адиалекткуа (ртоурых) ирхыргаз аитакракуа анеилннакаауа, хрышъклаңышыртә ианаңнарбо мачзам. Даға диалектк ааста, ашәуа диалект ажәйтәтәи аформакуа нқылан нахъамоуп рацәазоуп..

Хшахуаңшуала, ашәуа диалект алекскикатә фонд зегъы, нахъатәи атагылазаашьала, ихадароу Ә-хұтакны иушар қалоит. Актәи ахутаҳы иҳархонт ажәйтәтәи аилазаашья, ағбатәи ахъ иалаҳәонт — ағыц.

Актәи, ажәйтәтәи ахута егырт аյсуа-абаза диалекткуа рзеиңш фонд еиңшуп, иаццоит: уи уиақара аитакракуа, аյсуа-абаза змам ахута ауп. Ари ахутаңы иҳамоуп, алектика ажәйтәзатәи алектика акузароуп.

Иаагаз аматериал зегъы ақны, ари ағыза ишъатаркуа, ижәйтәзатәу алектика ҳамоуп абаңт агуңкуа рәкны:

- 1) ануаратә хъзқуа;
- 2) ашқусеңкүшәаратә хъзқуа;
- 3) аңстәқуа рыхъзқуа;
- 4) атиаакуа рыхъзқуа;
- 5) апъштәқуа рыхъзқуа;
- 6) аңеенж ахұғакуа рыхъзқуа;
- 7) апъхазарах зқуа;
- 8) ацынгылакуа;
- 9) аңиареи ақазаареи аазырьшуа ақатарбатә шытакуа;
- 10) ахъзцынхуракуа, уб. ит.

Абарт агуңқуа рұны Алексемакуа рсемантика, шамахамзар нахъа уажәраанза енпұшуп, адиалектқуа зегы рұны. Иашоуп, уағы иңылоит асемантикағе еивгара хүчкуакъы, аха урт хымъада аштакъ ашиқалаз удырыртә икоуп.

Рхыренаашьеи-реилазаашьеи (реиңшра-реивгареи) ирेңрьшны иағаз Алексика зегы абри ағыза гүңқуаны иушар қалоит:

1. Адиалектқуа рұны зынза енпұшу, зегъ рыла еиқүшәо Алексемакуа.
2. Формала (адәахъала) енпұшу, аха семантикала (такыла) енпұшым ашьатакуа.
3. Семантикала енпұшу, аха формала еивгоу ашьатакуа.
4. Ашәуа диалект ахала маңара иатәу Алексика (иарап ахатә лексика).
5. Изакузаалак элементк ала еивгоу (имариоу ма еилаткоу) ашьатакуа.
6. Фонетикала енпұшым Алексика адиалектқуа рұны.
7. Ашәуа диалект ақны иуыло, наҳа ижәйтәу Алексика.
8. Егъырт абызшәакуа рұқынтаи налалаз Алексика.
 - a). Абжыуатәи, бзыптәи, ашәуа диалектқуа рұны иениңшны налалан икоу атәым ажәакуа.
 - b). Еиуенпұшым абызшәакуа рұқынтаи ма еиуенпұшым абызшәакуа рымғала налалаз Алексика.
 - v). Диалектк ақны ахатә ажәа ықан, егъырт рұны налалаз анҳамоу, ма иаархәны.
 - g). Ашәуа диалект ақны налалаз ажәа ҳамоуп, аңсұя диалектқуа рұны акгъы ҳамазам.
- 1). Ари агуңахъ иатсанак'еит ажәйтә ашьагут лексика, уи адиалектқуа рұны (шамахамзар) ңұсаҳрада, иениңшны иҳамоуп. Рышьата еиқаразак имарианы еи-

жоуп. Ари агуңаҳъ иацанак'уа ажәақуа рхыпъхазара
адиалекткуа рѣны зегыи иренчауп. Иаагап:

аба	цІла,	хшы	
ашъа	чвы	нычв	шъа
дзы	жвы	швы	гвыр
жы	мара	час	тшага
нышв	тши	ласа	мгІва
ла	мши	квтІу	бна
хІа	гвы	шта	щра
хъвы	бага	бзы	чара
хъа	цІис	бгъа	циара

2) Зжәартә фонд еиөхарпъшуа адиалекткуа рыбжы-
ра аиپъшымзаракуа икоу ирыхутакыуп ағбатәи агуңаә
иалоу алексика. Аивгара ҳамоуп асемантика. Иаҳ-
җәап:

ашәуа	абжыуатәи-бзыпътәи
нхагІвы — рабочий	анхафы —
багъя — сильный	крестьянин
гвбзыгъя — умный	абаъя, ажәпа,
кІашварах —	абүбүа — крепкий
дешовый	агубзыб — ласковый
млага — худой	акашәарах —
шварах — олень	1. находка, 2. незаконорожд.
пхаста — авария,	2. незаконорожденный
несчастный случай	ашәарах —
мшъя — кислый	нехищный зверь
гвжважвара —	дикие звери
спешить	аңхаста — потеря,
адзын — осень	убыток
лагъя — север	амишья — неспелый,
гІавада — юг	кислый
алыг — крепостной	агужәажәара —
хІвсыс, хІвсаква —	беспокоиться
девушки	переживать
	азын — зима
	алаъя — юг
	ағада — север
	алыг — глупый,
	бестолковый
	аҳәсакуа —
	женщины

3). Ҳазлацәажәоз агуң иағагылоит анафстәи агуң
Ари ақны ажәакуа семантикала еиңшуп, аха фәрмалы,
адәахала еиңшәзәм.

Еиңшу тәкык аарпәшразын, адиялекктүа еиуеиңшым
ажәакуа рхы нағырхуойт.

ашәуа	абжыуатәи-бзыптәи
ацIацIара	ажра (хоронить)
ихара	аусура (работать)
ратра	азытра (таять)
дзгIывыбжъа	адгылбжъаха (остров)
айсра	аибашьра (воевать, война)
базара	анхара (живь)
(а) бакIра	акуңара (борьба)
псарчIывы	ашәахтә (долг)
жыы	акуац (мясо)
ашьаса	апсаса (мелкий рогатый скот)

а) Иара абрахъ гүп-хүчны налаңтоит излашыңаңы-
лоу хатә ажәаны, аха еиңшым ашьатакуа ыла иқатоу
акомпозитқуагы:

ашәуа	абжыуатәи-бзыптәи
квтанеи	агуыбжъанытә (средний ребенок)
кытча	ацуфара (загадка)
атдзыквгыла	аңнеихагыла (многоэтажный дом)
начвацIарышвра	анапатцафра (подписать)
анахъ	алахъ (лоб)
шIыдзадз	ацламхәа (подбородок)
дзыгIив	азиас (река)
лашха	ашхырцәаң (оса)
пүшахкъынхIывы	аेырбаң (щеголь, фасоня)
цIахьцIацIа	тақатәи аматәа (нижнее белье)

напІтара	(бз) анапхаза, анаптыръа (перчатки)
марагІашІкІарыңЫ- рта	амрагылара (восток)
джыкІахбаста	ачеңзыка (хлеб-соль)
тшрыгІвбыгъель	ахурыбъыц (подорожник)
асхъасыга	асырта (ткацкий станок)
архъакъаз	амшынкыз (лебедь)
дзылу	азлагара (мельница)
рахвгІвыча	араху гуартада (стада) уб. ит.

6). Ара иалаңтоит, излашыңылуо ахутақуа рұқин-
тәи акы хатә ажәаны, еғи ахута иалалаз шытанаң икоу
әкомпозиткуагы. Иаххәап:

ашәуа	абжынуатәи-бзыпътәи
суратчපагІв	асахъатыхфы (художник)
ларбагІвыга	апартрет тыхфы
жакІасагІв	абласаркья (очки)
щапІламашына	аңаңасафы (парикмахер)
	амаланықуа (велосипед)

4). Анафстәи агуңаң иалаңтоит ашәуа диалект ахала иареназ, иқанатаз, иара азын маңара иңдақазашыуп ҳәә иаҳаңхъазо Алексика, излыхыу зеңіш аңсыза-абазоуп. Иаххәап:

Івнарахвы — домашнее животное
грраса — греческие орехи
хІвасабаба — персик
хІврапшдза — цветы
хъварп — грибы
хъкы — сливки
къапшыгъра — форель
аштанчыгы — змея
чвахъырчыла — кефаль
чымла — лесницы

пахы — двор
 хъапахь — лоб
 шыдзадз — подбородок
 псыхъвда — гордо
 напыршаша — кулак
 пшига — указательный палец
 дзархъва — пядь, четверть
 хъвынчызы — вилы
 гъаша — бурдюк
 лымхарыгыв — бабочка
 хыри-хыц — лук и стрела
 мгіващ — тропинка
 хъвшаша — мелочь
 абжакъва — ущелье
 мышкыватан — соха
 хъанихъвшвамгыва — радуга
 тацахара — замужество
 нхаша — зарплата
 ачвпхара — вражда
 айшыс — короткий
 псеиспъя — медленно
 чырыхъа — шаг
 гыважъзгыва — желтуха
 уасаражв — мудрец, гадалка
 армактычв — левша
 цныхъырла — зависть
 хыапса — штык
 хтара — патронташ
 кыга — капкан
 шахв — зарево
 мишпышырхыа — бады
 хан — пила
 дзыгыв — река
 гыланшара — случай, происшествие
 мцыра — пустой уб. итц.

5). Ари агуңағ иалаңтоит излашыңылуу изакузаалак елементк ала еипъшым, (диалектк ақны ирмароу ма еилаткоу) аха тақыла еипъшу, иеникүшәө ашьатакуа.

ашауағ	абжыуатәи- бзыптәи
--------	-----------------------

щапхъаца	ашьатца (обувь)
рыхв	аурыху (цветастый)

кIадза
кыпшыра

гIва
щацIа
гъгъара
хIатшпы
кIважва
дзархъва
псыхъвда
хъапщ
дзыгъба
чваба
псыгъ
чIва
арыба
шIагIварахIа
аидза
ахIыгIва
амгIа

аказбы (склон)
акупъшылара
(поверхность)
абфа — (медь)
ашъантца (кремень)
аббара (бронза)
аҳапы (пещера)
аҳкуажә (княжна)
аза (пядь четверть)
ахуда (шея)
ахы (золото)
абба (теплоход)
ацәа (воск)
аңса (ель)
агуатәа (печень)
арбабъ (петух)
аңараха (ротозеи)
аза (сырье)
ахра (княжество)
аймаа (чуяки)
уб. ит.

6) Афонетика нахъю аинъшымзааракуа ргупъ ақны налахъцоит адиалекткуа рыбжъара еицырдыруа азеицьш фонетикатә система аєыпъсахракуа иреиуоу ракуымкуа, наха аиндиндивидуалтә қазшы змоу адиалекткуа рыбжъара изакузаалак фонетикала аитакра змоу Алексемакуа:

ашәуа

псыхIва
хъзы

агIыла
кIыда

дзагва
джымса
хIахъв
ахча
гымха
цIапха
цIыгъ
къахына
псарчIы

абжыуатәи-бзыпътәи

апъшаҳәа (берег)
ахыз (имя),
(собств.)
аарла (еле-еле)
ацыда
(отдельно, особо)
ацагу (тупой)
ацымшь (брови)
ахаҳә (камень)
ахъча (пастух)
агуымха (гадкий)
ацапъха (замок)
ацыб (белочка)
акъафына (бязь)
аңсахтә (долг)
уб. ит.

7). Ашэуа диалект ақны ажэйтэ жэартэ фондахь иатцанак'уа, наха ажэйтэ семантика ззаанхан икоу, зхархуара наха итбаау Алексика ала ишъақұхарғылонт анафстәи агупъ. Урт иреиуоу Алексемақуа наха имачны (уарла-шәарлан), ма ртакы наха итшәаны, мамзаргы жәеицааирақуак рқны маңара наанханы ауп ишуңыло аахыттәи, апъсуа диалектқуа рқны. Иаххәап:

чапраз — застежка
 рымза — скамейка, стул
 ахлаш — известь
 агъ — град
 ачпара — делать
 сара — кроить
 хамам — баня
 гврахла — топор
 псадр — ножницы
 диба — вельвет
 мгважв — абжора
 хачлашь — гостиная
 хъышв — окно
 жыы — мясо
 махъа — рука
 цигла — миска (деревянная)
 къшва — маленький котел
 хтара — патронтаж
 сагандакъ — пуля (лук)
 къашана — мишень
 гамстабапа — князь
 чвкъара — место для скота
 гъны — зима
 гивнагивы — крепостной
 зауысхан — сударь, господин
 (а)ша — деревянный стакан
 (а) чара — есть, кушать
 бза — живой уб. итц.

8). Еиөхарпъшуа Алексикатэ материал зегы ақны, ахута єыц ахь иатцанак'уеит иалалаз Алексика. Еиуенпъшымыз амғакуа рыла иқалон арт адиалекткуа рқны атәым жәакуа ралалара.

Ашэуа диалект ахь иалалаз ажәакуа, еиҳарак адыгъа бызшәакуа рқынты, ма урт рымфала нааз роуп. Адыгъа бызшәакуа ғүбүаны ианырны икоуп ашэуа диа-

лект. Иалалаз ажәакуа дасу изтәу абызшәеи, излааз
амғеи, аамтеи ниашацәкъаны ашықургылара, ҳәарада
есымша иаум, уи иуадағзоу зтаароуп.

Инықурпүшни, ишырпүхъазо ала, амрагыларахтәи,
абызшәақуа рахынты алалара XIV ашәышықусанза
иалагахъазар акун. Адыгъа быйшәақуа рәкынты ажәа-
куа раагара мацара акум, дара урт абызшәақуа рхә-
шыалагъ, рәказшыагъы иқанатсоит ашәуа диалект ажәа-
куа. Адыгъа ажәакуа ирыцааует ҳәарада дара рыш-
тыбжъуагъы.

Адыгъа быйшәақуа рәкынты иааз Алексика, ашәуа
диалект ақны сферацийхъаза иҳамоуп.

Ашәуа диалект Алексика, ҳәарада имачымкуа иҳамоуп
аурыс быйшәа ақынты ма иара амғала иааз Алексика.
Уи иаҳа ааигуга иалалазароуп. Аурышәа ахынты
иалалаз Алексика еиҳарак ираңдоуп аттара-лашара,
атехника, аттара, акультура асферақуа рәкны. (ШІквал,
книга, мшакв, сарныкъ, памешьчик, верста, саша (шос-
се) поп, вишна, аброкс, папаратник, сажан, барана
уб. итц.

Иалалаз Алексика ҳшоит гүл-хучкуаны:

а). Ашәуа диалекти апъсуа диалекткеи рәкны еиңши-
ны, иалалан икоу Алексика, урт рахынты:

гвиң	факъыра
аджыал	хIарам
ахрат	джьюар
джынанат	льагъян
базар	къвбIан
насып	хврджын
намыс	уасыйат
Газаб	шахIат
джынах	дин
фитIон	ныха
алмас	кIвырбан
сагIат	хабла
мхIывр	ъаза
баракъ	абджъар
алахI	кътап
псапа	
къвръян	
хIадъаль	
хабар	
къальзам	

хәйсаб
псымлах
тынч

б). Енүеңшым абызшәәқуа рұқынта (ма енүеңшым абызшәәқуа ұрымфала) адиалекткуа рұкны наалаз атәым лексика. Урт рұқынта:

ашәүа	абжыуатәи	бзыптәи
бынджъа	ачапан	(пупок)
чарх	абырбал	(колесо)
гәрәп	анбан	(алфавит)
тамщакъ	асаан	(тарелка)
чгуын	атуцъ	(угун)
сом	амаат	(рубль)
сажна	асацъан	(сажен)
ахча	аңара	(деньги)
бейтаакъ	ақурышъ	(пятак)
мамырра	атынчра	(мир)
пеш	аудада	(комната)
дақъикъа	аминут	(минута)
къраль	аҳәынтқарра	(страна)
капіа	акырцх	(перхоть)
фатагъан	агаз	(керосин)
айфанд	амула	(молла),
хыуан	ашынка	(еффенди)
жъора	ашъамсия, акорга	(дыня) (зонтик)
чылья	абырғын	(шелк)
аркъа	ауатка	(водка)
асльян	алым	(лев)
пыль	аслан	(слон)
фачығІв	ашъақар	(сахар)

в). Диалектк ақны атәым (наалаз) ажәа ҳамоуп, егни ақны ахатә ажәа, ма наархәны.

Урт рахынта:

ашәүа	абжыуатәи	бзыптәи
тіахва	ачах	(откормленный) (баран)
хтара	ақантаруаз	(патронтаж)
къдыр	агуыжъ	(мул)

къапльан	абжас	(тигр)
атальыкъ	аназзей, аззей	(воспитатель)
ъахллы	ауа	(родственник)
блахъ	амҳабыста	(лопата) для мамалыги
къвзана	алыхута	(сыто)
къягІваса	ачышэ	(сажа)
гвал	азиа	(озеро)
тенгъыз	амшын	(море)
къвым	ацәхәыра	(степь)
тутанакъ	абаандады	(заключенный)
аишиыс	акъаө	(короткий)
напа	адақъа	(страница, (книги)
асхъа	аба	(ткань)
гвадз	ачакакал	(пшеница)
джъузум	ажырыфы	(изюм)
нартыхв	аңыш	(кукуруза)

г). Ашэуа диалект ақны атәым ажәа (иалалаз ажәа) ҳамоуп, абжыятәи бзыпътәи адиалектқуа, уи иақунагахаша (аеквивалент) рымам, лексемак ала ирзаарпашуам:

ашэуа	абж. бзп.
башмакъ	(башмаки)
шұуна	(погреб)
шымтазага	(миска), (вид миски)
квба	(маслобойка)
хъвади	(корпус человека)
пхарчлакъ	(трещетка)
дари	(вид высыпокачественного шелка)
сатыр	(роща)
ныбжъагІв	(друг, товарищ)
балыгъ	(подросток)
гъарпагъаджъ	(эхо)
швхы	(марковь) уб. итд.

Абаза бызшәа ашэуа диалекти аңсшәа—абжыятәи бзыпътәи адиалектқуа рлексика аиңырпышра ишаңнарбаз:

аза, ашәуа диалект наңа хара ишгылоугы урт ржәартә
фонд еиңшуп.

Ихадароу ажәартә фонд (ашьагут-лексика) жәйтәүү
адиалектқуа рәкны. Еиңшым, еивгоу, Алексика — наңа
иңшуп, аштыах (иңаз) иқалаз акоуп.

АРКЬАӨРАҚУА

- Аб. т. — Абаза ҭұрықва
Аб. л. — Абазашта локіқва
Аб. бук. — Абаза букварь
ашә .д. — ашәуа диалект
абжь. — абжұатәи адиалект
ашъх. — ашъхаруатәи адиалект
бз. — бзыптәи адиалект
аԥс. ад. — аԥсшәа адиалектқуа
аед. б. — аедығы бызшәа
ақаб. б. — ақабарда бызшәа
араб. — араб бызшәа
абаз. — абаза бызшәа
атр. — атырқуа бызшәа
Евр. — европатәи абызшәақуа
амраг. аб. — амрагыларажтәи абызшәақуа
аҭат. — аҭатар бызшәа
аԥь. — аԥьам бызшәа
«Цр. быз. — «Цри бызшәа»
Ельб. — Ельбурган, қыта хъзуп
Куб. — Кубина, қыта хъзуп
Пс. — ақыта Ңсыж
Пс. д. — Псаучіла-даха (акыта)
Тап. — ақыта Тапанта
Қар. — Қараачаевск, ақалақ хъзы
Кр. в. — Краснывосток
Ашә. т. — ашәуа текстқуа
ажәәп. — ажәәпқа
адикт. разк. — адиктіантқва разккіра
«Адз. ат.» — «Адзығівқва атингыйыз изациті
«Тенг. шІ» — «Тенгъызы шыңц»
«Қывб. атш.» — «Қывебина атшп»
«Нышә нап.» — «Нышв напыкі»
«Ком. алаш.» — «Коммунизм алашара»

- Абазины. Очерки истории Карабаево-Черкесии. Ставрополь, 1967, ат. 1.
- Абхазы. Народы Кавказа. Этнографические очерки. М., 1962, ат. 2.
- АВИДЗБА З. Х. Модальные аффиксы в глаголе абхазского языка (по данным всех абхазско-абазинских диалектов). Автореферат к диссертации. Тб., 1968.
- АМИЧБА С. А. Лексика тапантского диалекта по сравнению с лексикой абжуйского и бзыпского диалектов абхазского языка. Автореферат к диссертации, Тбилиси, 1969.
- АМИЧБА С. А. Названия частей тела в абхазско-абазинских диалектах. Сборник научных работ аспирантов. Сухуми, 1967.
- АМИЧБА С. А. Термины коневодства в абхазско-абазинских диалектах. Ежегодник, ИКЯ, Тбилиси, 1975, ат. 2.
- АМЧБА Г. А. Апъсуа реьбъаказара. Акуя, Алашара, 1978.
- АМИЧБА В. А. Наречие в абхазском языке. По данным всех абхазско-абазинских диалектов. Автореферат канд. диссертации, Тб., 1971.
- АНДРОНИКАШВИЛИ М. К. Очерки по иранско-грузинским языковым взаимоотношениям. Тбилиси, 1966 (на груз. языке).
- АНЧАБАДЗЕ З. В. Из истории средневековой Абхазии. (VI—VII вв.). Сухуми, 1959 г.
- АНЧАБАДЗЕ З. В. История и культура древней Абхазии.
- АНЧАБАДЗЕ З. В. Вопросы истории Абхазии в книге П. Ингороква «Георги Мерчule» — Труды АБНИИ, Сухуми, 1956, ат. 27.
- БГАЖБАХ. С. Бзыбский диалект абхазского языка. — Труды АБНИИ. Сухуми, 1957, ат. 28.
- БГАЖБАХ. С. Некоторые вопросы этнонимики и топонимики Абхазии. Труды АБНИИ, Сухуми, 1956, ат. 27.
- БГАЖБАХ. С. Об абхазских племенах и диалектах. Труды АБНИИ, Сухуми, 1956, ат. 38.
- БГАЖБАХ. С. Общие корни (и основы) в абхазском и картвельских языках. Ежегодник, ИКЯ. Тбилиси, 1948, ат. 2.
- БАСАРИЯ С. П. Абазинский аул в Малокарачаевском округе (к материалам по изучению абхазских племен). Сухуми, 1929.
- БЕРЖЕ Ад. Краткий образ горских племен на Кавказе. Тифлис, 1958.
- БЕСКРОВНЫЙ А. Е. К вопросу о социальной основе и путях некоторых лексических заимствований в адыгском языке дореволюционного периода. — Труды Краснодарского госпединститута, вып. 1. Краснодар, 1938, ат. 4.
- ГЕНКО А. Н. Абазинский язык. Грамматический очерк наречия тапанта. М., 1955.
- ГЕНКО А. Н. Фонетические взаимоотношения абхазского и абазинского языков. — Труды АБНИИ. Сухуми, 1957, ат. 28.

- ГЕНКО А. Н. О названиях «плуга» в северокавказских языках.
Доклады АН СССР. М., 1930.
- ДЖАНАШИА С. Н. Абхазский язык.— Труды. Тбилиси, 1959,
ат. 3. (қыртшэала).
- ДЖАНАШИА С. Н. Труды. Тбилиси, 1968, ат. 4.
- ДЖАНАШИА Б. Т. Абхазская лексика виноградарства и ви-
ноделия. Автореферат канд. диссертации, Тбилиси, 1955
- ИНАЛ-ИПА Ш. Д. Абхазы. Историко-этнографические очерки.
Сухуми, 1965.
- КЛИМОВ Г. А. Кавказские языки. М., 1965.
- КЛИМОВ Г. А. Этимологический словарь картвельских языков.
М., 1964.
- КЛЫЧЕВ Р. Н. Глагольные суффиксы направления в абхазском
и абазинском языках. Черкесск, 1972.
- КОНЦЬАРИА А. В. Апъсуа-абаза лексика наэкыу аочерккуа.
Карт., 1976.
- КУМАХОВ М. А. Морфологические особенности Кубанского ди-
алекта кабардинского языка.— Ученые записки КБНИИ.
Нальчик, 1967, ат. 16.
- КУМАХОВ М. А. Морфология адыгских языков. Москва-Наль-
чик, 1964.
- КУМАХОВ М. А. Словоизменение адыгских языков. М., 1971.
- КУМАХОВ М. А. Отраслевая лексика с корнями хъа «ячмень»,
«хафы», «проса» в адыгских языках.— Ежегодник, ИКЯ.
Тбилиси, 1975, ат. 2.
- КУМАХОВА З. Ю. Термины коневодства в адыгских языках.
Ежегодник, ИКЯ, Тбилиси, 1975, ат. 2.
- КОНДЖАРИА В. Х. Некоторые характерные особенности аш-
харской лексики. Ажурн. «Алашара», 1967, № 3.
- КОНДЖАРИА В. Х. Лексический состав ашхарского диалек-
та. Сборник научных работ аспирантов. Сухуми, 1967.
- ЛАВРОВ А. Абазины (историко-этнографический сборник). Кав-
казский этнографический сборник, М., 1955, ат. 1.
- ЛЮЛЬЕ Л. Я. Черкессия. Историко-этнографические статьи.
Краснодар, 1927.
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. Об одной фонетической закономерности
в абхазско-абазинских диалектах. Сообщения АН ГССР,
1942, № 8.
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. К вопросу об окаменелых аффиксах в
основах имен абхазского языка. Известия АН ГССР,
1961, ат. 26. (қыртшэала).
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. Тапантский диалект абхазского языка
с текстами. Тбилиси, 1944, (қыртшэала).
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. Историко-сравнительный анализ абхаз-
ского и абазинского языков. Тбилиси, 1976 (қыртшэала).
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. К этимологии абхазского слова аѡә
Сообщения АН ГССР, 1945, ат. 6.
- ЛОМТАТИДЗЕ К. В. К вопросу об исходных видах слов «ру-
ка» и «нога» в абхазско-адыгских языках и анализ не-
которых картвельских основ.— Ежегодник, ИКЯ, 1961,
ат. 15. (қыртшэала).
- МАРР Н. Я. О языке истории абхазов. М.-Л., 1938.

- РОГАВА Г. В. К вопросу о структуре именных основ и категориях грамматических классов в адыгских (черкесских) языках. Тбилиси, 1956.
- СЕРДЮЧЕНКО Г. П. Язык абазин. — Известия Академии наук РСФСР, 1955, № 67.
- Сборник сведений о Кавказе. Тифлис, 1885, ат. 9.
- САКИЕВ М. М. Туркская и арабская лексика в кабардино-черкесском языке. — Труды КЧНИИ, вып. II, Черкесск, 1959.
- ТАБУЛОВ Т. З. Об абазинских диалектах. — Труды Черк. НИИ, вып. 2, Черкесск, 1954.
- ТАБУЛОВА Н. Т. Грамматика абазинского языка. Фонетика и морфология. Черкесск, 1976.
- ЦИКОЛИЯ М. М. Абжуйский диалект абх. языка. Тбилиси, 1969 (қыртшәала).
- УСЛАР П. К. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский язык. Тифлис, 1887.
- ЧИКОБАВА А. С. Сравнительный словарь и родство языков. (Страница из истории изучения иберийско-кавказских языков). Уч. записки Адыгейского НИИ языка, лит. и истории, Майкоп, 1957, ат. 1.
- ЧИКОБАВА А. С. Чанско-менгрельско-грузинский словарь, Тбилиси, 1938 (қыртшәала).
- ЧИКОБАВА А. С. Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками. — Известия, ИЯИМК, Тбилиси, 1942, ат. 12.
- ЧКАДУА Л. П. Система времен и основных модальных образований в абхазско-абазинских диалектах. Тбилиси, 1970.
- ШАГИРОВА К. Очерки по сравнительной лексикологии адыгских языков. Нальчик, 1962.
- ШАГИРОВА К. О задачах и методах сравнительно-исторического изучения лексики абхазо-адыгских языков. Уч. зап. КБНИИ, Нальчик, 1964, ат. 20.
- ШАКРЫЛ К. С. Некоторые лексические и звуковые соответствия в абхазо-адыгских языках, Сухуми, 1968.
- ШИНКУБА Б. В. Сложные и производные имена в абхазском языке. Автореферат канд. диссертации, Тбилиси, 1945.

АЖӘАРҚУА

- АБАЕВ В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка, М.-Л., 1958, т. 1.
Абазинско-русский словарь. М., 1967.
- ГОРЯЕВ Н. В. Сравнительно-этимологический словарь русского языка, 1896.
- ДЖАНАШИА Б. П. Абхазско-грузинский словарь. Тбилиси, 1954.
- ЗЕЛИНСКИЙ С. П. Объяснительный словарь татарских, грузинских и армянских слов. Тифлис, 1889.
- КЛИМОВ Г. А. Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964.

- КЕРАШЕВА З. И., ХАТАНОВ А. А. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 1960.
- ЛОПАТИНСКИЙ Л. Г. Русско-кабардинский словарь [с ука^зателем]. — СМОМПК, вып. 12, отд. 2, Тифлис, 1891.
- МАРР Н. Я. Абхазско-русский словарь. Л., 1926.
- ОРБЕЛИАНИ Сулхан-Саба. Грузинский словарь. Тбилиси, 1928.
- Русско-абхазский общественно-политический терминологический словарь. Сухуми, 1935.
- Русско-абхазский словарь. Сухуми, 1964.
- Русско-абазинский словарь. М., 1956.
- Русско-адыгейский словарь. М., 1960.
- Русско-кабардинско-черкесский словарь. М., 1955.
- Русско-персидский словарь. М., 1959. (Составили Бади, Габиб).
- Русско-карачаево-балкарский словарь. М., 1965.
- Русско-турецкий словарь. М., 1946. (сост. Магазаник).
- Турецко-русский словарь. М., 1945. (сост. Магазаник).
- ФАСМЕР М. Этимологический словарь русского языка, М., 1964, ат. 1, 1967, ат. 2.
- ШАГИРОВ А. К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков (в двух книгах). М., 1977.
- ЧУБИНАШВИЛИ Д. Грузинско-русский словарь. М., 1887.

АТЕКСТҚУА

1. К. Ломтацизе. Ашэуа тексткуа. Ашэқуацы — «Апъсуа бызшэа ашэуа диалект», Карт, 1944, (кыртбызшэала).
2. Абазинские загадки и пословицы. Труды ЧНИИ. Вып. II. 1954 ш.
3. Н. Табулова. Африканская поэзия абазин. Черкесск, 1977 ш.
4. Абаза турыхква. Черкесск, 1955 ш.
5. Абазашта алокIкva. Черкесск, 1965 ш.
6. Цекъва П. Джъбаб К. Абаза бызшвала адиктIантIкви аизложенакви разккIра, Черкесск, 1959 ш.
7. Лайычев Джымльдин. «Къвнина атшпы», Черк., 1958 ш.
8. Джыр XIамид. «Генгызы Шың», Черк., 1962 ш.
9. ТхIаныххв Бемырза. «Нышв напIыкI». Черк. 1966 ш.
10. Цекъва Пасарби. Къазма. Черк. 1962 ш.
11. Брат Квчыкв. Убжыы Нарга Саша Черк. 1966 ш.
12. Адзыхъва атенгъыз назцитI. Аписателькви апоэткви ргIвыр-аква абаза бызшэала разккIра. Черк. 1957.
13. Амч-Җха С. А. Абаза тексткуа. Енунцшым абаза кытакуа ркны еизгоу атексткуа (1966—1968 шш. — анапылағыра).

АИНФОРМАТОРЦЭА

1. Архагъев Къальамат (Къвб. 102 ш.)
2. Архагъова Тышва (Къвб. 60 ш.)
3. Архагъ Заудин (Къвб. 50 ш.)
4. Архагъ Аищат (—, — 40 ш.)
5. Архагъ Хмыша (—, — 42 ш.)
6. Апса Бекъмырза (—, — 78 ш.)

7. Апса Чагабан (—,— 38 ш.)
8. Бал Тамара (Къвб. 30 ш.)
9. Түкіова Валя (—,— 25 ш.)
10. Ли Къальзамат (Пс. даха 90 ш.)
11. Ионова-Кидакоева Н. (Пс. — даха 40 ш.)
12. Темиров Мажид (—,— ш.)
13. Квача Керим (—,— 55 ш.)
14. Трам Мурат (Кр. в. 75 ш.)
15. Трам Гвильана (—,— 72 ш.)
16. Трам Темырта (—,— 40 ш.)
17. Трам Лусиа (—,— 35 ш.)
18. Трам Пушкин (—,— 12 ш.)
19. Трам Рамазан (—,— 10 ш.)
20. Огуз Данил (—,— 40 ш.)
21. Аркан Толи (Кр. в. 12 ш.)
22. Напшениба Сатания (—,— 74 ш.)
23. Хута Муса (—,— 60 ш.)
24. Джантемір Джанан (—,— 65 ш.)
25. Хран Дзадзу (—,— 70 ш.)
26. Аров Чыква (—,— 68 ш.)
27. Жымакъыл Чаабан (Кр. в. 80 ш.)
28. Къаблах Ибрагим (—,— 70 ш.)
29. Хөтіев Давльят (—,— 65 ш.)
30. Аджыбеков Нарби (—,— 70 ш.)
31. Къарабаш Исмел (—,— 106 ш.)
32. Багъ Алихан (—,— 95 ш.)
33. Темиров Асл. (Инч-Чківін)
34. Бал Хладжымырза (—,—)
35. Ли Джыатісан (—,—)
36. Еосов Татлистан (—,—)
37. Мыква (Мукіев) Къапльян (Къара-Пагва, 103)
38. Мыква Идрис (К-Пагва 102 ш.)
39. Мыква Мирадин (—,—)
40. Мыква Надиа (,—,—)
41. Мыква Света (—,—)
42. Готіев Сульман (—,— 68 ш.)
43. Хлагваш Харун (Псыж, 97 ш.)
44. Тлисов Шахіламбі (—,— 73 ш.)
45. Хіачекъя Міджыд (—,—)
46. Кишмаков Джыбар (Псыж)
47. Джардис Хасанбі (Псыж, 75 ш.)
48. Джүлтісов Хизраиль (Кр. в. 35 ш.)
49. Къабльях Къабахан (Ельбурган, 53 ш.)
50. Тукіев Исманіл (—,— 69 ш.)
51. Къабльях Мұхтарби (—,— 38 ш.)
52. Къабльях Рамазан (Ельб. 35 ш.)
53. Къабльях Лиза (—,— 35 ш.)
54. Къабльях Шыра (Ельб.)
55. Меремкъыл Татлустан (Ельб.)
56. Үшмахов Умар (Ельб. 58 ш.)
57. Үшмахов Бубакыр (—,— 63 ш.)
58. Үшмахова Лена (—,— 50 ш.)
59. Үшмахова Фатіма (—,— 38 ш.)
60. Үшмахова Айшат (—,— 13 ш.)

61. Пұщмахов Мұхәмад (—, — 12 ш.)
62. Хәмыйкъва Федиа (Ельб.)
63. Гымжыачіва Айса (—, — 45 ш.)
64. Құвмықъв Гүшіңіса (—, — 109 ш.)
65. —, — Қлахви (—, — 35 ш.)
66. Пұщмахов Мурадин (—, —)
67. Харцыз Қъара (—, — 60 ш.)
68. Кенжев Қамыш (Куб. 40 ш.)
69. —, — Лилия (—, — 35 ш.)
70. Дохтова Фатіна (17 ш.)
71. Лагівич Мухәмад (38 ш. Куб.)
72. Ли(ев) Закъари (Пс. — дәха)
73. Аисанов Осман (54 ш. Пс. — даха)
74. Тимиров Мажид (Пс. д.)
75. Лагівич Луба (35 ш. Куб.)
76. Ҳафцев (Хасавіца) Мирамби (40 ш.)
77. Архагъ Хмыща (Куб.)
78. Дағвівең Ҳангъарі (Куб. 70 ш.)
79. Шхенба (Шхаев) Амырбей (65 ш.)
80. Пұщмахва Ныхвіңік (Ельб. 70 ш.)
81. Пұщмахва Қабахан (Ельб. 56 ш.)
82. Бажи Мұхәрби (Куб. 25 ш.)
83. Джыгвтан Мұхәрби (Куб. 25 м.)

А Х К У Л

Алагала	3
Абаза бывшее атара атоурых ақынто	8
Алфавит	11
Айстәкуа рхъзкуа	13
Атинақуа рхъзкуа	21
Афатә-ажетәкүа рхъзкуа	28
Ашәңца, ашыңца, абакуа рхъзкуа	33
Айсаатәкуа, айсызкуа, ахәзакуа рхъзкуа	39
Ағны-агуара, ахыбрақуа, урт рыхутакуен аргылара матәхукуен рхъзкуа	42
Ацәенижь ахутакуа рхъзкуа	48
Аиуаратә хъзкуа	55
Анхага-чага матәхукуа рхъзкуа	58
Ахуаңа-мачакуа рхъзкуа	66
Абызарматә надхәалоу алексика	68
Атыңкуа рхъзкуа	70
Адгыл ақуаарыхра надхәалоу алексика	74
Амшиекушара, ашыкусенкушара хъзкуа	75
Асоциалтә терминкуа, ажәларкүа, амилаткүа рхъзкуа	78
Ацәгєен абзине ирыдхәалоу алексика	83
Апесәенбыхәага ажәакуа	85
Акура, ашайра, аргубзыбра ажәакуа	88
Ахуы, адү, амифкуа, азаанатхкүа ирыдхәалоу алексика	89
Абстракт хъзкуа	92
Атранспорт, аин-аапга хккуен урт ирыдхәалоу ахъзкуа	94
Аихақуа, аметаллкүа рхъзкуа	95
Ашәага-загакуа рхъзкуа	97
Ачымазарақуа, ахушәқуа рхъзкуа	98
Агурбъара, ахумаррақуа ирыдхәалоу ажәакуа	100
Азенпышжәлларратә терминкуа	102
Амщаттара надхәалоу атерминкуа	104
Атара надхәалоу атерминология	106
Айштәкуа рхъзкуа	108
Айхъазараҳхъзкуа	109
Ацынгылакуа	111
Ақашшыарбакуа	113
Ахызыңыхуракуа	115
Ақатпарба	117
Еилаңсоу ажәакуа ргупъ	131
Аихшъала	133
Аркыаңракуа	144
Алитература	145
Ажәаркүа	147
Атексткүа	148
Аинформаторцәа	148

Сария Александр-иԥҳа Амчба
АҦСУА-АБАЗА БЫЗШЭАКУА РЛЕҚСИКА

სარია აღმენიშვილის ახ-ული მძიმე
ავტორული უნაზე
ავტორული და აბაზული მემკვი
ლექსიკა

Сария Александровна Амичба.
ЛЕКСИКА АБХАЗСКОГО И АБАЗИНСКОГО ЯЗЫКОВ
На абхазском языке

Арецензентцә: афилологнатә наукакуа ркандидатцә:
В. X. Конъариа-пъха, Н. В. Арыш-пъха

ИБ 801

Аредактор И. Ахаш-пъха
Асахъатыхратә редактор П. Цқвитариა
Атехникатә-редактор Л. Евменов
Акорректорцә: Н. Абыхуба, М. Чокуа
Атыжъы Т. Ашхараа

Анбанкүшэараҳ ирытоуп 18.06. 1984 ш. Акыыпъхразы анапы
атаფуп 11. 12. 1984 ш. Аформат 84Х108¹/32. Атиограф.
қъаад. № 3. Алитетуратә гарнитура. Акыыпъхъ харак. Икатцэқью
акыыпъхъ бѣыш 4,75. Инықурпъшу акыыпъхъ бѣыш 7,98.
Инықурпъшу апъштәы хкыыпъхъаа 8,13. Атыжър. хыпъхъ. бѣыш 7,39.
Атираж 1000. Азаказ № 5021. Аху 45 кап.

Ашәкутыжырта «Алашара», Акья, Ленин иул., № 9.

АҦСНЫТЭИ АССР АМИНИСТРЦӘ РСОВЕТ АКНЫ ИКОУ АТЫЖЫРТАҚУЕИ,
АПОЛИГРАФИЕИ, ШӘҚУЛА АХУҦАХУТРЕИ РУСҚУА РЗЫ АУСБАРТА.
В. И. Ленин ихъз эхыу Акыатәи атиография, Акья, Ленин иул. № 6.

Axy 45 к.

10/14/20.

